

**T. C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI**

**HÜSEYİN HİLMİ PAŞA'NIN YEMEN VALİLİĞİ VE
FAALİYETLERİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Hassan Mohsen Yahya RAGEH

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BAY

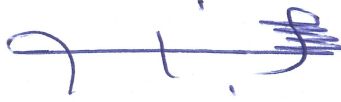
RİZE

2019

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalında, Hassan Mohsen Yahya RAGEH tarafından hazırlanan *Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen'de Valiliği ve Faaliyetleri* başlıklı bu çalışma, 18.01.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Nebi GÜMÜŞ

Kabul-Red

Üye : Doç. Dr. Abdullah BAY

Kabul-Red

Üye : Doç. Dr. İbrahim SERBESTOĞLU

Kabul-Red

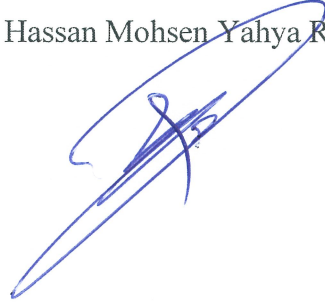
01 02 2019

Doç. Dr. Ahmet YANIK
Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Bu tezdeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağının eksiksiz atf yaptığımı bildiririm. İfade ettiklerimin aksi ortaya çıktığında ise her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim. 07/12/2018

Hassan Mohsen Yahya RAGEH

ÖN SÖZ

Osmanlı Devletinin son dönemlerinde ve oldukça karışık bölgelerinde kendisine verilen vazifeleri büyük bir ciddiyetle yapmaya çalışan Hüseyin Hilmi Paşa, bulunduğu konum itibarıyla son dönemin önemli isimleri arasında yer almaktadır. Sadrazamlık görevi de dâhil olmak üzere yaptığı görevlerde II. Abdülhamid ve V. Mehmed Reşad'ın güven ve takdirini kazanmıştır. Bu çalışmada Hüseyin Hilmi Paşa'nın bürokratik yaşamında önemli bir merhalesini teşkil eden Yemen valiliği, incelenmesi gerekli bir alan olarak değerlendirilmiştir.

“*Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valiliği ve Faaliyetleri*” adlı bu çalışma, onun yaklaşık beş yıllık Yemen valiliği dönemini ayrıntılı şekilde inceleyerek ortaya koymak amacıyla yazılmıştır. Araştırmanın en önemli kaynağı Devlet Arşivleri Başkanlığında bulunan ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen valiliği dönemine ait olan yazışmalardır.

Şimdiye kadar Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen valiliği ile ilgili sadece Yahya Yeşilyurt tarafından “Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valiliği ve Ona Yapılan Suikast” isimli bir çalışma yapılmıştır. Fakat bu çalışmada Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen'de yaptığı faaliyetler ayrıntılı incelenmemiş, konuyla ilgili arşiv belgeleri tam olarak değerlendirilmemiştir. Bu sebeple iki kere sadrazamlık görevinde bulunan önemli bir ismin daha önceki faaliyetlerinin de ayrıntılı olarak incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Tez, bir giriş bölümü ile üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Hüseyin Hilmi Paşa'nın hayatı, yaptığı görevler ve şahsiyeti anlatılarak 19. yüzyıla kadar Yemen'in tarihi ve Osmanlı Devletinin Yemen'e hakim olma mücadelesi üzerinde durulmuştur. Tezin birinci bölümünde, Yemen'e vali olarak atanması, Yemen'deki idarî, malî ve askerî faaliyetleri ayrı başlıklar altında incelenmiştir. İkinci bölümde, Hüseyin Hilmi Paşa'nın ulaşım ve haberleşme, bayındırlık, eğitim, tarım ve sağlık alanındaki faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Tezin üçüncü bölümünde ise Hüseyin Hilmi Paşa ile diğer Osmanlı idarecilerinin Yemen'e dair görüş ve değerlendirmelerine yer verilerek çalışma tamamlanmıştır.

Türkiye'ye gelerek bu çalışmayı yapmamı sağlayan Türkiye'nin Yemen büyükelçisi Prof. Dr. Faruk BOZGÖZ ile üniversitede her türlü sorunumla yakından ilgilenen Prof. Dr. Nebi GÜMÜŞ'e teşekkür ederim.

Tezde, konu seçimi ile arşiv belgelerinin okunması ve değerlendirilmesi başta olmak üzere her aşamasında özellikle de defalarca okuyarak dil düzenlemelerinde desteğini esirgemeyen hocam Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BAY, jüri üyeleri olarak tezin eksikliklerinin giderilmesinde fikirleriyle yardımcı olan Prof. Dr. Nebi GÜMÜŞ ve Dr. Öğr. Üyesi İbrahim SERBESTOĞLU, cümlelerin düzeltilmesinde yardımını esirgemeyen Noor ABDULLAH olmak üzere başta olmak üzere emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Hassan Mohsen Yahya RAGEH

RİZE

10/01/2019

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	2
ETİK BEYAN	3
ÖN SÖZ	4
İÇİNDEKİLER	6
ÖZET	8
ABSTRACT	9
KISALTMALAR.....	10
TABLolar	12
GİRİŞ.....	13
HÜSEYİN HİLMİ PAŞA'NIN HAYATI	13
Ailesi ve Eğitimi	13
Görevleri	13
Şahsiyeti	19
OSMANLI İDARESİNDE YEMEN (19. YÜZYILA KADAR YEMEN)20	
Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti	24

I. BÖLÜM

HÜSEYİN HİLMİ PAŞA'NIN YEMEN'DE İDARİ FAALİYETLERİ

1.1. 19. Yüzyılda Yemen'de Siyasî Durum ve Yemen'e Vali Atanması ..	28
1.2. Mülkî ve İdarî Faaliyetler	35
1.3. Malî Faaliyetler	46
1.4. Askerî Faaliyetler	51

II. BÖLÜM

HÜSEYİN HİLMİ PAŞA'NIN YEMEN'DE BAYINDIRLIK VE SOSYAL FAALİYETLERİ

1.5. Ulaşım ve Haberleşme Hizmetleri	62
1.6. Bayındırlık Faaliyetleri	67
1.7. Eğitim, Kültür, Basın-Yayın Faaliyetleri.....	72
1.8. Tarım Faaliyetleri.....	77
1.9. Sağlık Faaliyetleri	81

III. BÖLÜM

HÜSEYİN HİLMİ PAŞA VE DİĞER OSMANLI İDARECİLERİNİN YEMEN’DE İDARENİN ISLAHINA DAİR GÖRÜŞLERİ

3.1. Hüseyin Hilmi Paşa’nın Görüşleri	85
3.2. Diğer Osmanlı İdarecilerinin Görüşleri	91
SONUÇ	98
KAYNAKLAR	101
EKLER	108
HÜSEYİN HİLMİ PAŞA ’NIN KRONOLOJİSİ.....	120
ÖZ GEÇMİŞ.....	122

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ana Bilim Dalı: İslâm Tarihi ve Sanatları

Tez Türü: Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BAY

Hazırlayan: Hassan Mohsen Yahya Rageh

Yıl: 2019

Sayfa Sayısı: 121

ÖZET

HÜSEYİN HİLMİ PAŞA’NIN YEMEN VALİLİĞİ VE FAALİYETLERİ

Osmanlı Devleti’nin uzun yıllar idaresinde tuttuğu Yemen vilayetinde birçok vali görev yapmış ve bölge daha çok isyanlarla anılmıştır. Çalışmanın amacı, devletin son dönemlerinde bölgede valilik yapan Hüseyin Hilmi Paşa’nın başarılı olarak değerlendirilen faaliyetlerini incelemek ve buradan hareketle Osmanlı Devletinin Yemen’de karşılaştığı güçlüklerin incelemesini yapmaktır. Bunun yanında Osmanlı arşiv belgelerinden faydalanılarak Hüseyin Hilmi Paşa’nın bölgeyle ilgili görüş ve düşünceleri de değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yemen, vali, Hüseyin Hilmi Paşa, Sana, Hudeyde.

Recep Tayyip Erdoğan University Social Sciences Institute

Department: Islamic History and Arts

Thesis Type: Master Thesis

Consultant: Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BAY

Prepared: Hassan Mohsen Yahya Rageh

Year: 2019

Pages: 121

ABSTRACT

ACTİVİTİES OF HÜSEYİN HİLMİ PASHA DURING THE GOVERNORSHIP OF YEMEN

Many governors served in the province of Yemen, which was ruled by the Ottoman Emripe for many years. The aim of the study is to examine the successful activities of Hüseyin Hilmi Pasha who was the governor of the region in the last period and to examine the difficulties faced by the Ottoman Empire in Yemen. In addition, the Ottoman archival documents were used to evaluate the views of Hüseyin Hilmi Pasha.

Key words: Yemen, Governor, Hüseyin Hilmi Pasha, Sana'a, Hudaydah.

KISALTMALAR

A.MKT.MHM:	Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı
bkz:	Bakınız
BEO:	Bâbîâli Evrak Odası
haz:	Hazırlayan
c:	Cilt
çev.	Çeviri
DAB:	Devlet Arşivleri Başkanlığı
drl.	Derleyen
DH.MKT:	Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi
DH. ŞFR:	Dâhiliye Nezâreti Şifre Evrakı
DH. TMIK. S:	Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muâmelat ve Islâhat Komisyonu
DİA:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
HHPE:	Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı
HR. HMS. İŞO:	Hâriciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği İstişâre Odası Evrakı
HR. SYS:	Hâriciye Nezâreti Siyasî
HSD. AFT:	Ali Fuat Türkgeldi Evrakı
İSAM:	İslâm Araştırmaları Merkezi
İAS:	İrade Askerî
İDH:	İrade Dâhiliye
İHR:	İrade Hâriciye
İHUS:	İrade Husûsî
İML:	İrade Maliye
İMMS:	İrade Meclis-i Mahsûs
İOM:	İrade Orman ve Maâdin
MEB:	Millî Eğitim Bakanlığı
MF.MFB:	Maârif Nezâreti Meclis-i Kebîr-i Maârif

OTAM:	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
trc:	Tercüme
TDV:	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK:	Türk Tarih Kurumu
Y.A.RES:	Yıldız Sadâret Resmî Maruzât Evrakı
Y.A.HUS:	Yıldız Sadâret Husûsî Maruzât Evrakı
Y.EE:	Yıldız Esas Evrakı
Y.EE. KP:	Yıldız Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı
Y.MTV:	Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı
Y.PRK. ASK:	Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzât
Y.PRK. AZJ:	Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal
Y.PRK. BŞK:	Yıldız Perakende Evrakı Başkitâbet Dairesi Maruzâtı
Y.PRK. MK:	Yıldız Perakende Evrakı Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahrîrâtı
Y.PRK. MYD:	Yıldız Perakende Evrakı, Evrak-ı Yaverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi
Y.PRK. UM:	Yıldız Perakende Evrakı Umûmî

TABLÖLAR

Tablo 1: 1864 tarihli Vilayet Nizamnâmesine göre Yemen Vilayetinin İdarî Teşkilatlanması	30
--	----

GİRİŞ

HÜSEYİN HİLMİ PAŞA'NIN HAYATI

Ailesi ve Eğitimi

Hüseyin Hilmi Paşa, 22 Kasım 1855 tarihinde Midilli adasının Sarlıca beldesine bağlı Şiryane köyünde doğdu. Babası ticaretle uğraşan ve aslen Kütahyalı olan Molla Mustafa Efendi'dir¹. Hüseyin Hilmi Paşa'nın, Midilli adasında ticaretle uğraşan Hasan Basri isminde bir kardeşinin olduğu ve bu kardeşinin 1912 yılında tütün borcu yüzünden Anesti isimli bir Rum tarafından öldürüldüğü bilinmektedir. Hüseyin Hilmi Paşa, Midilli adasında maden işleten ve 1884 yılında vefat eden Hacı Abdi Ağa'nın kızı Fatma Zehra Hanımla evlenmiş; bu evlilikten Ayşe Aliye isminde bir kızı, Ali ve Kemal isminde iki oğlu doğmuştur². Doğduğu köyde eğitim imkânı olmadığı için Sarlıca beldesinde bulunan Sıbyan mektebinde ilk eğitimini almış, ardından Midilli Ulu Cami Medresesine devam etmiştir. Bu eğitimi sırasında bir taraftan da rüşdiye mektebine kaydolmuştur. Mektebi bitirdikten sonra bir süre özel hocalardan Fransızca ve Fıkıh dersleri de almıştır³.

Görevleri

1873 yılında Cezâyir-i Bahri Sefid⁴ Adliye Komisyonunda sınava girerek birinci sınıf dava vekilliği diplomasını almış ve 12 Temmuz 1875 tarihinde, 235 kuruş maaşla ve Midilli Tahrîr-i Emlak Fırka-i Seyyâresi Mukayyedliği göreviyle devlet hizmetine başlamıştır. Ekim 1875'te 300 kuruş maaşla Tahrîr-i Emlak Kalemi Vukûat Kitâbetine, 13 Temmuz 1876 tarihinde ise 700 kuruş maaşla aynı

¹ Abdullah Özdağ, "Son Sadrazamlardan Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1855-1923)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi* 41 (2014): 147-159; Mustafa Alkan, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Müfettişliği (1902-1908)", *Sosyal Bilimler Dergisi* 13 (2015): 242-255; Mahir Aydın, "Hüseyin Hilmi Paşa", *DİA*, c. 18 (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 550.

² Mustafa Birol Ülker, *Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı Kataloğu* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 49-71-88-130-137.

³ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, c. 3 (İstanbul: Dergah Yayınları, 1982), 1654; Abdurrahman Şeref, "Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası* 8 (1335): 63-74; Ülker, *Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı Kataloğu*, 9.

⁴ 1867 Vilayet Nizâmnamesine göre merkezi Çanakkale olmak üzere Gelibolu, Sakız ve Rodos adalarını içine alan vilayetin adı. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları* (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2006), 108.

kalemin baş kitâbetine yükseltilmiştir. Bu sırada Midilli mutasarrıflığına atanan Nâmık Kemal (1840-1888)⁵ ile tanışmış ve onun bütün eserlerini okuyarak düşüncelerinden etkilenmiştir. Öyle ki Namık Kemal, kendisine evlat diye hitap ettiği için *Nâmık Kemal'in Çömezi* olarak anılmaya başlanmıştır⁶.

08 Mayıs 1881 tarihinde, 1.750 kuruş maaşla Midilli Tahrîrât Müdürlüğüne getirildi. 12 Ağustos 1883 tarihine kadar bu vazifede kaldıktan sonra, 3.000 kuruş maaşla Aydın vilayeti mektupçuluğuna tayin edilen Hüseyin Hilmi Paşa, bu görevde iken 1884'te Dördüncü Rütbeden Osmanlı Nişanı, 1885'te ise Rütbe-i Ūlâ Sınıf-ı Sâni mertebesi ile ödüllendirildi. Dönemin Aydın Valisi Naşit Paşa, 1885 yılında Suriye valiliğine atanınca çok sevdiği Hüseyin Hilmi Paşa'yı da yanında götürmüştür⁷.

15 Eylül 1885 tarihinde, 3.500 kuruş maaşla Suriye valiliği mektupçuluğuna atanan Hüseyin Hilmi Paşa, bu görevi yanında padişahın Suriye'deki arazilerini yöneten kurula aza olarak seçilmiştir. Suriye'de bu görevleri yürütürken 1887 yılında Üçüncü Rütbeden Osmanlı Nişanı, 1890 yılında ise Birinci Dereceden Osmanlı Nişanı ile ödüllendirilmiştir. 14 Şubat 1891'de sağlık sorunlarından dolayı Suriyedeki görevinden istifa ederek padişahın Burdur sancağında bulunan çiftliklerinin idare memurluğuna tayin edilmiştir. 27 Ağustos 1892 tarihinde ise 5.000 kuruş maaşla Bağdat idare müdürlüğüne atanmışsa da az bir zaman sonra yine sağlık sorunları nedeniyle bu görevinden de istifa etmiş ve 11 Ocak 1893 tarihinde 5.000 kuruş maaşla Mersin mutasarrıflığına atanmıştır. 08

---

⁵ XIX. yüzyılın ikinci yarısında Türk edebiyatı ve siyasî hayatında büyük tesir meydana getiren, vatan ve hürriyet şairi olarak bilinen yazar, gazeteci ve idareci. 1877 yılında Midilli adasına sürgün edilmişse de iki yıl sonra Midilli adasının mutasarrıflığı kendisine verilmiştir. 1884 yılına kadar adada yöneticilik yapan Namık Kemal, Hüseyin Hilmi Paşa ile bu yıllarda birlikte çalışmıştır. Ömer Faruk Akün, "Namık Kemal" *DİA*, c. 32 (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 361-378.

⁶ Süleyman Kani İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu (İstanbul: Temel Yayınları, 1999) 144; Aydın, "Hüseyin Hilmi Paşa", 550; Ülker, *Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı Kataloğu*, 89.

⁷ Özdağ, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri", 41: 148; Yeşilyurt, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valiliği ve Ona Yapılan Suikast", *OTAM*, 34 (2013): 257-285.

Mart 1893 tarihinde ise 7.000 kuruş maaşla yeni kurulan Kerek⁸ mutasarrıflığına nakledilmiştir⁹.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın hayatındaki dönem noktalarından biri Kerek mutasarrıflığı olmuştur. Oldukça karışık olan ve eskiden beri hükûmetin bir türlü tesis edemediği sükûneti, dört yıla yakın bir süre bölgede kalan Hüseyin Hilmi Paşa sağlamıştır. Buradaki başarılarından dolayı 18 Nisan 1894'te İkinci Rütbeden Mecidî Nişanı ile ödüllendirilmiştir. Bu dönemde Suriye Valisi bulunan Rauf Paşa, İstanbul'a yazdığı arizalarda onun başarılarından bahsetmiş ve daha yüksek görevlere getirilmesi için tavsiyede bulunmuştur. 12 Mart 1896 tarihinde, 6.000 kuruş maaşla Nablus mutasarrıflığında, 05 Aralık 1896'da ise 7.500 kuruş maaşla Süleymaniye mutasarrıflığında bulduktan sonra Birinci Derece Mecîdî Nişanı verilerek ve 15.300 kuruş maaş bağlanarak Adana valiliğine atanmıştır. Fakat Adana valiliğini dokuz ay sürdürebilmiştir. Avusturya ile çıkan bir diplomatik kriz sonrası 17 Kasım 1897 tarihinde azledilmiştir¹⁰. İstifasının üzerinden fazla bir vakit geçmeden, II. Abdülhamid (1876-1909) tarafından 21 Nisan 1898'de, 3.000 kuruş maaşla Yemen'e vali olarak atanmış; 31 Mayıs 1899'da ise vezirlik pâyesi verilmiştir. Yemen'de beş yıl kadar valilik yapan Hüseyin Hilmi Paşa, uğradığı bir suikastta ağır yaralanmış, ordu müşîri Abdullah Paşa ile de arasının açık olması sebebiyle Kasım 1902'de görevinden alınmıştır. 1 Aralık 1902 tarihine gelindiğinde, kendisine şöhret kazandıracak olan Rumeli Genel Müfettişliği¹¹ görevine getirilmiştir¹².

⁸ Osmanlı kaynaklarında Karak-ı Nuh Nebi veya Maan olarak da geçen, Suriye vilayetine bağlı bir sancaktır. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları* (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2006), 300.

⁹ DAB., *Y.MTV.*, 73/137, 20 Cemâziyelâhir 1310/9 Ocak 1893; Alkan, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Müfettişliği (1902-1908)", 13: 243; Aydın, "Hüseyin Hilmi Paşa", 550; İbnülemin, *Son Sadrazamlar*, 1657.

¹⁰ Avusturya'nın Mersin konsolosu, Osmanlı Devleti aleyhine zararlı neşriyâtı yaymaya başlayınca Hüseyin Hilmi Paşa, konsolosun yurt dışına çıkarılmasına karar vermiştir. Konsolos, ülkeyi terk edeceği sırada Avusturya bayrağı yere düşmüş ve Avusturya, valinin özür dilemesini istemiştir. Hüseyin Hilmi Paşa özür dilememiş ve bu sebeple görevinden alınmıştır. İbnülemin, *Son Sadrazamlar*, 1658.

¹¹ Berlin Anlaşmasından sonra Avrupalı Devletler, Rumeli'de gayrimüslimlerin yoğun olduğu bölgelerde Osmanlı Devletini islâhat yapmaya zorlamıştı. Osmanlı Devleti de dış müdahaleyi önlemek amacıyla bazı vilayetlerde Umûmî Müfettişlik kurma yoluna gitmişti. Müfettişler, eyaletlerde askerî ve mülkî yetkililere emir verme yetkisine sahip olup doğrudan padişaha karşı sorumlu idiler. Hasip Saygılı, "Rumeli Müfettişliği Döneminde (1902-1908) Makedonya'da Yunan Komiteleri ve Osmanlı Devleti", *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 21 (2011): 147-185.

1902 yılından 1908 yılına kadar süren Rumeli Genel Müfettişliği, meslek hayatının en parlak ve en verimli dönemi oldu. Yapılan ıslâhat programlarının uygulanmasında gösterdiği dirâyet, bölgedeki asayişin kısa sürede sağlanmasında etkili oldu. Rumeli'deki karışıklıkları tam anlamıyla bitiremeye de asayiş sağlayabildi. Bölgenin idarî yapısında ciddi düzenlemeler yaparak rüşvet, görevi kötüye kullanma gibi durumların önüne geçmiş ve malî alanda bir rahatlama sağlamıştı. Daha önce şahsî gayretleriyle Fransızca öğrenmiş olmasına rağmen yabancılarla sıkı ilişki kurmamış, onların bölgedeki faaliyetlerini önlemiş ve daima millî hislerle hareket ederek padişahın da büyük itimâdını kazanmıştı. Hiçbir yazısı Bâbüâlî'den geri dönmeyecek derecede nüfuzu arttı. Maaşı 6.000 kuruşa, aylık tahsisatı 30.000 kuruştan 50.000 kuruşa çıkarıldı. 31 Mayıs 1904'te kendisine Murassa Mecîdî Nişanı, 30 Kasım 1904'te ise Murassa Osmanlı Nişanı verildi. Hüseyin Hilmi Paşa, 1905 tarihinde görevinin sona erdiğini beyan ederek yeni bir memuriyete atanmayı talep etmişse de bölgedeki başarısından dolayı isteği kabul edilmemiş ve Meşrutiyetin ilanına kadar aynı görevde bırakılmıştır¹³.

Bu dönemde Balkanlarda örgütlenen ve gittikçe gücünü artıran İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı da ılımlı bir tutum sergilemiş ve bu nedenle cemiyet bölgedeki gücünü koruyabilmiştir. II. Meşrutiyetin ilanı ile Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Genel Müfettişliği görevi sona ermiştir. Üç ay kadar daha Rumeli'de kalan Hüseyin Hilmi Paşa, Rumeli Genel Müfettişliği'nde gösterdiği başarısı nedeniyle 27 Kasım 1908 tarihinde Kâmil Paşa tarafından Dâhiliye Nâzırı göreviyle İstanbul'a davet edilmiştir¹⁴. Paşa'nın nâzırlığa tayininde, İttihatçılarla olan yakınlığının rolü büyüktü. Fakat bir süre sonra Kâmil Paşa ile arası açılmış; Harbiye ve Bahriye nâzırlarının değiştirilmesi usûlünü meşrutiyet sistemine aykırı bularak istifa etmiştir. Diğer nâzırlar da onu takip edince Kâmil Paşa hükûmeti

---

¹² Özdağ, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri", 41: 149; Alkan, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Müfettişliği (1902-1908)", 13: 244; Ülker, *Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı Kataloğu*, 11.

¹³ DAB., *Y.PRK.MK.*, 21/46, 4 Teşrinisânî 1321/17 Kasım 1905; Aydın, "Hüseyin Hilmi Paşa", 550; Abdurrahman Şeref, "Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi", 8: 67.

¹⁴ DAB., *Y.EE.KP.*, 33/3261, 21 Teşrinievvel 1324/3 Kasım 1908; Özdağ, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri", 41: 153; Ülker, *Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı Kataloğu*, 11.

düşmüş ve Hüseyin Hilmi Paşa, Dâhiliye Nâzırlığı da kendisinde kalmak sûretiyle 14 Şubat 1909 tarihinde sadârete getirilmiştir¹⁵.

Hüseyin Hilmi Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyetinin desteğini almasına rağmen kabinesinde cemiyete fazla yer vermemiştir. Nitekim bir süre sonra kabinenin icraatları eleştiri almaya başlamış, Ahrar Fırkası ve Volkan gazetesi başta olmak üzere çeşitli muhalefet grupları ortaya çıkmıştı. Hoş geçindiği İttihat ve Terakki Cemiyeti ekseriyetine de nüfuzunu geçirememiştir. Bu sadareti sırasında Bulgaristan'ın bağımsızlığı meselesini ve Bosna-Hersek'i ilhak eden Avusturya ile çıkan anlaşmazlıkları kısmen halletmeyi başardıysa da iç durumu düzeltmemiş; özellikle muhalif basının saldırıları ve şahsına karşı yapılan asılsız dedikodular huzurunu kaçırmıştır. Bu muhalif faaliyetlere karşı Hüseyin Hilmi Paşa'nın gerekli tedbirleri alması durumu daha da kötüleştirmiş ve bir süre sonra İstanbul'da büyük bir isyan çıkmıştır. 31 Mart İsyani, aynı zamanda Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin sonunu getirmiş ve 13 Nisan 1909 tarihinde istifa ederek yerini Tevfik Paşa'ya bırakmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa, bu isyan sırasında kendisine de bir zarar geleceğinden çekinerek dostlarından Yusuf Râzi Beyin evinde birkaç gün saklanmış, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelişi ve saltanat değişimi üzerine rahat bir nefes alarak ortaya çıkmıştı¹⁶.

Tevfik Paşa'nın yirmi iki gün süren kısa sadâretinden sonra, İttihat ve Terakki ile arası iyi olduğu için 5 Mayıs 1909'da ikinci kez Hüseyin Hilmi Paşa sadârete getirildi. Bu ikinci sadâretinde 31 Mart İsyani'nin sorumluları yargılanmaya başlanmış, II. Abdülhamid'in olayla ilgisinin olmadığı kararı alınmış ve eski padişaha yargı yolu kapanmıştır. 31 Mart İsyani sonrasında Ermenilerin Adana'da çıkardıkları isyan bastırılmış ve suçlular Adana'da kurulan Dîvân-ı Harb-i Örfî'de yargılanmıştır. Ayrıca Bulgaristan ve Bosna-Hersek meselelerini kısmen çözüme kavuşturmuş, memurların rüşvet ve yolsuzluklarını önlemek amacıyla birtakım düzenlemeler getirmiştir. Fakat bütçe görüşmeleri sırasında Mebûsan Meclisine sunduğu tasarı kabul edilmeyince 28 Aralık 1909

¹⁵ DAB., *HSD.AFT.*, 5/23, 1 Şubat 1324/14 Şubat 1909; DAB., *DUİT.*, 7/109, 1 Şubat 1324/14 Şubat 1909; DAB., *Y.EE.*, 75/67, 31 Kânunusânî 1324/13 Şubat 1909; Aydın, "Hüseyin Hilmi Paşa", 550.

¹⁶ Özdağ, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri", 41: 155; Alkan, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Müfettişliği (1902-1908)", 13: 244; Aydın, "Hüseyin Hilmi Paşa", 550; Abdurrahman Şeref, "Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi", 8: 70.

tarihinde istifa etmiş ve birkaç ay süren Avrupa seyahatine çıkmıştır. Bu seyahati sırasında Rusya'ya da gitmiş ve 15 Nisan 1910 tarihinde Kazan'ı ziyaret etmiştir. Burada İvonoviç, Aşmirin Katanov gibi tanınmış Türkologlar'la görüşmüş ve üç günlük Kazan seyahati, Rus basınında geniş şekilde yer aldığı gibi küçük bir risale olarak da Kazan'da yayımlanmıştır¹⁷.

Hüseyin Hilmi Paşa, ikinci sadrazamlık döneminde, Sultan V. Mehmed Reşad'ın (1909-1918) ayrıntılı bir millî tarih yazılması isteğini yerine getirmek üzere bir encümen teşkil edilmesi fikrini ortaya atarak Tarih-i Osmanî Encümeni'nin kurulmasını sağlamış ve bu kurumun çalışmalarına önemli katkılar sunmuştur¹⁸.

Sadrazamlık makamıyla birlikte Âyan Meclisi azalığı da bulunan Hüseyin Hilmi Paşa, bu görevine birkaç yıl daha devam etmiştir. Âyan meclisinde maliye komisyonu başkanlığı yapmış, maliyenin düzenlenmesinde ve israfın önlenmesinde katkıları olmuştur. 22 Temmuz 1912 tarihinde Gâzi Ahmed Muhtar Paşa tarafından kurulan ve *Büyük Kabine* olarak adlandırılan hükûmette Adliye Nâzırı olarak görev almıştır. Gâzi Ahmed Muhtar Paşa'ya yaptığı telkinlerle İttihat ve Terakki'nin etkisini kırmak için Mebûsan Meclisinin dağıtılmasını sağladı. Hüseyin Hilmi Paşa, hükûmet içinde en etkili kişi olarak görüldüğünden dolayı hükûmetin hatalarından da sorumlu tutuluyor; İttihatçılar da meclisin feshinden dolayı onu suçluyorlardı. Bu sırada Arnavutluk'ta çıkan isyan ve ardından başlayan Balkan Savaşı ile birlikte sorumluluk almak istememesi ve muhalefetin yoğun baskısı sonucu 28 Ekim 1912'de, 20.000 maaş ve 21.000 kuruş aylık tahsisat ile Mavroyeni Efendi'nin yerine Viyana elçiliğine tayin edilmiştir¹⁹.

Diplomasi konusunda oldukça yetersiz olan Hüseyin Hilmi Paşa, mülkiye alanında gösterdiği başarıyı bu alanda gösterememiştir. Bilgi ve tecrübe gerektiren bu alanda daha önce hiç görev almamış; Avrupa'yı yaptığı birkaç aylık geziden ve günlük gazetelerdeki haberlerden tanıyabilmişti. Kasım 1912'de göreve başlamış ve I. Dünya Savaşı sonuna kadar görevini sürdürmüştür. Bu dönemde İttihat ve Terakki partisi ile arasını düzeltmiş ve onların savaş politikalarına destek

¹⁷ Özdağ, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri", 41: 156; Aydın, "Hüseyin Hilmi Paşa", 551.

¹⁸ Abdurrahman Şeref, "Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi", 8: 63.

¹⁹ DAB., *İ.H.R.*, 429/45, 17 Teşrîniyevvel 1328/30 Ekim 1912; Aydın, "Hüseyin Hilmi Paşa", 551; Ülker, *Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı Kataloğu*, 13.

vermiştir. Dünya Savaşı sonrasında İstanbul'a dönmeyerek Viyana civarında kiraladığı bir köşkte ailesiyle birlikte yaşamaya devam etmiştir. İsviçre'de eğitim gören iki oğlunun bir gün arayla vefat etmesinden oldukça etkilenmiş; kısa bir süre sonra kendisi de 3 Nisan 1923 tarihinde vefat etmiş ve naaşı İstanbul'a getirilerek Beşiktaş'ta bulunan Yahya Efendi dergâhına defnedilmiştir²⁰.

Şahsiyeti

Kaynaklarda dürüst, çalışkan, iç siyasete tamamıyla vakıf, ıslahatçı ve tedbirli bir kişi olarak söz edilen Hüseyin Hilmi Paşa, çalışkanlığı sayesinde yükselmiş olduğu için herkes tarafından saygı görmekteydi. Kendi çalışkanlığı ve sebâtıyla Fransızca'yı öğrenmiş olmasına rağmen alafranga bir yaşam tarzına taraftar olmamış, görevleri sırasında Avrupalılarla fazla içli dışlı olmayarak millî hislerini daima ön planda tutmuştur²¹. Merhamet sahibi, vicdanlı, ailesine bağlı ve akrabalarına düşkün bir insan olarak temayüz etmiştir. Kardeşinin öldürülmesi üzerine mirastaki tüm hissesini, kardeşinin hanımı Münire Hanım'a bırakmıştır²².

Namık Kemal'le birlikte çalıştığı yıllarda onun hürriyetçi fikirlerinden etkilenmiş ve yaklaşık kırk yıllık meslek hayatında yenilik taraftarı olmuştur. Her işi en ince ayrıntısına kadar takip etmek ister, ufak tefek kağıtları bile bizzat okuyarak düzeltir; bu sebeple de daima amirlerinin takdirini kazanırdı. Bu hali rakipleri tarafından alaya alınmış ve "*sadrizam olmuş ama mektupçuluğu bırakmamış*" şeklinde ifade edilmişti. Türkçeyi çok akıcı konuşur, muhataplarına iltifatkâr hitaplarda bulunur, başkalarını azarlama veya alay etme gibi zaafı olmadığı için oldukça sevilirdi. Hem II. Abdülhamid hem de Sultan Reşad tarafından taktir edilen bir devlet adamı olmuştur²³. 31 Mart hadisesinden birkaç gün önce siyasî hadiselerin konuşulduğu bir sırada II. Abdülhamid, Hüseyin Hilmi Paşa'ya "*Bu şamatalı hayhuydan bir fenalık zuhuru melhuzdur. Fakat merak etme ben sana kıyamam*" diyerek ona olan güvenini göstermişti²⁴. II. Abdülhamid'e bağlı olmakla birlikte İttihat ve Terakki'nin yenilik taraftarı düşüncelerini de

²⁰ DAB., *HR.HMŞ.İŞO.*, 221/75, 27 Teşrinievvel 1328/9 Kasım 1912; Özdağ, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri", 41: 157; Alkan, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Müfettişliği (1902-1908)", 13: 244; Abdurrahman Şeref, "Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi", 8: 71.

²¹ Abdurrahman Şeref, "Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi", 8: 69.

²² Ülker, *Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı Kataloğu*, 129.

²³ Aydın, "Hüseyin Hilmi Paşa", 551.

²⁴ Abdurrahman Şeref, "Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi", 8: 72.

benimsemiştir. Kazandığı tecrübe, sebat ve azim sayesinde kısa sürede sadârete namzet olduğunu kabul ettirerek Kâmil Paşa'ya rakip olmuş ve bir süre sonra sadrazam olmuşsa da valilik ve müfettişlikte gösterdiği başarıyı sadrazamlıkta gösterememiş; hoş geçindiği İttihat ve Terakkiye karşı nüfuzunu koruyamamıştır²⁵. Avusturya sefiri olduğu dönemlerde İttihat ve Terakki'nin savaş politikalarını desteklemiştir. Sadrazamlıkta olduğu gibi diplomat olarak da çok etkin olamamış fakat vakar ve haysiyetiyle Viyana'da itibar sahibi bir devlet adamı olmuştu²⁶.

Hüseyin Hilmi Paşa, devlet adamlığının yanısıra edebiyatla da ilgilenmiştir. Başta Lamartin olmak üzere Fransız şair ve yazarların eserlerinden kısmen Türkçe'ye tercüme yapmış, Güneş Doğuyor isiminde edebî bir yazı yazmış ve çeşitli hikayeler kaleme almıştır²⁷.

OSMANLI İDARESİNDE YEMEN (19. YÜZYILA KADAR YEMEN)

Yaklaşık 3 milyon metrekare genişliğe sahip; Suriye, Irak, Basra Körfezi, Umman Denizi, Hint Okyanusu ve Kızıldeniz ile çevrili olan Arabistan yarımadası, tarih boyunca bir çok devletin istilasına maruz kalmış önemli bir bölgedir. Yarımada, Mekke ve Medine'nin içinde bulunduğu Hicaz başta olmak üzere çeşitli ovalar, platolar ve vahalar yer almaktadır²⁸. Hicaz, Yemen, Hadramut, Umman, Bahreyn ve Necid olmak üzere genellikle altı coğrafi bölgeye ayrılan Arabistan yarımadasının büyük bir kısmı dağ, tepe, vadi ve kum çöllerinden meydana gelmiştir. Yarımada'nın güneybatı kesiminde yer alan, batıdan Kızıldeniz, güneyden Aden Körfezi ile çevrili, kuzeyde Hicaz, doğuda Hadramut'a kadar uzanan geniş bir coğrafyayı kapsayan ve özellikle muson ikliminin etkisiyle oldukça verimli topraklara sahip olan Yemen, bu bakımdan

²⁵ Özdağ, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri", 41: 157.

²⁶ Abdurrahman Şeref, "Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi", 8: 72; İbnülemin, *Son Sadrazamlar*, 1675.

²⁷ Ülker, *Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı Kataloğu*, 50.

²⁸ Robert Mantran, *İslamın Yayılış Tarihi*, çev. İsmet Kayaoğlu (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1981), 61.

yarımadaının önemli bölgelerinden biri olarak kabul edilmiştir²⁹. Güneyden Aden Körfezi'ne, batıdan Kızıldeniz'e bakan Yemen; coğrafi olarak, bu iki denizi birbirine bağlayan dar bir boğaza hakim vaziyettedir. Romalıların *Arabia felix/Talihli Yemen*, Arapların *Yemenü'l Meymûn/Bereketli Yemen* ve Yemen es-Sa'id/Mutlu Yemen dedikleri bu bölgenin kuzey ve doğusunda Suudi Arabistan, güneyinde Aden, batısında Kızıldeniz yer alır. Kuzey-güney doğrultusundaki uzunluğu yaklaşık 750 kilometre, doğu-batı doğrultusundaki en geniş yeri 350 kilometre civarında olup yüzölçümü 536.896 km karedir³⁰.

Avrupa ile Uzak Doğu ticaret yollarının geçiş güzergâhında bulunması, Kızıldeniz ve Hint okyanusunu birbirine bağlayan Bâbü'l-Mendeb Boğazına sahip olması, Yemen'in jeopolitik ve jeostratejik bakımdan olduğu kadar ticarî bakımdan da önemini artırmıştır³¹. Bu sayede bölgeye hakim güçler, aynı zamanda ticarî üstünlüğü de ele geçirmişlerdir. Hindistan'dan gelen ürünler bu bölgeden geçerek Batı ülkelerine taşınıyordu. Baharat yolu olarak bilinen bu ticaret yolu, asırlarca Yemen başta olmak üzere geçtiği tüm güzergâhlara canlılık kazandırmıştı³². Coğrafi keşiflerle birlikte bu bölgenin stratejik önemi biraz azalsa da Afrika Kıtasını dolaşmanın masraflı ve uzun sürmesi, kara ve deniz yönünden Yemen'i tekrar önemli bir kavşak noktası haline getirecektir³³.

Yemen coğrafi bakımdan Sera denilen dağlık ve Tihame denilen ovalık bölge ile Kızıldeniz ve Aden körfezi kıyılarından oluşmuştur. Tihame denilen kıyı ovasının gerisinde yükselen Yemen Platosu, diğer bölgelere göre engebeli olup Arabistan yarımadasının en yüksek noktası olan *Hadur Şuayb* burada yer almaktadır. Hadramut Irmağı'nın oluşturduğu havzadan başlayan Yemen Platosu, Umman sınırına doğru alçalmaya başlar ve kuzeyde yüksekliği iyice azalarak çöllerle birleşir. Bu iklim yapısı ve yeryüzü şekillerinin sonucu olarak bu

---

²⁹ Nuri Ünlü, *İslam Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1984), 33; Gökalp, Yusuf, "Zeydilik ve Yemende Yayılışı" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006), 13.

³⁰ Hayat Ansiklopedisi, "Yemen", c. 6 (İstanbul: Kırıl Matbaası, 1982), 3329.

³¹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih* (İstanbul: Der Yayınları, 1985), 260; Veysi Karabulut, "Meşihât Müsteşârî Hüseyin Kâmil Efendi'nin Yemen Hatıraları" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006), 2.

³² W.Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. E.Ziya Karal (Ankara, TTK Yayınları, 1975) 29.

³³ Corci Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, c. 1, çev. Nejdet Gök (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004) 38; Fernard Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, c.1, çev. M.Ali Kılıçbay (Ankara: İmge Kitabevi, 1993) 669; İhsan Süreyya Sırma, "Yemen'in Jeo-Politik Durumu ve Osmanlı Devletine Katılması", *Tarih Enstitüsü Dergisi* 12, (1981-1982): 430-433.

bölgelerde yaşayanlar değişik kabile ve geniş ailelerden oluşan topluluklara ayrılmışlardır. Fakat kabilecilik yaşantısı, insanları ailevî ilişkiler bakımından birbirlerine bağımlı hale getirmiştir³⁴.

Yemen'in belli bölgelerine yağmur çok az yağmakta ve sahil kesimlerine doğru yağış miktarı gittikçe azalmaktadır. Bu duruma bağlı olarak daha çok çöl ikliminin etkisi görülmekte olup bu iklim ve tabiat şartları, halkı ziraate sevk etmiştir. Eski dönemlerden beri yağmur ve sel sularını, sulamada kullanmak amacıyla baraj ve su setleri yapılmıştır. Çöl ikliminin etkisine rağmen Arabistan yarımadası'nın en verimli topraklarını içinde barındırmakta ve başta kahve olmak üzere bazı bölgelerinde yılda iki-üç defa mahsul alınmaktadır³⁵.

Yemen, tarihi 3000 seneyi bulan ve kültürel dokusu çok eski zamanlara uzanan ülkelerden birisi olup Arap soyundan olan en eski devletler bu bölgede ortaya çıkmıştır. Main devleti olarak bilinen ve Kur'an-ı Kerim'de de bahsi geçen Ad kavmi, Yemen'in bilinen en eski topluluğudur. Main devletinden sonra sırasıyla Sebe ve Himyeri devletleri bölgeye hâkim olmuştur³⁶. Himyeriler, bölgedeki Arap devletlerinin en büyüğü ve en medenisi olarak tanınmakta ve yaptıkları yüksek katlı binalar, su bentleri, bahçe ve saraylarla bilinmektedir³⁷. Himyerilerin güçsüz duruma düşmesiyle birlikte Yemen, Habeşistan idaresine girmiş ve bundan sonra bölgede Hristiyanlık hâkim olmaya başlamıştır. Habeşistan'dan sonra İran'da kurulan Sasânî devleti, Yemen'i idaresine almıştır³⁸.

İslamiyetin ortaya çıktığı ve yavaş yavaş yayıldığı dönemlerde Yemen'in büyük bir kısmı Sasânîlerin egemenliği altında bulunmakta, belli bölgelerinde ise başta Kahtanîler olmak üzere çeşitli kabileler hüküm sürmekteydi³⁹.

Hz. Peygamber, Medine'de İslâm Devleti'nin temellerini atarken bir taraftan da Yemen'deki kabilelere elçiler göndererek onları İslâm dinine davet etmiştir. Bu şekilde İslâmiyet bölgede yayılmaya başlamış ve Hz. Peygamber,

---

³⁴ Hulusi Yavuz, *Rumuza Tarihi* (Ankara: TTK Yayınları, 2003), LX.

³⁵ Sırma, *Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyanları* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996), 22.

³⁶ Neşet Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi* (Ankara: TTK Yayınları, 1989), 10; Zeki Ehiloğlu, *Yemende Türkler* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1952), 32; Yavuz, *Rumuza Tarihi*, LVII.

³⁷ Ferik Atıf Paşa, *Yemen Tarihi*, c.1 (İstanbul: Manzume-i Efkar Matbaası, 1326) 10.

³⁸ Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, 18; Sırma, "Yemen'in Jeo-Politik Durumu", 12: 429.

³⁹ Clifford Edmund Bosworth, *İslam Devletleri Tarihi*, çev. Hande Canlı (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005), 145; Yavuz, *Rumuza Tarihi*, LXX.

İslâmiyeti öğretmek için bazı sahabeleri Yemen'e göndermiştir⁴⁰.

Yemen'in tamamen İslâm yönetimine girmesi Hz. Muhammed zamanında olmuştur. Dört Halife döneminden sonra Yemen, Emevîlerin ve Abbâsîlerin hâkimiyetine girmiştir. Abbâsîlerin bölgedeki etkinliklerinin zayıflamasıyla birlikte bölgede çeşitli isyanlar, farklı idareler ve birçok kanlı hadiseler meydana gelmiş; Emevî ve Abbâsî hâkimiyetinden sonra da bölge Eyyûbîler tarafından yönetilmiştir⁴¹. Eyyûbî Devletinin kurucusu Selahaddin Eyyûbî, Yemen'de Abbâsîlerden sonra ortaya çıkan karışıklıkları önlemek için kardeşini buraya göndermiş ve bölgeyi hâkimiyet altına almıştır⁴². Bu devletin hâkimiyetiyle birlikte Yemen'de bir sulh devresi başlamış; ardından Resûlî ve Tahirî hanedanları zamanında da bu sulh devresi devam etmiştir. Özellikle 1538 yılına kadar bölgede hüküm süren Tahirîler döneminde Zeydî⁴³ mezhebi yasaklanmış ve Şâfiî mezhebi ön plana çıkarılmıştır⁴⁴.

16. yüzyıla gelindiğinde Yemen için önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Portekizliler, yeni Hint deniz yolunun keşfinden sonra Hindistan'daki ticareti kontrol etmek ve bu ticareti Kızıldeniz yoluyla Doğu Akdeniz'den Portekiz'e yöneltmek için çalışmış; bu sebeple Yemen, İslâmiyet'i kabul ettikten sonra ilk kez Hıristiyan bir devlet olan Portekizlilerle karşı karşıya gelmiştir. Portekizlilerin saldırılarına karşı koyamayan Tahirîler, Memlûklerden yardım istemiş; bunu fırsat bilen Memlûk komutanları, Zeydî halk ile birleşerek bölgeyi Memlûk idaresine bağlamıştır⁴⁵. Portekizliler ise önce Memlûkler daha sonra Osmanlıların karşı

⁴⁰ el-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 99; Cengiz Tomar "Yemen", *DİA*, c. 43 (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 403; Mantran, *İslâmın Yayılış Tarihi*, 80.

⁴¹ Yahya Yeşilyurt, "Ali Emirî'nin Yemen İslahına Dair Görüşleri", *Turkish Studies*, c. 4/3 (2009): 2302; Midhat Sertoğlu, "Yemen Macerası" *Hayat Tarih Mecmuası*, 5 (1975): 34.

⁴² Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyûbi ve Devlet* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987) 62; Sırma, *Yemen İsyânları*, 35.

⁴³ 8. yüzyılın ilk çeyreğinde Kûfe'de ortaya çıkan; Irak, Taberistan ve özellikle Yemen'de varlığını sürdüren ılımlı bir Şiî fırkası olup ismini Hz. Hüseyin'in Ali Zeynelâbidîn'den torunu Zeyd'den alır. Zeydîler'in Yemen bölgesinde hâkimiyet kurması, 893 yılında Hâdî-İlelhak lakabıyla anılan Yahya bin Hüseyin tarafından sağlanmıştır. Yemen Zeydîleri, Hâdî-İlelhak Yahya ismine nispetle Hâdeviyye olarak adlandırılmıştır. Yusuf Gökâl, "Zeydiyye", *DİA*, c. 44 (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 329.

⁴⁴ el-Hac Ahmet Raşit, *Tarih-i Yemen ve San'a* (İstanbul: Basiret Matbaası; İstanbul, 1291), 7; Mustafa L. Bilge, "Aden", *DİA*, c. 1 (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 368; Sırma, *Yemen İsyânları*, 43.

⁴⁵ Sırma, *Yemen İsyânları*, 42; Cengiz Tomar "Yemen", 406; Karabulut, "Hüseyin Kâmil Efendi'nin Yemen Hatıraları", 6.

koymaları nedeniyle Kızıldeniz’de hâkimiyet sağlayamamıştır⁴⁶.

Yemen’de Osmanlı Hâkimiyeti

Osmanlı Devleti, Memlûk topraklarını ele geçirdikten sonra Yemen’e de hâkim olmuştur. Osmanlı Devletinin, buraya ilgisi bir kaç açıdan değerlendirilebilir. Bölgenin Hindistan’dan gelen ticaret yolları üzerinde bulunması, başta Portekiz olmak üzere Avrupa devletlerinin bölgedeki adalara saldırarak ticaret yollarını ele geçirme isteği ve Arabistan yarımadasına saldırılar düzenlemeleri, Osmanlı’nın dikkatini buraya çekmiştir. Osmanlı Devletinin, Hindistan ve Yemen’deki Müslümanlarla Mekke ve Medine gibi kutsal beldeleri Avrupa devletlerine karşı koruma isteği, bölgeyle ilgilenmelerinin diğer bir sebebidir. Ayrıca bu sıralarda İran ve Portekiz arasında Osmanlı Devletine karşı yapılan ittifak anlaşması; bölgedeki Türk hâkimiyetini güçlendirme mecburiyetini de beraberinde getirmiştir⁴⁷. 1517 yılında Yavuz Sultan Selim’in Mısır’ı alması üzerine, Yemen’de bulunan Memlûk askerleri geri dönmüş ve bölgedeki yönetici Emir İskender, Sana şehrinde bulunan Cami-i Kebîr’de Yavuz Sultan Selim adına hutbe okutmuş; Yavuz Sultan Selim de İskender’i Yemen’e serdâr olarak tayin etmiştir⁴⁸.

Bu şekilde Yemen, Osmanlı hâkimiyetine girmiş fakat Osmanlı Devleti bölgeye herhangi bir vali göndermeyerek bölgeyi yerinden idare etme yoluna gitmişse de bölgedeki bazı kabileler İskender’e itaat etmeyerek bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Bunun üzerine Kanûnî Sultan Süleyman, Mısır valisi olan Hadım Süleyman Paşa’yı Yemen’e göndermiş ve burada tam hâkimiyet sağlamak için görevlendirmiştir. Hadım Süleyman Paşa’nın diğer bir görevi de bu sıralarda Portekizlilere karşı Osmanlı Devletinden yardım isteyen Gücerat Sultanlığına destek vermektir. Hadım Süleyman Paşa komutasındaki 70 gemi ve 20.000

---

⁴⁶ Hulusi Yavuz, *Kabe ve Haremeyn İçin Yemen’de Osmanlı Hakimiyeti* (İstanbul: Serbest Matbaası, 1984), 195; Salih Özbaran, *Yemen’den Basra’ya Sınırdaki Osmanlı* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004), 109; Sırma, “Yemen’in Geo-politik Durumu”, 12: 435.

⁴⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 9 (Ankara: TTK Yayınları, 1996), 234; Sırma, “Yemen”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, c. 13 (İstanbul: MEB Yayınları, 1986), 376; Özbaran, *Sınırdaki Osmanlı*, 133.

⁴⁸ Sırma, “Yemen’in Geo-Politik Durumu”, 12: 440; Karabulut, “Hüseyin Kâmil Efendi’nin Yemen Hatıraları”, 7.

askerden oluşan donanma, 1536 yılında Süveys'ten hareket etmiştir⁴⁹.

Donanma, Kızıldeniz boyunca önce Cidde ardından Aden limanına uğradı. Aden bölgesine hâkim olan Amir, kaleyi savaş yapmadan teslim etmesine rağmen Süleyman Paşa tarafından idam edildi. Süleyman Paşa, yerine kendi adamlarından Behram Bey'i bırakarak Gücerat seferine devam etti. Bu seferden geri dönerken Muha limanında demirlemiş ve buranın hâkimi olan Emir Ahmed'in bağlılık bildirmesini istemiştir. Bu teklifi kabul etmeyen Emir Ahmed idam edilmiş ve yerine de Gazze sancak beyi Mustafa Paşa tayin edilmiştir. 1539 yılındaki bu olayla birlikte Yemen, salyâneli eyalet statüsünde teşkilatlandırılmış ve ilk beylerbeyi olarak Neşşâr Mustafa Paşa'nın gönderilmesiyle Osmanlı hâkimiyeti tam olarak başlamıştır⁵⁰. Mustafa Paşa'dan sonra bölgeye gönderilen Üveys Paşa'nın devlet işlerine lakayt kalması üzerine Zeydiler, İmam Şerâfeddin liderliğinde toplanarak bir kuvvet teşkil ettiler. Bundan dolayı, bölgenin geniş bir coğrafya olması ve hâkimiyet kurmanın zorluğu göz önüne alınarak bir süre sonra Yemen iki eyalete bölünmüş; Sana ve Ta'izz bölgeleri Murat Paşa'ya, Zebid ve çevresi de Hasan Paşa'ya verilmiştir⁵¹. 1547 yılına gelindiğinde Özdemir Paşa Yemen'e vali olarak atanmıştır. Özdemir Paşa, bölgede önemli etkinlikleri olan Mutahhar ve Şerâfeddin gibi Zeydî imamlarının nüfuzlarını kırmış; cami ve medreseler inşa ederek vakıflar kurdu muştur⁵².

Özdemir Paşa'dan yaklaşık on yıl sonra Yemen'e vali olan Rıdvan Paşa'nın çeşitli icraatları ve yönetim hataları, İmam Mutahhar'ın nüfuzunu artırmış ve Mutahhar, Sana'ya saldırarak burayı işgal etmiştir. Mutahhar'a karşı gönderilen Murat Paşa'nın asiler tarafından öldürülmesi üzerine Sana kalesi teslim olmuştur. Asiler, daha sonra Ta'izz'i alıp Aden ve Muha'ya saldırmıştır. Bu durum üzerine

---

⁴⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 2 (Ankara: TTK Yayınları, 1988), 393; Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, c. 1, haz. Bekir Sıtkı Baykal (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 160.

⁵⁰ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukûat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, c. 1-2, trc. Neşet Çağatay (Ankara: TTK Yayınları, 1992), 100; İsmet Binark, *Yemen Tarihi'nin Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Önemi* (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1996), 6; Mim Kemal Öke ve M. Lütfullah Karaman, *Adı Yemen'dir, Belgelerle Milli Mücadele Döneminde Yemen'deki Son Osmanlıların Hikayesi* (İstanbul: Erkam Matbaası, 2002), 14; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 397; Özbaran, *Sınırdaki Osmanlı*, 135.

⁵¹ İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, 336.

⁵² Sertoğlu, "Yemen Macerası", 5: 34; Ahmed Raşid, *Tarih-i Yemen ve San'a*, c. 1 (İstanbul: Dersaadet Matbaası, 1281), 89.

isyanı bastırmak için Özdemiroğlu Osman Paşa ve Mısır Valisi Sinan Paşa görevlendirilmiştir. Zebid'e varan Osman Paşa, burada Mısır Valisi Sinan Paşa ile birleşmiştir. Fakat bir süre sonra Osman Paşa ile Sinan Paşa'nın arası açılmış ve Osman Paşa Mekke'ye doğru çekilmiştir. Sinan Paşa ise durumu merkeze bildirdikten sonra adamları vasıtasıyla Sana bölgesini ele geçirmeye başlayınca İmam Mutahhar, barış istemek zorunda kalmıştır. Bundan sonra Yemen'e Behram Paşa vali olarak atanmış ve Sinan Paşa da Mısır'a geri dönmüştür⁵³. İmam Mutahhar liderliğindeki bu isyan hadisesi bölgede büyük bir yönetim boşluğu oluşturmuş fakat Hasan Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa ve Koca Sinan Paşa gibi dirâyetli devlet adamları Yemen'e gönderilerek devletin kırılan nüfuzu yeniden tesis edilmiştir. Özellikle 1580–1597 yılları arasında Yemen'de valilik yapan Hasan Paşa, bölgede kontrolü tamamen sağlamış ve bölge halkını da askerî birimlerde istihdâm etmiştir. Bu dönemde çıkan isyanları da başarılı bir şekilde bastırması ve imar bakımından bir hayli eser vücuda getirmiştir⁵⁴. Hasan Paşa'dan sonra Sinan Paşa, Cafer Paşa, Mehmed Paşa ve Fazıl Paşa, Yemen'e vali olarak gönderilmişse de bölgedeki Zeydî imamların isyanlarını tam olarak bastırmak mümkün olmamıştır⁵⁵.

1628 yılına gelindiğinde Zeydîler, İmam Müeyyed önderliğinde yeniden isyan etmişlerdir. Yemen Valisi Haydar Paşa döneminde isyan büyümüş; bölgeye önce Gürcü Ahmed Paşa gönderilmişse de onun öldürülmesi üzerine Kansu Paşa görevlendirilmiştir. 1630 yılında uzun süren çarpışmalar sonucu Kansu Paşa, Zebid'e ulaşabilmiş fakat Sana'yı ele geçirememiştir. Nitekim emrindeki kuvvetlerin yıpranması üzerine Kansu Paşa, Yemen'de daha fazla duramamış ve İmam Müeyyed Yemen'de hâkim duruma geçmiştir. Bu şekilde Yemen idaresi İmam Mutahhar'ın soyundan gelen Zeydî imamların idaresine terk edilmiş ve böylece Zeydîliğin bir kolu olan Kasımîler dönemi başlamıştır. Osmanlı Devletinin Yemen'deki Zeydî hakimiyetini kırması ancak 19. yüzyılda olacaktır⁵⁶.

---

⁵³ Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukûat*, 109; İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, 341.

⁵⁴ Mustafa Fayda, "Osmanlılar Dönemi Yemen Tarihine Ait Arapça Bir Yazma", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi* 32 (1979): 167-172.

⁵⁵ İdris Bostan "Yemen", *DİA*, c. 43 (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 409.

⁵⁶ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, c. 2, çev. Zuhuri Danışman (İstanbul: Danışman Yayınevi, 1968), 1010; Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, c. 2 (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1969), 440; Sırma, "Yemen'in Jeo-Politik Durumu", 12: 441; Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukûat*, 289.

Nitekim 1635 tarihinden Yemen'in tekrar Osmanlı hâkimiyetine girdiği 1849 yılına kadar geçen süre Yemen için fetret dönemi olarak sayılır. Bu devrede hâkimiyet Sana'da oturan imamların elinde olmuş fakat diğer bölgelerdeki Yemenliler'in bir çoğu ayrı liderlere bağlı olarak otorite boşluğu içinde yaşamışlardır⁵⁷.

Kasımî hanedanının kurucusu Müeyyed'den sonra yerine geçen Mütevekkil döneminde Kasımîler en geniş sınırlarına ulaştı. Osmanlı Devleti'nin Yemen'de kurduğu idarî ve malî yapı bu dönemde devam etmiş; Yemen'de kalan Osmanlı idarecileri ve askerleri de yeni yönetimde görev almıştır. Osmanlı tüccarları ise kahve ticareti vesilesiyle Yemen'e sürekli gelip gitmişlerdir. Osmanlı Devleti, 1672 yılında Yemen hâkimiyeti için bir teşebbüste bulunmuş fakat başarılı olamamıştır. Bununla birlikte 1681 yılında İmam Ahmed bin Hasan, muhâliflerine karşı kendisinin Yemen'i Osmanlı sultanı adına yönettiğini belirtmiştir. Fransa'nın Mısır'ı işgali sırasında ise Mekke Şerîfi, asker toplamak amacıyla İstanbul'dan kendisine gönderilen mektupların sûretini imama yollayarak idarî bakımdan da aradaki bağı sürdürmüştür. Tüm bunlara rağmen 19. yüzyılın başlarına kadar Yemen'de kuvvetli bir Osmanlı idarî varlığından söz etmek mümkün değildir⁵⁸.

---

⁵⁷ Sırma, *Yemen İsyanları*, 62.

⁵⁸ Bostan "Yemen", 410.

I. BÖLÜM

HÜSEYİN HİLMİ PAŞA’NIN YEMEN’DE İDARÎ FAALİYETLERİ

1.1. 19. Yüzyılda Yemen’de Siyasî Durum ve Yemen’e Vali Atanması

19. yüzyıl, Yemen tarihi için oldukça karışık ve bir çok devletin hâkimiyet için mücadele ettiği bir bölge olmuştur. Osmanlı Devleti ise 1635 yılından itibaren irtibatının büyük oranda kesildiği ve hâkimiyetinin oldukça zayıfladığı bu bölgeye yeniden hâkim olmak için, 1830'lardan itibaren çeşitli girişimlerde bulunmuştur. 17. yüzyıl ortalarından 19. yüzyıl ortalarına kadar yaklaşık yirmi kadar Zeydî imam, bölgede hâkim olmuş fakat bu devrede de iç karışıklıklar, isyanlar ve savaşlar eksik olmamıştır⁵⁹.

1834 yılında Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa, ticaret yollarını ele geçirerek Mısır'ı ekonomik yönden güçlendirmek amacıyla önce Mirliva Emin Paşa komutasında bir donanmayı bölgeye göndererek Luhayya ve Hudeyde şehirlerini ele geçirmiş; ardından oğlu İbrahim Paşa'yı Yemen'e göndermiştir. İbrahim Paşa, Tihame bölgesi başta olmak üzere Yemen'in büyük bir kısmını hâkimiyet altına almış, özellikle Hudeyde şehrini büyük bir ticaret merkezi haline getirmiştir⁶⁰.

1840 yılında Mısır Sorunu için Londra'da yapılan konferansla birlikte Mehmed Ali Paşa'ya sadece Mısır valiliği bırakılmış; bu sebeple Yemen'de bulunan Mısır kuvvetleri çekilmek zorunda kalmıştır. Mısır ordusu Yemen'den çekilince İngilizler, burayı gaz ve kömür deposu olarak kullanmak amacıyla Aden'e girmişlerdir. Şehri bir oldu bittiyle ele geçirdikten sonra da Osmanlı

---

⁵⁹ Karabulut, “Hüseyin Kâmil Efendi'nin Yemen Hatıraları”, 10.

⁶⁰ Rüşti Paşa, *Ah O Yemen'dir, Yemen Hatıratı*, haz. Faruk Yılmaz (Ankara: İz Yayıncılık, 2004), 37; Rıza Kurtuluş, “Hudeyde”, *DİA*, c. 18 (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 300.

Devleti'ne haber vermişlerdir⁶¹.

1849 yılında Mekke Şerîfi Muhammed ve yardımcısı Tevfik Paşa'nın teşvikleriyle, Osmanlı Devleti 3.000 kişilik bir ordu ile Hudeyde ve Tihame bölgelerine çıkarma yapmış ve fazla bir direnişle karşılaşmadan bu bölgeleri zapt etmiştir. Böylece Yemen ikinci defa Osmanlı Devleti'ne bağlanmış, Hudeyde bölgesi Hicaz vilayetine bağlı bir mutasarrıflık merkezi haline getirilmiş ve Tevfik Paşa'da mutasarrıf olarak tayin edilmiştir⁶².

Hudeyde'yi teslim alan Tevfik Paşa, Sana'yı da almak için harekete geçmiş ve Sana İmamı Muhammed Yahya'ya bir elçi göndererek şehri teslim etmesini istemiştir. Bu sırada çeşitli kabilelerin isyanıyla uğraşan ve oldukça zor durumda olan Muhammed Yahya, Sana'dan Hudeyde'ye gelerek Tevfik Paşa ile anlaşmıştır. Tevfik Paşa, Sana şehrine gelerek idareyi eline almıştır. Fakat şehrin Osmanlı hâkimiyetine girmesine karşı çıkan çeşitli kabileler, büyük bir isyan başlatmışlardır. Tevfik Paşa, iç kalede muhâsara altına alınmış ve bu arada Muhammed Yahya da öldürülmüştür. Yirmi beş gün kuşatma altında kalan Tevfik Paşa, yeni imam Ali Mehdi'nin yardımı ve himayesiyle kaleden çıkarılarak Hudeyde'ye gönderilmiş; bir sene sonra da vefat etmiştir⁶³.

Tevfik Paşa'nın ölümünden sonra Kürt Mahmud Paşa, vali vekili olarak gönderilmiş; ardından Mustafa Sabri Paşa, Yemen valiliğine atanmıştır. Bu dönemde Yemen, beylerbeylik statüsünde değerlendirildiği için, Mustafa Sabri Paşa'dan sonra Muhammed Sırrı Paşa, Bonapart Mustafa Paşa gibi vezir rütbesinde valiler bölgeye gönderilmişse de Osmanlı hâkimiyeti Hudeyde'den ileri gidememiştir. Bu valilerden Bonapart Mustafa Paşa, bölgedeki isyancı Araplar tarafından pusuya düşürülerek öldürülmüştür. Osmanlı devlet adamları bölgeye zaman zaman askerî kuvvetler sevk ederek isyancıları itaat altına almaya çalışmıştır⁶⁴.

1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması, Avrupalı devletlerin ilgisini

---

⁶¹ Mahmut Nedim Bey, *Arabistan'da Bir Ömür Son Yemen Valisinin Hatıraları veya Osmanlı İmparatorluğu Arabistan'da Nasıl Yıkıldı?*, der. Ali Birinci (İstanbul: İsis Yayınları, 2001), 203; Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 5, 200.

⁶² Kurtuluş, "Hudeyde", 300; Sertoğlu, "Yemen Macerası", 5: 34.

⁶³ Asaf Tanrıku, *Yemen Notları* (Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası, 1965), 44; Rüştü Paşa, *Yemen Hatıratı*, 38; Sırma, *Yemen İsyancıları*, 52; Ahmed İzzet Paşa, *Feryadım* (İstanbul: Nehir Yayınları, 1992), 88.

⁶⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 234; Sırma, *Yemen İsyancıları*, 53.

Yemen üzerine çekmeye başlayınca Osmanlı Devleti de bölgedeki askerî varlığını güçlendirmeye çalışmıştır. Bu sıralarda Asîr bölgesinde isyan ederek tüm Yemen bölgesinin hâkimiyetini almak isteyen Emir Muhammed ibn Ayz üzerine, Redif Paşa komutasında 17 tabur asker gönderilmiştir. Mekke Şerîfinin de katılımıyla Emir Muhammed yakalanmış ve Asîr bölgesi kontrol altına alınmıştır. Redif Paşa'nın hastalanarak İstanbul'a dönmesi üzerine yardımcısı Ahmed Muhtar Paşa, müşîr rütbesi ile Yemen valiliği ve komutanlığına getirilmiştir. Askerî harekâtını, Ta'izz'e kadar başarıyla sürdüren Ahmed Muhtar Paşa, İngiltere'nin çıkarları nedeniyle, ülkenin güney tarafına bu harekâtı yayamamıştır⁶⁵.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin uyguladığı İslâmcılık politikasından çekinen İngiltere, bu girişimlerini engelleme çalışmalarına başlamış ve merkeze uzak olan bu bölgede kabile şeyhlerinin aralarındaki mücadelelerde, taraflara yardım ve onları himâye ederek nüfuzunu genişletme yoluna gitmişti. Bölgenin genelinde hâkim mezhep olan Zeydîliğin, Osmanlı hilâfet makamını bir otorite olarak tanımaması, İngilizlerin faaliyetlerini kolaylaştıran bir etken olmuştu. Bağımsızlık vaadleriyle, kabilelere para ve silah yardımı yaparak bu kabileleri Osmanlı yönetimine karşı kıskırtmış, misyonerleri aracılığıyla bölgede sağlık hizmetleri vermiş, kitap, gazete ve dergi gibi yayınları da halka ulaştırmaya çalışmıştı⁶⁶.

Ahmed Muhtar Paşa, Sana ve civarındaki kabileleri, Osmanlı hâkimiyetine almak için uzun mücadeleler vermiştir. Yaklaşık iki buçuk yıl süren bu mücadele sonucunda, Yemen'in büyük bir bölümünde yeniden hâkimiyet kurmayı başarmış ve ardından imâmeti kaldırdığını ilan etmiştir. 1872 yılına gelindiğinde, merkezi Sana şehri olmak üzere 7. Ordu kurulmuş, bölgede Vilayet Nizamnâmesine uygun olarak Sana, Hudeyde, Asîr ve Ta'izz olmak üzere dört ayrı vilayet teşkil edilmiş ve bu vilayetlere bağlı toplamda 31 kaza, 95 nahiye ve 8707 köyden oluşan idarî bir düzenleme gerçekleştirilmiştir⁶⁷.

⁶⁵ Metin Ayışığı, "Osmanlı'nın Son Vilayeti Yemen", c.III, XIII. Türk Tarih Kongresi, 4-8 Ekim 1999 (Ankara: TTK Yayınları, 2002), 1991; Rüşti Paşa, *Yemen Hatıratı*, 41; Sertoğlu, "Yemen Macerası", 5: 34; Ahmed İzzet Paşa, *Feryadım*, 89.

⁶⁶ Ayışığı, "Osmanlı'nın Son Vilayeti Yemen", 1991; Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1995), 285.

⁶⁷ DAB., *İ.DH.*, 1367/10, 21 Rebîülâhîr 1317/28 Ağustos 1899; Rıfat Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1861-1919) Askeri ve Siyasi Hayatı* (İstanbul: Derin Yayınları, 1989), 21; Bostan, "Yemen", 411; Sertoğlu, "Yemen Macerası", 5: 39; Yemen Vilayet Salnâmesi, 1307, 69-89.

Tablo 1

1864 Tarihli Vilayet Nizamnâmesine Göre Yemen Vilayetinin İdarî Teşkilatlanması

SANA VİLAYETİ			HUDEYDE VİLAYETİ			ASİR VİLAYETİ			TA'İZZ VİLAYETİ		
MERKEZ KAZASI	NAHİYE	10	MERKEZ KAZASI	NAHİYE	4	MERKEZ KAZASI	NAHİYE	2	MERKEZ KAZASI	NAHİYE	5
	KÖY	996		KÖY	49		KABİLE	109		KÖY	902
HARAZ	NAHİYE	5	ZEBİD	NAHİYE	4	RİCÂLÜ'L-MÂ	NAHİYE	1	AB	NAHİYE	3
	KÖY	937		KÖY	394		KABİLE	50		KÖY	561
KEVKEBAN (TAVİLA)	NAHİYE	3	LİHYE	NAHİYE	3	BENİ ŞEHR (SADVAN)	NAHİYE	1	ADEN	NAHİYE	2
	KÖY	178		KÖY	61		KABİLE	61		KÖY	780
ANİS	NAHİYE	4	RİME	NAHİYE	4	MAHAİL	NAHİYE	2	KATABA	NAHİYE	4
	KÖY	582		KÖY	805		KÖY	570			
HICCE	NAHİYE	6	HACUR	NAHİYE	5	GÂMİD (RAĞDAN)	NAHİYE	2	HİCRİYE	NAHİYE	4
	KÖY	41		KÖY	45		KÖY	453			
ZAMAR	NAHİYE	2	BEYTÜLFAKİH	NAHİYE	1	SABYA	NAHİYE	2	MUHA	NAHİYE	1
	KÖY	339		KABİLE	30		KÖY	13			
YERİM	NAHİYE	1	BACİL	NAHİYE	2	KONFUDA	NAHİYE	2			
	KÖY	19		KÖY	152						
REDA'	NAHİYE	3	EBÛARİŞ	NAHİYE	3						
	KÖY	314		KABİLE	8						
AMRAN (UMRAN)	NAHİYE	2	ZEYDİYE	NAHİYE	2						
	KÖY	256									
SUDE	NAHİYE	1									

1875 yılına gelindiğinde bazı kabileler Osmanlı Devletine başkaldırmışsa da Vali Mustafa Asım Paşa tarafından bu isyanlar kısa sürede bastırılmıştır. Mustafa Asım Paşa, Yemen'de kaldığı dört yıl zarfında hem valilik hem de ordu komutanlığı yapmış ve önemli icraatlara imza atarak Osmanlının Yemen'deki hâkimiyetini güçlendirmiştir. Zeydî imamların asker olarak kullandığı kişileri devlet hizmetinde jandarma olarak istihdam etmiş; isyan çıkarabilecek 18 şeyhi de hapsetmiştir ki bunlar içinde, ileride büyük bir isyan hareketi başlatacak olan İmam Yahya'nın⁶⁸ babası İmam Hamidüddin de vardır. Mustafa Asım Paşa'dan

⁶⁸ 1869 yılında Sana şehrinde doğan İmam Yahya, 1895 yılında Osmanlı'ya karşı isyan eden İmam Hamidüddin'in tek oğludur. Babasının başlattığı isyan hareketi 1897 yılında

sonra yerine gelen İsmail Hakkı Paşa ise daha önce hapsedilen şeyhleri serbest bırakmış ve gevşek yönetimi sebebiyle otorite bozulmaya başlamıştır⁶⁹.

Yemen valiliğine daha sonra Divriğili Osman Paşa atanmıştır. Osman Paşa, başta vergi tahsilâtı olmak üzere birçok işi şeyhler vasıtasıyla yapmış ve askerle halkı karşı karşıya getirmemeye çalışmıştır. Mustafa Asım Paşa ve Osman Paşa'nın icraatlarıyla, II. Abdülhamid (1876-1908) devrinin ilk on yılı sakin geçmişse de İsmail Hakkı Paşa'nın serbest bıraktığı İmam Hamidüddin 1891'de isyan etmiştir. İsyanı bastırmakla görevlendirilen Hicaz Valisi Ahmed Feyzi Paşa, bölgeye gelerek hâkimiyeti kısa sürede tesis etmiştir. Ahmed Feyzi Paşa, daha önce iki yıl kadar Yemen'de valilik yapmış ve bu valiliği sırasında Yemen'in her tarafını gezmiş, haritalarını çıkarmış, kabilelerin tüm özelliklerini, yaşayış tarzlarını çok iyi tespit etmiştir. Dolayısıyla bölgenin özelliklerini yakından tanınması, isyancıları bozguna uğratmasında ve Yemen'de Osmanlı hâkimiyetini tekrar sağlamasında önemli bir neden olmuştur⁷⁰. Buna rağmen bir süre sonra çıkan bir başka Zeydî isyanında Osmanlı Devleti oldukça zorlanmış ve Ahmed Feyzi Paşa, İstanbul'dan yardım istemek zorunda kalmıştır. Ferik Naim Paşa komutasında Yemen'e gelen yardım kuvveti, çıkan isyanı iki yılda ancak bastırabilmiştir⁷¹.

Bu dönemde çıkan ve devleti oldukça yıpratın isyanların hem dış hem de iç nedenleri vardır. Yemen'in stratejik konumu ve dünya ticaret yolları üzerinde bulunması sebebiyle başta İngiltere olmak üzere Fransa, İtalya, Almanya, Hollanda gibi devletler, önce misyonerlerini sonra da askerî güçlerini bölgeye getirmişler ve bölgede çıkan isyanlarda etkin rol oynamışlardır. İngiltere, Aden bölgesini işgal etmiş; İtalya ise Seyyit İdrisî ile anlaşarak Osmanlı'ya karşı silah, teçhizat ve para yardımında bulunmuştur. Yöneticilerin meşrû olmayan tasarrufları, merkezî hükûmet ile iletişim kopukluğu, halkın istek ve şikâyetlerine gereken önemin

---

bastırılacaktır. Kendisi de 1902 yılında isyan etmiş ve uzun yıllar devleti uğraştırmıştır. Osmanlı belgelerinde *Şakî-i Mahûd*, *Şakî-i Malûm* gibi isimlerle anılan İmam Yahya, Yemen'in bağımsızlığına giden yolda önemli bir rol oynamış ve I. Dünya savaşından sonra bağımsızlığını kazanan Yemen'in ilk hükümdarı olmuştur. İmam Yahya, 1948 yılında bir suikast sonucu öldürülmüştür. Bostan "Yemen", 406-412.

⁶⁹ Rüşti Paşa, *Yemen Hatıratı*, 45.

⁷⁰ Ehiloğlu, *Yemende Türkler*, 185; Rüşti Paşa, *Yemen Hatıratı*, 48; Sertoğlu, "Yemen Macerası", 5: 39.

⁷¹ Ayışığı, "Osmanlı'nın Son Vilayeti Yemen", 1992.

verilmemesi, ekonomik sıkıntılar, göz ardı edilmeyecek kadar etkin olan mezhep farklılığı, devlet memurlarının keyfi davranışları, memur nakil ve atamaların zamansız oluşu, gelen memurların halkın diline yabancı olması ve bölgeyi bir sürgün yeri olarak değerlendirmeleri de isyanların nedenleri arasında gösterilebilir⁷².

Osmanlı Devleti, bu isyanları bastırabilmek için askerî tedbirlerin yanında başka önlemler de almıştır. Bölgede hizmeti görülen ailelere maaş bağlanmış, bölgede dinî kitaplar bastırılarak padişahın ve halifelik makamının nüfuzu güçlendirilmiş, isyan eden kabilelere nasihat amaçlı âlimler gönderilmiş, devlet aleyhinde hazırlanmış her türlü yayının Yemen'e girişi yasaklanmış, bölge halkından olan devlet memurlarına rütbe ve nişan verilerek taltif edilmiş, ekonomik durumu iyi olmayan bölgelerde vergi affı uygulanmıştır⁷³.

Osmanlı Devletinin isyanlara karşı aldığı bu tedbirler olumlu bir sonuç vermemiş, özellikle milliyetçilik akımının etkisiyle 20. yüzyıl başlarından itibaren İmam Yahya önderliğinde yeni isyanlar çıkmıştır. Bu nedenle Yemen tarihi, bir isyanlar tarihine dönüşmüş ve bu isyanlar, Osmanlı Devleti Yemen'den çekilinceye kadar aralıklarla devam etmiştir. 19. yüzyılın sonlarında Yemen'e vali olarak gönderilen Hüseyin Hilmi Paşa, işte bu şartlar altında Yemen valiliği görevini yerine getirmeye çalışmıştır.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valisi olarak görevlendirilmesinde daha önce Maan Mutasarrıfı olarak yaptığı başarılı çalışmalar, II. Abdülhamid'in Mâbeyn-i Hümâyun Başkâtibi Arap İzzet Paşa'nın tavsiyeleri ve vaktiyle medrese eğitimi görmüş olması da önemli bir rol oynamıştır. II. Abdülhamid, sürekli isyan eden bu bölge halkını sadece askerî tedbirlerle değil yumuşak bir siyaset uygulayarak devlete bağlamak politikasını da düşünmüştü; bu amaçla hem Arap bölgelerini tanıyan hem de medrese eğitimi almış olan Hüseyin Hilmi Paşa'yı uygun görmüştü⁷⁴. 20 Nisan 1898 tarihinde Yemen valiliğine ataması yapılan Hüseyin Hilmi Paşa ile birlikte, bölgede hüsn-i idarenin tesisi için gerekli ıslâhatların yapılmasını sağlayacak, liyâkat sahibi, tecrübeli ve yetenekli

⁷² Sırma, *Yemen İsyancıları*, 125.

⁷³ Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, 287.

⁷⁴ DAB., *İ.DH.*, 1354/7, 29 Zilkade 1315/20 Nisan 1898.

kişilerden oluşan bir heyetin de Heyet-i Islâhiye⁷⁵ adıyla gönderilmesi kararı alınmıştır. Vali ile birlikte heyetin maaşları ve harcırahları kalem kalem belirlenmiş⁷⁶ ve gerek Hüseyin Hilmi Paşa'ya gerek bölgeye gönderilen heyet üyelerine, Yemen halkına iyi görünmek için sarık sarmaları ve cübbe giymeleri de emredilmiştir⁷⁷. Osmanlı Devleti, bu dönemde tebdil-i kıyâfete oldukça ehemmiyet vermiş hatta bölgedeki mülkiye memurlarının dahi sarık sarmalarını istemiştir. Fakat gerek valinin gerekse heyetin elbise değiştirmesi emri, bölge halkı üzerinde beklenen etkiyi oluşturmadığı gibi bölgedeki bazı yöneticilerin de tepkisini çekmişti. Hudeyde Mutasarrıfı Rüştü Paşa, bir memurun elbise değiştirmekle siyasetinin değişmeyeceğini ve bunun bölge halkı üzerinde iyi bir tesir icra etmeyeceğini ifade ederek istifa etmişti. Fakat II. Abdülhamid, kıyafet meselesine önem vermiş ve Hüseyin Hilmi Paşa'yı, bölgeye atandıktan bir sene sonra sarık ve cübbe giymeye devam etmesi şartıyla vezirlik pâyesi ile ödüllendirmiştir⁷⁸. Bu sebeple padişaha bir teşekkür yazısı gönderecek olan Hüseyin Hilmi Paşa, bu teşekkür yazısında kendisine verilen emir ve talimatlara uygun hareket ettiğini belirterek “*rızâ-yı merâhim-i hümâyunları dairesinde ifâ-yı vazife-i ubûdiyete*” devam edeceğini bildirmiştir⁷⁹. Bölgedeki yöneticilerin sarık ve cübbeyle dolaşmaları emri, 1904 yılında Tevfik Paşa'nın Yemen'e vali olarak

⁷⁵ Islâh Heyeti; Drama Mutasarrıfı Yunus Zühdî Efendi, Maliye Meclis azasından Hıfzı Efendi, Şam Bidâyet Mahkemesi başkanı Fezullah Efendi, Maârif Meclisi üyesi Cemal Efendi, Beytûlmâl Müdürü Hüsnü Efendi, Evkâf Teftiş Mahkemesi müsteşarı Hüsnü Efendi, Vaiz Bağdatlı Müftüzade Cemil Efendi ve Vaiz Sükûtizâde Şerif Mehmed Efendi'den oluşturulmuştur. DAB., *DH.MKT.*, 2190/88, 12 Cemâziyelevvel 1316/28 Eylül 1898; DAB., *İ.HUS.*, 74/74, 26 Zilhicce 1316/06 Mayıs 1899; DAB., *İ.HUS.*, 74/62, 23 Zilhicce 1316/03 Mayıs 1899; DAB., *İ.HUS.*, 71/46, 25 Şâban 1316/ 08 Ocak 1899; DAB., *İ.HUS.*, 63/94, 28 Zilkade 1315/19 Nisan 1898; DAB., *BEO.*, 1123/84206, 30 Zilkade 1315/21 Nisan 1898.

⁷⁶ Buna göre vali Hüseyin Hilmi Paşa'ya 275.000 kuruş, Drama Mutasarrıfı Yunus Zühdî Efendi'ye 91.673 kuruş, Maliye Meclis azasından Hıfzı Efendi'ye 91.673 kuruş, Şam Bidâyet Mahkemesi başkanı Fezullah Efendi'ye 91.673 kuruş, Maârif Meclisi üyesi Cemal Efendi'ye 91.673 kuruş, Beytûlmâl Müdürü Hüsnü Efendi'ye 71.397 kuruş, Evkâf Teftiş Mahkemesi müsteşarı Hüsnü Efendi'ye 71.020 kuruş, Vaiz Bağdatlı Müftüzade Cemil Efendi'ye 45.836 kuruş ve Vaiz Sükûtizâde Şerif Mehmed Efendi'ye de 41.851 kuruş olmak üzere toplamda 872.341 kuruş maaş ve harcırah ödeneği yapılmıştır. DAB., *Y.PRK.UM.*, 43/89, 13 Cemâziyelevvel 1316/29 Eylül 1898; DAB., *DH.MKT.*, 2125/16, 13 Cemâziyelâhir 1316/29 Ekim 1898; DAB., *BEO.*, 1158/86838, 25 Safer 1316/14 Temmuz 1898; DAB., *BEO.*, 1123/84202, 30 Zilkade 1315/21 Nisan 1898.

⁷⁷ DAB., *Y.A.RES.*, 92/50, 28 Zilkade 1315/19 Nisan 1898; İrtem, *Mısır Yemen Hicaz Meselesi*, 145; Aydın, “Hüseyin Hilmi Paşa”, 550; Yeşilyurt, “Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valiliği”, 261.

⁷⁸ DAB., *İ.DH.*, 1365/10, 12 Safer 1317/20 Haziran 1899; Abdurrahman Şeref, “Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi Paşa”, 66; İrtem, *Mısır Yemen Hicaz Meselesi*, 147.

⁷⁹ DAB., *Y..PRK.UM.*, 46/50, 22 Muharrem 1317/01 Haziran 1899.

atanmasına kadar devam etmiştir. Tevfik Paşa ve ondan sonra bölgeye giden memurlara bu yolda herhangi bir emir verilmemiştir⁸⁰.

Hüseyin Hilmi Paşa ve Islâh Heyeti'ne, halkın Padişah'a olan bağlılığının artırılması için bir de talimat verilmiştir. Bu talimata göre; idarî, mülkî ve adlî suistimallerin önüne geçilmesi, Yemen'deki görevlilerin kanunlara riâyet etmesine gayret gösterilmesi ve kanuna aykırı davrananlar hakkında gerekli işlemlerin yapılması, Yemen'de yürürlükte olan kanun maddelerinden hangilerinin bölgeye uygun olup olmadığının tespit edilmesi ve ne tür adlî tedbir gerektiğinin bildirilmesi, vergi düzenlenmesinin yapılması ve vergide adaletin sağlanması, yararı görülen Yemenlilerin taltif edilmesi, ticaret ve ziraatın geliştirilmesi için şirketler kurulması ve demiryolu inşa edilmesi, okul açılmasına yönelik projeler yapılarak İstanbul'a sunulması, jandarma alaylarının ve zaptiyelerin genellikle Yemen halkından seçilmesi istenmiştir. Bu talimatlar dışında heyetin gerekli gördüğü hususlar olursa bunları da uygulamaya koymaları yolunda yetki verilmiştir⁸¹. Yemen'e giden Islâh Heyeti görevlilerinin bir kısmı bölgenin havasına alışamamış ve hastalanarak geri dönmek zorunda kalmıştır⁸².

1.2. Mülkî ve İdarî Faaliyetler

Islâh Heyeti ile birlikte Yemen'e gelen Hüseyin Hilmi Paşa, öncelikle idarî bir takım düzenlemeler yapma ihtiyacı hissetmiştir. Yemen'de bulunan 7. Ordu Komutanı Abdullah Paşa'nın askerî işleri yürütmesinden dolayı, Hüseyin Hilmi Paşa daha çok idarî işlere eğilme fırsatı bulmuştur.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın dikkat çeken idarî uygulamalarından biri görevini kötüye kullanan devlet memurları hakkında yaptığı işlemlerdir. Bu tür devlet memurları hakkında görevlerinden azletme ve yerlerine yenilerini atama şeklinde

---

⁸⁰ Tevfik Biren, *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, c. 1. haz. Fatma Rezan Hürmen (İstanbul: Pınar Yayınları, 2006), 312.

⁸¹ DAB., *Y.EE.*, 6/22, 03 Zilhicce 1315/24 Nisan 1898; DAB., *Y.A.RES.*, 92/50, 28 Zilkade 1315/19 04 1898; Yeşilyurt, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valiliği", 262.

⁸² DAB., *İ.HUS.*, 75/28, 13 Muharrem 1317/23 Mayıs 1899; DAB., *DH.MKT.*, 2219/70, 27 Safer 1317/05 Temmuz 1899; DAB., *DH.MKT.*, 493/16, 24 Muharrem 1320/03 Mayıs 1902; DAB., *DH.MKT.*, 2237/87, 16 Rebûlâhîr 1317/23 Ağustos 1899; DAB., *Y.A.HUS.*, 395/11, 05 Zilhicce 1316/15 Nisan 1899; DAB., *Y.A.HUS.*, 420/2, 02 Cemâziyelâhîr 1319/16 Eylül 1901; DAB., *Y.A.HUS.*, 392/39, 13 Şâban 1316/27 Aralık 1898; DAB., *Y.A.HUS.*, 418/33, 07 Rebûlâhîr 1319/24 Temmuz 1901; DAB., *Y.A.HUS.*, 395/86, 21 Zilhicce 1316/01 Mayıs 1899.

tasarrufları olmuştur. Devlet memurlarının birtakım yanlış işlerle anılmasının ve bu şekilde işlerine devam etmelerinin bölge halkının devlete olan bağlılığını olumsuz yönde etkileyeceği düşüncesinden hareketle Yemen'deki görevlilerin kanunlara riâyet etmesine gayret gösterilmesi ve kanuna aykırı iş yapanlar hakkında gerekli işlemlerin yapılması şeklinde kendisine verilmiş olan talimat gereğince oldukça titiz davranmıştır.

Zaptiye Alayı tabur ağalarından Muhammed Haşim Efendi'nin aldığı rüşvetlerle halk nazarındaki kötü şöhretinden ve hakkındaki şikâyetlerden dolayı Islâh Heyeti ile müştereken Seraskerliğe bir yazı yazmıştır. Yazıda Muhammed Haşim Efendi'nin, Yemen'deki bazı kabileleri Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik ettiğini ifade etmiş ve görevinden alınarak yerine Yemenli Muhammed Abdullah Efendi'nin atanmasının daha uygun olacağını belirtmiştir. Bir süre sonra Muhammed Haşim Efendi görevinden alınarak yerine Muhammed Abdullah Efendi atanmıştır⁸³. Bir süre sonra aynı sebeplerden dolayı Zamar kazası kaymakamı Mustafa Necati Bey, görevinden alınarak yargılanmış; Ab kazası kaymakamı Emin Bey ve Haraz kaymakamı Mahmud Rauf Efendi uygunsuz hareketlerinden dolayı tutuklanarak Yemen Vilayeti İdare Meclisi'nde muhâkeme edilmiştir⁸⁴. Ta'izz mutasarrıfı Mustafa Hikmet Paşa, mesuliyetlerini aksattığı ve uygunsuz hareketlerde bulunduğu için Islâh Heyeti kararıyla görevinden alınmış fakat Hikmet Paşa, bu görevden almanın valinin şahsî düşmanlığından ileri geldiğini ifade ederek Hüseyin Hilmi Paşa'yı merkeze şikâyet etmiştir. Bunun üzerine Şûrâ-yı Devlet kararıyla, validen gelecek cevaba göre hareket edilmesi kararı alınmıştır. Fakat bundan sonra Mustafa Hikmet Paşa'nın aynı göreve getirilmemesi, bu konuda valinin haklı görüldüğünü ortaya koymaktadır. Amran kaymakamlığına vekâleten bakan Halil Efendi'den, rüşvet aldığı ve yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle izahat da istenilmiş; bir süre sonra da görevden alınmıştır⁸⁵.

Islâh Heyeti'nin çalışmaları sırasında, heyetin yazı işleriyle ilgili olarak görevlendirilen Hasan Efendi de hem daha önce hakkında yapılan şikâyetler

⁸³ DAB., *Y.MTV.*, 180/140, 24 Rebûlevvel 1316/12 Ağustos 1898.

⁸⁴ DAB., *İ.DH.*, 1372/24, 12 Şevval 1317/12 Şubat 1900; DAB., *İ.DH.*, 1382/23, 09 Zilhicce 1318/30 Mart 1901; DAB., *İ.DH.*, 1383/34, 08 Muharrem 1319/27 Nisan 1901; DAB., *İ.DH.*, 1370/9, 04 Recep 1317/08 Kasım 1899; DAB., *DH.MKT.*, 2518/58, 18 Rebûlâhir 1319/04 Ağustos 1901.

⁸⁵ DAB., *BEO.*, 1329/99651, 15 Safer 1317/23 Haziran 1899.

dikkate alınarak hem de yazı işleri vazifesini kötüye kullanmaktan dolayı görevinden alınmış ve kendisine bir daha görev verilmemesi için de Adliye Nezâretine yazı yazılmıştır⁸⁶. Bu şekilde görevden alınan memurlar hakkında soruşturma yapılması için Şûrâ-yı Devlet müstantıklarından Salim Efendi, Yemen'e tayin edilmiştir. Gerek valinin gerekse Islâh Heyeti'nin bu tavizsiz tutumu ve idarî tedbirleri karşısında memurlar da düzgün çalışmaya başlamış ve yeni gelen memurlar da daha dikkatli olmuşlardır⁸⁷.

Fakat valinin bölgedeki yöneticilere karşı bu titizliği her zaman istediği neticeyi vermemiştir. Kendisi göreve başladıktan bir süre sonra Konfuda kaymakamlığına tayin edilen Hamdi Efendi ve Hicce kaymakamlığına tayin edilen Ali Efendi'nin, daha önce Yemen'de görev yaptıklarını ve kötü hareketlerinden dolayı halkın gözünde iyi bir izlenim bırakmadıklarını merkeze bildirerek, başka vilayetlere gönderilmelerini istemiştir. Gelen cevapta, istihdâmlarına mani bir halleri bulunmaması nedeniyle, diğer vilayetlere nakledilemeyecekleri cevabı verilmiştir⁸⁸.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın memurlar hakkındaki bu titizliği, daha sonra Yemen'de bir süre görev yapan Ali Emirî Efendi tarafından yazılan Yemen Hâtırâtı adlı eserde değerlendirilmiştir.

Çünkü birinci maddedeki Yemen memurlarının ıslâhıdır. Buna devletlü Hüseyin Hilmi Paşa Hazretleri pek ehemmiyet vermiş ve birçoklarını da cezalara çarparak San'a gazetesiyile fezahâtlarını dahi ilan eylemiştir. Hâlbuki Yemen ahâlisinin kısm-ı azâmisi kendüleri mürtekib şer-i fezâhat ve bağıyy, kizb ve melânet olduklarından aslı var yok memurları teşhir ve bir takım kabahati olmayanları mağdur eylemek ahâlinin teessüf-ü kalbini mucib olmaktan başka sonra sıra bize de gelecektir diye daha ziyade tevhiş ve bir takım hevânet-i Yemâniye'nin de işte me'murların hâline bakınız diye ahâliyi kendi taraflarına celbe sebebiyet vermiş bundan meşâyih ve fukahanın dahi selb-i emniyet ederek mesele-i zâilenin o zamandan kanamaya başlamasına sebep-i müstâkil olmuştur⁸⁹.

Görüldüğü gibi Ali Emirî Efendi, Hüseyin Hilmi Paşa zamanında memurların ıslâhına önem verildiğini, görevini yapmayanlar hakkında işlem

⁸⁶ DAB., *DH.MKT.*, 2236/57, 13 Rebülâhir 1317/20 Ağustos 1899.

⁸⁷ DAB., *İ.DH.*, 1370/56, 25 Şâban 1317/28 Aralık 1899; Rüştü Paşa, *Ah O Yemen'dir*, 118.

⁸⁸ DAB., *DH.MKT.*, 2445/65, 21 Ramazan 1318/12 Ocak 1901.

⁸⁹ Ali Emirî, Yemen Hâtırâtı, Millet Genel Kütüphanesi, No: 653, Varak: 33b, 34a.

yapıldığını hatta bunların gazetede neşredilerek bir bakıma teşhir edildiğini belirtmektedir. Ali Emirî Efendi'ye göre bu uygulamalar bölgede yaşayanların tepkisini çektiği gibi devlete karşı gelecek kişilere bahane olmuştur. Ayrıca ıslâh için cezaya başvurulması buradaki bazı ileri gelenlerin kalbini de kırmıştır. Memurların ıslâhı gerekli olduğu için bunun özel bir teşebbüs olarak gösterilmesine karşı çıkmış, devletin aslî görevini ıslâhatmış gibi sunmanın doğru olmadığını savunmuştur.

Hüseyin Hilmi Paşa, sadece kötü hal ve hareketi görülen idareci ve memurlara karşı tedbir almakla kalmamış; kendisine verilen talimatta, devlete faydası olan kişilerin ödüllendirilme maddesinden hareketle görevini layıkıyla yerine getirenlerin terfi etmesi için merkeze yazılar da göndermiştir. 1900 yılında Hudeyde vilayetinin Midi denilen sahil bölgesindeki kabilelerin isyanına karşı etkin tedbirler alan Hudeyde Mutasarrıfı Nusret Paşa ile Yemen seyyitlerinden Ahmed Şerâî Paşa'nın, isyanın bastırılmasında büyük gayretleri görüldüğünden taltif edilmelerini sağlamıştır. Bu bölgedeki isyancı kabileler yola getirildiği gibi burada bir de gümrük idaresi kurulmuştur. Aynı şekilde Aden kazası ileri gelenlerinden Şeyh Abdullah'ın iyi hizmetlerinden dolayı taltif edilmesini de teklif etmiştir⁹⁰. Yemen'de defterdar olarak bulunan Mustafa Niyazi Efendi'nin yaptığı çalışmaları takdir etmiş ve bu çalışmalarını da merkeze bildirmiştir. Bunun üzerine padişah tarafından Mustafa Niyazi Efendi'ye bir tebrik telgrafi gönderilmiştir⁹¹. Devlete yararlılığı görülen herhangi bir Yemenli memur hayatını kaybettiği zaman, ailesine maaş bağlanması için de çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu amaçla, Kevkeban kazasında görevli Seyyit Ahmed bin Şerâfettin Efendi'nin vefatı üzerine ailesine maaş bağlanması için merkeze bir arıza göndermiş ve aileye maaş bağlanmasını sağlamıştır⁹².

Osmanlı Devletinin Yemen'deki idaresinde en önemli konulardan birisi de bölgede etkin olan din adamları ile olan ilişkileri olmuştur. Bölgedeki kabile şeyhleri hem dinî hem de siyasî işleri beraber yürüttüğü için halk arasında büyük nüfuzları vardı. Bölge halkının Zeydî imamlara, şeyhlere, peygamber soyundan

⁹⁰ DAB., *DH.MKT.*, 2230/7, 29 Rebûlevvel 1317/06 Ağustos 1899; DAB., *Y.PRK.UM.*, 49/63, 22 Ramazan 1317/23 Ocak 1900; DAB., *DH.MKT.*, 545/69, 14 Rebûlâhir 1320/20 Temmuz 1902.

⁹¹ DAB., *DH.MKT.*, 2183/21, 16 Zilkade 1316/28 Mart 1899.

⁹² DAB., *Y.MTV.*, 214/38, 04 Muharrem 1319/23 Nisan 1901.

gelen kişilere bağlılığı ve bu din adamlarının etkinliği, zaman zaman devletin bazı sıkıntılar yaşamasına sebep olmuştur. Yemen’de devlete karşı çıkan isyanların büyük bir bölümünde bu sebeple din adamları etkili olmuştur⁹³. Bundan dolayı Hüseyin Hilmi Paşa, valiliği sırasında, bölgedeki din adamlarını devlete bağlamaya çalışarak hem devletin halk nazarındaki nüfuzunu artırmaya çalışmış hem de olası bir isyan hareketinin önüne geçmek istemiştir. Bunun için de din adamlarına maaş, makam ve rütbe vermek, daha önce devlete karşı yaptıkları bazı suçların affını sağlamak, hediyeler göndermek gibi yolları kullanmıştır⁹⁴. Göreve ilk başladığı dönemlerde Islâh Heyeti ile birlikte yazdığı arizada, mahlûl maaşlardan⁹⁵ Yemen ulemâsına bir miktar gönderilmesi talebi olmuştur da o sırada mahlûl maaş olmadığı için bu talep reddedilmiştir⁹⁶.

19. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devletine karşı isyan halinde olan İmam Yahya’nın etkisini gittikçe artırmasından dolayı, Hüseyin Hilmi Paşa, merkeze gönderdiği bir talepte, İmam Yahya’nın akrabası olan bazı şeyh ve seyyitlere çeşitli taltifler verilmesini istemiş; bu şekilde padişaha karşı sadâkatle hizmet edeceklerini belirtmiştir⁹⁷. Mahvit nahiyesinde çıkan bir karışıklığın giderilmesinde hizmet ve sadâkati görülen Şeyh Yahya’ya da Beşinci Rütbeden Mecîdî Nişanı verilmesini sağlamıştır⁹⁸. Görev süresi içinde elinden geldiğince, birçok kişinin bu şekilde taltif edilmesi için İstanbul’a arizalar göndererek rütbe ve nişan almalarını sağlamıştır⁹⁹.

⁹³ Osmanlı Devletinin, Yemen hâkimiyeti sırasında isyan eden belli başlı Zeydî imamlar: İmam Mutahhar (1547-1573), İmam Kasım bin Muhammed (1598-1608), İmam Salah bin Mutahhar (1604-1607), İmam Müeyyed (1626), İmam Hasan bin Kasım (1633-1635), İmam Hamidüddin (1895-1905), İmam İdrîsî (1909-1918), İmam Yahya (1911-1918). Geniş bilgi için bkz. Hatipoğlu, Turgut, “Yemen’in Osmanlı’dan Ayrılışı (Kopuşu)” (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2004), 52; Bostan, “Yemen”, 412.

⁹⁴ DAB., *DH.MKT.*, 2204/28, 06 Muharrem 1317/16 Mayıs 1899.

⁹⁵ Maaş sahiplerinden birinin ölümü üzerine ulûfesinin bir kısmı yerine tayin edilen kimse varsa ona verilir, artan miktar da hazineye kalırdı ki buna mahlul maaş adı verilirdi. Erhan Afyoncu, “Müşâherehorân”, *DİA*, c. 32 (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 154.

⁹⁶ DAB., *BEO.*, 1693/126928, 06 Rebîülâhîr 1319/23 Temmuz 1901.

⁹⁷ DAB., *Y.PRK.BŞK.*, 67/41, 21 Recep 1320/23 Ekim 1902.

⁹⁸ DAB., *DH.MKT.*, 2461/37, 22 Zilkade 1318/13 Mart 1901.

⁹⁹ Ab kazası şeyhlerinden Abdülvahid, mirmiranlık; Hicriye Kaymakamı Şeyh Ahmed Kasım ve Kama’ara şeyhlerinden Mehmed Nasir, mir-i ümeralık; Ab kazası şeyhlerinden Ali Efendi, rütbe-i sâni; Hicriye şeyhlerinden Mehmed Emin el Kasım ile Zîşarak şeyhlerinden Mansur bin Nasir, rütbe-i sâlis; Ab kazası şeyhlerinden Abdülvahhab, Mehmed Salih, Abdülkadir, Dördüncü Rütbeden Osmanlı Nişanı; Kama’ara, Kahtan ve Ta’izz şeyhlerinden bir kısmı da Dördüncü Rütbeden Osmanlı Nişanı almıştır. DAB., *Y.MTV.*, 220/56, 07 Cemâziyelevvel 1319/22 Ağustos 1901.

Hüseyin Hilmi Paşa, bölgedeki idarecilerin görevlerini yapmalarında oldukça titiz davranmıştır. Göreve başladığı ilk zamanlarda Ta'izz vilayetine bağlı bazı nahiye müdürlerinin kaza merkezlerinde oturduğunu öğrenmiş ve yöneticilerin kendi mahallerinde oturmaları emrini çıkarmıştır. Bu emrini daha sonra tüm vilayetlerde uygulamaya çalışmıştır. Yönetim binası olmayan kaza ve nahiye merkezlerinde, birer bina yapılması veya uygun binaların kiralanması suretiyle yöneticilerin kendi bölgelerinde oturmalarının sağlanması, Hüseyin Hilmi Paşa'nın görev süresince üzerinde durduğu konulardan biri olmuştur. Ayrıca bölgedeki idarî personelin yeterliliğini de ön planda tutmuştur. İstanbul'a gönderdiği arzıda, Ta'izz vilayetinin Zışarak, Kama'ara, Makbene ve Şarib adlı nahiyelerdeki naiblerin, vazifeye yeterli olmadıklarını, bölgedeki şeyhlerin nüfuzunun daha tesirli olduğunu söyleyerek bölgedeki şeyhlerin etkisini tadrîcen kıracak muktedir ve dürüst müdürlere ihtiyaç olduğunu belirtmiştir¹⁰⁰. Aynı şekilde Hudeyde vilayetine bağlı Lihye kazasında kaymakam olmadığını görerek buraya mülkiye memurlarından bir yönetici atamak istemiş fakat bölgeye hiç kimse gitmek istememiştir. Bunun üzerine Hüseyin Hilmi Paşa, merkeze gönderdiği yazıda, bölgeye gönderecek bir memur bulamadığından bahisle askerî bir görevlinin kaymakam olarak atanmasının mümkün olup olmadığını sormuş ayrıca bu tür görevleri kabul etmeyen mülkiye, askeriye, zaptiye ve maliye memurları hakkında da bir tüzük kaleme alınmasını arzu etmiştir¹⁰¹.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen'de karşılaştığı en büyük problemlerden biri, bölgedeki yabancı devletlerin politikaları olmuştur. Çok stratejik bir konumda olması sebebiyle Yemen, bu dönemde Avrupalı devletlerin yayılma ve nüfuz alanı haline gelmiş; Osmanlı Devleti de bölgedeki çıkarlarını korumak için bir hayli zorlukla karşılaşmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa, valiliği sırasında Avrupalı devletlerle siyâsî ve askerî münasebetler kurmuş, bu devletlerin en ufak teşebbüslerini bile merkeze bildirmiş, bölgedeki etkinliklerini kırabilecek her türlü önlemi almaya gayret ederek devletin menfaatlerini azami derecede güçlendirmeye çalışmıştır. İngilizler, Aden bölgesini işgal ettiği için Hüseyin Hilmi Paşa bölgeye vali olarak atandığında, bölgede zaten bir İngiliz varlığı söz konusuydu. Bu sebeple Hüseyin Hilmi Paşa, en çok İngiliz politikalarıyla

¹⁰⁰ DAB., *DH.TMIK.S.*, 17/58, 25 Şevval 1315/18 Mart 1898.

¹⁰¹ DAB., *BEO.*, 1355/101566, 06 Rebülâhir 1317/13 Ağustos 1899.

mücadele etmek zorunda kalmış; İngilizlerle sınır bölgesi olan Havaşib’de yaptığı icraatlar ve aldığı tedbirler, İngilizlerin Aden Valisini rahatsız etmiştir. İngiliz valinin kendisine gönderdiği şikâyet mektubunun bir sûretini de merkeze göndermiştir¹⁰². Vali, bölgede bulunan Lahic Şeyhinin İngiliz desteğiyle sınır bölgelerine tecavüz ettiğini ve bu sebeple bölgede az olan asker sayısını artırdığını ifade etmiştir. İngiliz valinin şikâyeti bundan ileri gelmişse de Hüseyin Hilmi Paşa, asker sayısının artırıldığı bölgenin Osmanlı hâkimiyetine yakın yerler olduğunu, İngiliz sınırının bölgeye uzak bulunduğunu ve böyle yapılmazsa Lahic Şeyhinin tecavüzlerini günden güne artıracığını merkeze yazmıştır. Sınır bölgelerindeki bu saldırıları önlemek için ayrıca bölgedeki Osmanlı taraftarı kabileleri desteklemiş ve onların hukukunu İngilizlere karşı korumaya çalışmıştır¹⁰³.

Başka bir arızasında ise bölgedeki memurların kötü hareketlerinden dolayı sınırda bulunan İngiliz ve İtalyanların, bazı aşiretlere çeşitli yardımlarda bulunarak onları yanlarına çektiklerini, İmam Yahya vasıtasıyla yaydıkları zararlı neşriyatla Türk-Arap kardeşliğini zedelediklerini ifade ederek bu devletlere karşı acilen tedbir alınması gerektiğini söylemiştir. İngiltere’nin dost görünerek bu faaliyetleri gerçekleştirdiğini ve durumu birkaç kez İstanbul’a bildirilmesine rağmen esaslı bir tedbir alınmadığını da sözlerine eklemiştir. İngilizlerin faaliyetlerini kesmek için muktedir bir zevattan encümen teşkil edilmesi gerektiğini ifade etmiştir¹⁰⁴. İngilizlerin bu dönemde Zeydî, İsmailî ve Rafizî mezheplerine mensup aşiretleri devlete karşı kışkırttığını merkeze bildiren vali, eğer İngilizler bu yönde bir teminat verirse buna da inanılmaması gerektiğini belirtmiştir¹⁰⁵. Hüseyin Hilmi Paşa, bu şekilde İngiliz politikalarına karşı Osmanlı Devletinin hukukunu muhafaza etmeye çalışmışsa da İngilizlere karşı şiddetli bir düşmanlık beslememiş ve yeri geldiğinde dostluk politikaları da uygulamıştır. Hudeyde limanına gelen ve iki yüz kırk yedi kişiden oluşan bir İngiliz savaş gemisini merasimle karşılayarak misafirperverlik göstermiştir¹⁰⁶.

¹⁰² DAB., *HR.SYS.*, 89/3, 11 Rebülevvel 1318/08 Temmuz 1900.

¹⁰³ DAB., *BEO.*, 1466/109879, 02 Zilhicce 1317/02 Nisan 1900; DAB., *BEO.*, 1617/121266, 22 Şevval 1318.

¹⁰⁴ DAB., *Y.PRK.AZJ.*, 36/106, 29 Zilhicce 1315/20 Mayıs 1898.

¹⁰⁵ DAB., *Y.PRK.AZJ.*, 36/84, 29 Zilhicce 1315/20 Mayıs 1898.

¹⁰⁶ DAB., *DH.MKT.*, 2568/40, 30 Şâban 1319/11 Aralık 1901.

İngiltere'nin 1839 yılında Aden'i bir oldubittiyle işgal etmesi, Osmanlıların Yemen'i tekrar kontrol altına alma teşebbüsü ile hemen hemen aynı zamanlara rastlamaktadır. Bu tarihten sonra iki devletin hâkimiyet sahası ve bölgedeki sınırları hakkında ihtilâf çıkacaktır ki bu sınır ihtilâfına Nevâhî-i Tis'a¹⁰⁷ adı verilir. İngilizler; Lahic, Abdelî, Ebyen ve Yâfi' gibi şeyhliklerin bulunduğu Aden civarındaki Nevâhî-i Tis'a'yı himaye etmiş ve bölgeyi Osmanlı'dan tamamen ayırmaya çalışmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa, bu ihtilâflı meseleyi çözmek için İngilizlerin Aden Valisiyle anlaşarak bir komisyon kurulmasını sağlamıştır. Komisyonun çalışmaları sırasında, İngilizler kendilerine sunulan hiçbir belgeye itibar etmeyerek, Osmanlı tarafında bulunan bazı büyük arazileri de istemişler; Osmanlı'nın talep ettiği belgeleri de kendi hükûmetlerinden bu yolda bir talimat gelene kadar vermeyeceklerini söylemişlerdir. Hüseyin Hilmi Paşa, çıkmaza giren bu görüşmeleri İstanbul'a ayrıntılı bir şekilde rapor etmiş ve Bâbîâli'nin İngiltere nezdinde bir teşebbüste bulunmasının, Osmanlı'nın bölgedeki hukukunu muhâfaza etmek için en sağlıklı yol olacağını belirtmiştir. Gelen cevapta, bölgedeki sınır karakollarının, buldukları bölgelere birer bayrak dikerek ve bölgeye yeteri kadar asker sevk edilerek, İngilizlerin daha fazla ilerlemesinin önüne geçilmesi emri verilmiştir¹⁰⁸.

İngilizlerin, işgal ettiği yerlerde kalmayıp sürekli topraklarını genişletme arzusu, Osmanlı'nın bölgede dikkatli olmasını gerektirmiş ve bu konuda Yemen'e gönderilen emirlerde taviz verilmemesinin üzerinde durulmuştur. Ta'izz sancağına bağlı Ka'taba kazasının bazı yerleşim yerleri, İngilizlerden himâye talep etmiş; Hüseyin Hilmi Paşa, merkezi Yemen'de bulunan 7. Ordu Komutanı Abdullah Paşa ile görüşerek bölgeye bir tabur asker gönderilmesini sağlamıştır. Fakat gönderilen kuvvetlerin İngiliz hâkimiyetini kırarak derecede bir netice alamadığı görülmektedir. Bunun üzerine merkezden valiye gönderilen yazıda, sınır bölgelerine bu şekilde yapılacak saldırıların önlenmesinin gerekliliği

---

¹⁰⁷ Dokuz nahiye meselesi de denilen ve 1839 yılından itibaren Osmanlı-İngiltere ilişkilerinde önemli bir fikir ayrılığı oluşturan Nevâhî-i Tis'a meselesi, ancak 1914 yılında imzalanan bir anlaşmayla çözüme kavuşacak ve Osmanlı Yemen vilâyetinin sınırları tesbit edilecektir. Bu anlaşmaya göre Osmanlı Devleti, Hadramut üzerindeki haklarından vazgeçerken İngiltere de bölgeye başka bir devletin yerleşmesini önleyecekti. Zekeriya Kurşun, "İbrâhim Hakkı Paşa", *DİA*, c. 21 (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 313.

¹⁰⁸ DAB., *DH.MKT.*, 488/65, 17 Muharrem 1320/26 Nisan 1902.

üzerinde durulmuştur¹⁰⁹. İngiliz memurların sınır bölgelerindeki bazı nahiyelere giderek çeşitli binalar inşa etmeleri, bu bölgelere asker yığmaları ve bölgede bir demiryolu inşa edecekleri duyumunun alınması üzerine bunu merkeze bildirerek İngiliz elçiliği nezdinde bunun önlenmesi için çeşitli teşebbüslerde bulunulmasını istemiştir¹¹⁰.

Hüseyin Hilmi Paşa, göreve başladıktan sonra merkeze gönderdiği bir arizada; Sana, Hudeyde, Asîr ve Ta'izz olmak üzere dört ayrı vilayetten oluşan Yemen'de, sadece Hudeyde şehrinde ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve İran'ın konsoloslukları bulunduğunu, diğer bölgelerde ise herhangi bir konsolosluk mevcut olmadığını ifade etmiştir. İngiliz konsolosu Hintli bir Müslüman olup yaklaşık 200 İngiliz vatandaşı şehirde yaşıyordu. Diğer konsoloslar ise fahrî olarak görev yapıyordu. Fransızlar misyonerlerin şehirde bir mektep açtıklarını ve onunla rekabet edecek bir mektebimiz bulunmadığını da arızasında belirtmiştir. Bölge halkının Zeydîlikten dolayı çok mutaassıp olduğunu, Hıristiyanları kendilerinden aşağı gördükleri için de onlarla alışveriş yapmadıklarını fakat yerli tüccarların bu tür bir taassubu olmadığını ve yabancılarla alışveriş yaptıklarını da belirtmiştir¹¹¹.

Yemen halkının bölgedeki yabancı devletlerle olan ilişkilerinde ortaya çıkan sorunlara karşı halkın menfaatlerini korumaya çalışmış ve bu amaçla çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu dönemde Afrika kıyılarında çeşitli yerlerde hâkimiyeti bulunan İtalyanların; Kızıldeniz'de çıkardıkları inci ve sedefi Afrika'daki iskelelere götürüp satmadıkları halde yine de bu işi yapan yerli ahaliye saldırımları üzerine bölgede güvenlik önlemlerini artırmaya çalışmıştır¹¹². Aynı şekilde bölgeye kaçak yollardan getirilmeye çalışılan her türlü malzemeye karşı bölgedeki limanları sıkı bir kontrole tabi tutmuştur ki bu durum da yine Hüseyin Hilmi Paşa'yı Avrupalı devletlerle karşı karşıya getirmiştir. Kızıldeniz'de yaygın olarak kullanılan bir tür yelkenli tekne olan sanbuklarla, Yemen'e sokulmaya çalışılan kaçak tütüne ve diğer malzemelere el koydurması üzerine, İtalyanlara ait bir harp gemisi, Muha ve Hudeyde limalarını tehdit ve

¹⁰⁹ DAB., *DH.MKT.*, 2416/115, 25 Cemâziyelâhir 1318/20 Ekim 1900.

¹¹⁰ DAB., *BEO.*, 1403/105161, 12 Recep 1317/16 Kasım 1899.

¹¹¹ DAB., *Y.PRK.UM.*, 21/42, 29 Rebülevvel 1316/17 Ağustos 1898.

¹¹² DAB., *DH.MKT.*, 2345/159, 16 Muharrem 1318/15 Mayıs 1900.

taciz etmiştir. Bu gibi olayların yaşanmaması için merkeze arıza göndererek, bölgede hâkimiyeti bulunan İtalyanlara karşı bölgedeki deniz gücünün artırılması gereğini ifade etmiştir¹¹³. Kızıldeniz’de kaçakçılık yapan bazı sanbukların İtalya bayrağını çekmesi de kendisini İtalya Konsolosu ile karşı karşıya getirmiştir. Bu şekilde ele geçirilen kaçak hububatı müsâdere ettiren Hüseyin Hilmi Paşa, konsolosun iki kat fazla vergi verme karşılığında müsâdere edilen hububatin iade talebini de reddetmiştir¹¹⁴. Bunun üzerine konsolos, Hudeyde’de emniyet ve asayişin kalmadığı gerekçesiyle yabancıların can ve mal güvenliğinin tehlikede olduğunu ifade eden bir şikâyeti İstanbul’daki İtalya elçiliğine bildirmiştir. Paşa, bu şikâyetin sebebini İstanbul’a ayrıntılı bir raporla yazmış fakat yine de bölgede yabancıların güvenliği için çeşitli tedbirlerin alınmasını sağlamıştır¹¹⁵.

İtalyanlar bölgede ticarî etkinliklerini sadece deniz ticaretiyle değil kurdukları sigorta şirketleriyle de artırmışlardır. Hüseyin Hilmi Paşa, Ticaret ve Nâfia Nezâretine yazı yazarak, Hudeyde’de bulunan İtalyan ve ABD konsoloslarının aynı zamanda sigorta şirketleri vasıtasıyla acente muamelesi yapmaları karşısında ne gibi bir tedbirler alınması gerektiğine dair cevap istemiştir. Gelen cevapta, yabancı şirketlerin Osmanlı Devleti içinde kuracakları acente ve şirketlerle ilgili henüz bir tüzük çıkarılmadığı için şimdilik bu gibi ruhsatsız iş yapan şirketlerin kapatılmaması fakat halkın zararına iş yaptıkları sabit olan sigorta şirketleri ile mukavele yapılmaması ve bu tür şirketlerin de halka duyurulması istenmiştir¹¹⁶.

Bölgede Fransa’nın da çeşitli yollarla etkinlik kurmaya çalışması üzerine Hüseyin Hilmi Paşa, bu devletin faaliyetlerine karşı mücadele etmiştir. İstanbul’a gönderdiği arızada; Fransızların Hudeyde’de en fazla 30 kişi olduklarını, bunların da aile sahibi olmayan, ticaret ve acente işleri ile uğraşan kişilerden oluştuğunu ifade etmiş; Fransız rahibelere ikâmet etmeleri için tahsis edilen ikametgâhın bir süreden beri ruhsatsız bir şekilde ibtidâî mektebi olarak işletildiğini bildirmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa, bu mektebin resmen tanınması ve ruhsatının verilmesi için okutulacak derslerin programını alarak İstanbul’a göndermiştir. Fakat ahalinin

¹¹³ DAB., *BEO.*, 1402/105109, 12 Recep 1317/16 Kasım 1899.

¹¹⁴ DAB., *BEO.*, 1472/110347, 16 Zilhicce 1317/16 Nisan 1900.

¹¹⁵ DAB., *HR.SYS.*, 107/42, 14 Cemâziyelâhir 1320/17 Eylül 1902.

¹¹⁶ DAB., *DH.MKT.*, 2138/78, 07 Ramazan 1316/19 Ocak 1899.

Müslüman olması sebebiyle böyle bir mektebin hangi sebeplerle bölgede kurulmak istendiğinin Fransız elçiliğinden sorulmasını da istemiştir¹¹⁷.

Yemen bölgesinde sömürgecilik faaliyetleri yürütmek isteyen diğer bir devlet ise Almanya olmuştur. Almanya'nın kömür yüklü Mari adındaki nakliye vapuru, Çin'e giden Alman savaş gemisine deniz üzerinde kömür verdikten sonra Hudeyde vilayetine bağlı Fersan adasına gelerek adanın bazı yerlerine kömür deposu yapılmak üzere işaretler koymuştur. Ayrıca bölgeye beş altı adet Alman savaş gemisinin geleceğine dair alınan duyum üzerine merkeze bir telgraf göndererek Fersan adasına acele iki savaş gemisinin gönderilmesi talebini iletmiştir. Ayrıca Hudeyde kumandanlığına bir yazı yazarak bölgeye gelen tüm yabancı gemilerin bölgeden uzaklaştırılması talimatını vermiştir¹¹⁸.

Hüseyin Hilmi Paşa, bölgedeki siyasî istikrarsızlığa karşı önlem olarak çeşitli idarî birimlerin kurulması fikrini de uygulamaya çalışmıştır. Hudeyde vilayetinin Midi denilen sahil bölgesindeki kabilelerin sık sık isyan etmeleri üzerine bölgede askerî tedbirler almıştır. Bu bölgedeki isyancı kabileler yola getirildiği gibi burada bir nahiye müdürlüğü ve gümrük idaresi kurulmuştur. Gümrük idaresinde görev yapacak olan memur ve kâtiplerin, bölgedeki ahali içinden seçilerek acilen tayinlerinin yapılması hususunda da gerekli çalışmayı yapmıştır. Merkeze gönderdiği arızada, İmam Hamidüddin'e giden silah ve yiyecek yardımının daha çok bu iskeleden gittiğini, bölgedeki kabilelerin isyana meyilli olduklarını ve denizlerde kaçakçılığın yaygınlaştığını ifade ederek bölgenin nahiye olması halinde buraya gönderilecek askerî kuvvetlerden dolayı bu olumsuzlukların ortadan kalkacağını ve devlet otoritesinin güçleneceğini belirtmiştir¹¹⁹.

Hüseyin Hilmi Paşa, Yemen'de merkezî otoritenin tesis edilmesi için idarî teşkilatlanmada bazı değişiklikler yapmaya çalışmıştır. Bu amaçla Sana vilayetine bağlı Hicce kazasının, bulunduğu mevki itibariyle öneminden bahsederek buranın ayrı bir sancak merkezi yapılmasını, uygun mahallerde nahiye ve köy kurulmasını içeren bir arizayı sadrazamlığa göndermiştir. Bunun yapılması durumunda

¹¹⁷ DAB., *BEO.*, 1926/144449, 26 Cemâziyelâhir 1320/29 Eylül 1902.

¹¹⁸ DAB., *BEO.*, 1552/116375, 27 Cemâziyelevvel 1318/22 Eylül 1900.

¹¹⁹ DAB., *Y.MTV.*, 195/35, 06 Cemâziyâhir 1317/12 Ekim 1899; DAB., *BEO.*, 1387/103961, 11 Cemâziyâhir 1317/17 Ekim 1899.

bölgedeki isyancı kabilelere karşı zamanında ve etkin bir müdahale yapılmasının daha kolay olacağını ve devlet otoritesinin güçleneceğini ifade etmiştir. Buna izin verilmesi halinde, bölgede görevlendirilecek çeşitli memur ve askerler için gerekli tahsisatı da talep etmiştir. İstanbul'dan gelen cevapta, devletin ekonomik durumunun buna izin vermeyeceği belirtilerek isteği reddedilmiştir¹²⁰.

7. Ordu Komutanı Abdullah Paşa da, bölgede görev yapan yerli halktan asker ve polislerin devlete sadık olmadıklarını, asayişî sağlamada bunlardan istifade edilemediğini zaman zaman ifade ederek; bu sebeple bölgede hem idarî hem askerî işlerin aksadığını ve Yemen bölgesinde devletin hukukunun muhafazası için bunların yerine yeni kuvvetlerin gönderilmesini talep etmiştir¹²¹.

1.3. Malî Faaliyetler

Hüseyin Hilmi Paşa'nın, Yemen'de üzerinde durduğu en önemli alanlardan birisi de ekonomik faaliyetler olmuştur. Bölgenin ekonomik durumunun düzeltilmesi için çalışmış ve özellikle bölgenin coğrafî konumunu da kullanarak ticaretini geliştirmeye çabalamıştır. Bunun için ilk olarak Yemen'deki ekonomik durumu tam anlamıyla tespit edip vilayetin gelir ve giderlerinin saptanması amacıyla İstanbul'dan bir maliye müfettişinin bölgeye gönderilmesini talep etmiştir. Maliye Nezâreti tarafından konu padişaha arz edilmişse de döneminde Yemen'e gönderilen herhangi bir maliye müfettişi olmamıştır¹²².

Göreve başladığı ilk yıl İstanbul'a bir arıza göndererek, Yemen'deki Müslümanların çok azının sermaye sahibi olduğundan, ticaret ve sarraflığın ise Rumlarla Hintlilerin tekelinde bulunduğundan bahsetmiştir. Yemen'in genelinde yüz kadar Rum tüccarın bulunduğunu, Avrupa ile olan ticareti ve kaçakçılığı genellikle bu Rumların yaptığını, mahallî hükûmetin de zaman zaman bölgedeki iki Rum tüccardan senet karşılığı borç aldığını ifade etmiş; elde edilen gelirlerin korunması, Yemen'deki sermaye akışının düzenlenmesi için Osmanlı Bankası'nın bir şubesinin açılmasının gerekliliği vurgulamıştır. Konuyla ilgili herhangi bir cevap gelmemesi üzerine yaklaşık bir yıl sonra aynı isteğini tekrarlamış fakat tüm

¹²⁰ DAB., *DH.MKT.*, 1400/109, 14 Cemâziyevvel 1318/09 Eylül 1900.

¹²¹ DAB., *Y.MTV.*, 232/43, 07 Rebîülâhîr 1320/13 Temmuz 1902.

¹²² DAB., *BEO.*, 1339/100389, 04 Rebîülevvel 1317/12 Temmuz 1899.

girişimlerine rağmen bölgede Osmanlı Bankası'nın şubelerini açmaya muvaffak olamamıştır¹²³.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın valiliği döneminde Asîr vilayetinin gelir ve giderleriyle ilgili çalışmalar yapılmış, konuyla ilgili hazırlanan cetveller İstanbul'a gönderilmiştir. Bazı kabilelerden henüz vergi alınmadığı halde bölgeden elde edilen gelir ve vergilerin bir önceki senenin altına düşmediğini belirtmiştir. Buna göre 1898 yılında bölgenin toplam geliri 5.217.346 kuruş, gideri 3.230.682 kuruş olarak gerçekleşmiş ve bölge o yıl 1.986.664 kuruş fazla vermiştir. Gelirin büyük bir kısmı Öşür ve Ağnam vergilerinden olurken giderin en fazla olduğu kalemi güvenlik ve ordu için yapılan harcamalar oluşturmuştur¹²⁴. Bununla birlikte 1901 yılında çıkan büyük kıtlıktan dolayı yapılan harcamaların vilayet bütçesinde açık oluşturduğu görülmektedir. Bu açığı kapamak için vali, İstanbul'a yazı yazarak bütçe açığından dolayı askerinin erzakının temin edilemediğini, vergi artışı yapmanın da halk tarafından tepkiyle karşılanacağını ve malî sıkıntı giderilmediği takdirde meydana gelecek asayişsizliği gidermenin mümkün olmayacağını bildirmiştir. Bu konuyla ilgili olarak Dâhiliye Nezâretine birkaç kez yazı yazmış ve vilayet bütçesinin artırılmasını talep etmiştir¹²⁵.

Bu dönemde İmam Yahya'nın, üstünde *el-Mansûr el-Abdullah* yazan bir mühür kullandığı, ayrıca bazı Zeydî liderlerinin gümüş ve bakırdan sahte para bastırarak kendi taraftarlarından zekât namıyla para topladığını ifade eden bir belgeyi merkeze göndermiştir¹²⁶. Hüseyin Hilmi Paşa, İmam Yahya ve diğer Zeydî liderlerinin etkisini kırmak için devlete bağlı şeyhler ve seyyitlerle iyi geçinmeye çalışmış; önceden olduğu gibi onların vergiden muaf tutulmalarını talep eden bir arizayı da İstanbul'a göndermiştir. Bu talebine olumlu cevap verildiği bilinmektedir¹²⁷.

Vergilerin adil bir şekilde ve usulüne uygun olarak toplanması amacıyla da yeni bir vergi düzenlemesi yapılmıştır. Buna göre her yerleşim yerinin ödeyebileceği vergi miktarını belirlemiş ve vergi toplama işi de o bölgenin ileri

¹²³ DAB., *Y.PRK.UM.*, 48/93, 10 Recep 1317/14 Kasım 1899; DAB., *Y.PRK.ASK.*, 155/92, 07 Recep 1317/11 Kasım 1317.

¹²⁴ DAB., *Y.PRK.UM.*, 43/89, 13 Cemâziyelevvel 1316/29 Eylül 1898; DAB., *DH.MKT.*, 2210/20, 04 Safer 1317/12 Haziran 1899.

¹²⁵ DAB., *DH.ŞFR.*, 269/12, 22 Teşrînievvel 1317/04 Kasım 1901.

¹²⁶ DAB., *Y.PRK.UM.*, 61/9, 18 Şâban 1320/19 Kasım 1902.

¹²⁷ DAB., *Y.PRK.AZJ.*, 43/73, 29 Zilhicce 1319/08 Nisan 1902.

gelenlerine iltizam usulüyle verilmiştir. Vergi toplanması bu şekilde düzene konulurken bir taraftan da vergi miktarının artırılması için çalışmalar yapılmış; pazar yerlerinden alınan ve senelik varidâtı on milyon lira olan Rûsûm-ı Müteferrika'nın on iki milyon liraya çıkarılması için tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerin başında, pazar yerlerinin toptan ihale edilmesi yerine tek tek ihale edilmesi gelmektedir. Fakat bu uygulamanın vergi artışına ne derece katkısı olduğu bilinmemektedir. İkinci tedbir ise pazar yerlerinin bölgedeki kabileler yerine bizzat devlet tarafından idare edilmesinin sağlanmasıdır. Bu tedbir de asayişin zayıf olduğu bölgelerde uygulanamamıştır¹²⁸.

Hüseyin Hilmi Paşa, vilayet genelinde vergi toplanması için azami gayret sarf etmiştir. Fakat Yemen'de asayişin temini için gerekli tedbirlerin henüz alınamamış olmasından dolayı gerekli tahsilâtın ancak yarısı elde edilebilmiştir. Bu durum da Yemen'de bulunan ordu için yapılan harcamaları aksatmıştır¹²⁹. Buna rağmen bölgede, eskiden beri kendilerine maaş bağlanan yetimlere, dul kadınlara ve emekli olan devlet memurlarına verilen maaşlarda herhangi bir aksama olmamıştır. Hatta göreve başladığı yıl, bir önceki yıldan kalan yaklaşık 20.000 kuruş maaşın ödemesini de yaptırmıştır. Bu dönemde Yemen vilayetinde muhtaçlara verilen yıllık maaş tutarı 222.000 kuruş olup bu maaşların aksamaması, muhtaçlara sıkıntı çektirilmemesi için mutasarrıflıklara emirler göndermiştir¹³⁰.

Yemen'in gelirinin artırılması için öncelikle bölgede, tarım ürünlerinin çeşidinin artırılması gerektiğini düşünen Hüseyin Hilmi Paşa, bunun yanında Yemen'deki madenlerin bulunup işletilmesi için de bir girişimde bulunmuştur. Yemen'in birçok yerinde maden olduğuna dair aldığı duyumları İstanbul'a aktaran vali, vilayetin tüm arazisinde araştırma yapmak üzere bir maden mühendisi istemiştir¹³¹.

Hüseyin Hilmi Paşa döneminde, Osmanlı Devleti'nin Yemen'de yaptığı en önemli ekonomik faaliyetlerden birisi de halkın kullandığı riyallerin Osmanlı

¹²⁸ Rüştü Paşa, *Ah O Yemen'dir*, 119.

¹²⁹ DAB., *BEO.*, 1796/134689, 12 Zilkade 1319/21 Şubat 1902.

¹³⁰ DAB., *BEO.*, 1434/107489, 23 Ramazan 1317/24 Ocak 1900.

¹³¹ DAB., *Y. MTV.*, 197/74, 08 Şâban 1317/11 Kasım 1899.

lirası ile değiştirilmesi olmuştur. Osmanlı Devleti, Yemen'i denetimine aldıktan sonra burada sikke bastırmak üzere Zebid ve Sana şehirlerinde darphane kurmuştu. Yemen'de bastırılan sikkeler, İstanbul'da bastırılan sikkelerin standartlarına uygun olarak değerlendirilmiş; bir süre sonra gümüş ve bakır para da üretilmiştir. Fakat sikkelerin sık sık tağşiş edilmesi Yemen'de siyasî ve malî istikrarsızlığı beraberinde getirmiş; bu nedenle daha çok bakır para üretilmeye başlanmıştı. Avrupa ile olan ticarete ise daha çok Hollanda ve İspanyol paraları ön plandaydı¹³². 19. yüzyılın sonlarına doğru İmam Yahya başta olmak üzere Osmanlı hâkimiyetine isyan eden Zeydî liderlerin, kendi paralarını bastırarak halktan vergi toplamaları devleti köklü bir çözüm üretmeye sevk etmiş ve bunun sonucu olarak bölgede eskiden beri kullanılan riyallerin Osmanlı lirası ile değiştirilmesi kararı verilmiştir. Sahte riyallerin piyasada yaygınlaşması hem paranın değerini düşürmüş hem de ekonomik sıkıntı oluşturmaya başlamıştır. Hüseyin Hilmi Paşa ve Islâh Heyeti, İstanbul'a ortak bir arıza göndererek, bu zararı engellemek için riyallerin lira ile değiştirilmesi teklifini yapmıştır. Buna göre riyalin değerinin on kuruş olarak hesaplanıp bölgeye ilk etapta gönderilecek 200.000 lira değerinde mecâdiye ile yavaş yavaş değiştirilmesi, toplanan riyallerin külçe halinde Avrupa'ya satılması teklifi yapılmıştır. Ahalinin yeni paraya alışması için iki senelik bir süre verilmesi ve tüm bu işlemlerin daha kolay yapılması için Hudeyde'de bir Osmanlı Bankası şubesi açılması gerektiği de belirtilmiştir¹³³. İstanbul'da Maliye Nezâreti, Dâhiliye Nezâreti ve Sadrazamlık arasında yapılan yazışmalarda bu durum değerlendirilmiş ve Şûrâ-yı Devletin bu konudaki olumlu kararı ile birlikte padişahın irade alınmıştır. Fakat para değişiminin mahallî hükûmet ve bölgedeki Rûsûmat Dairesi tarafından yapılması gerektiği ifade edilerek bir banka şubesinin açılmayacağı Yemen'e bildirilmiş; alınan karar gereğince bölgede para değişimi uygulanmaya başlamıştır¹³⁴. Birkaç ay sonra Yemen'e gönderilen bir emirde, riyallerle liralara değişiminin de iki

¹³² Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 109.

¹³³ DAB., *BEO.*, 1439/107919, 11 Şevval 1317/11 Şubat 1900.

¹³⁴ DAB., *DH.MKT.*, 2476/61, 15 Nisan 1317/28 Nisan 1901; DAB., *BEO.*, 1756/131657, 24 Şâban 1319/05 Aralık 1901.

yıllık sürenin, sadece gümrük ithalatı ile olan vergilerde bir süre daha uzatılabileceği ifade edilmiştir¹³⁵.

Yemen'in yıllık gelirlerinin bir kısmının, Mekke ve Medine'nin yıllık giderleri için Hicaz eyaletine gönderilmesi hakkında kendisine gelen emir gereğince Hüseyin Hilmi Paşa, konuyla ilgili çalışmalar yapmıştır¹³⁶. Öncelikle Harem-i Şerif için Yemen'de ayrılmış vakıfların nerelerde olduğunu, gelir ve giderlerinin ne olduğunu tespit için kendi başkanlığında bir komisyon kurmuş ve hangi bölgelerde vakıf yerleri olduğunu belirlemiştir. Komisyon, çalışmalarını neticesinde sadece Hudeyde'ye bağlı Zebid kazasındaki vakıftan Harem-i Şerif için yıllık gelir geldiğini, başta Ta'izz'e bağlı Ka'taba ve Muha kazaları olmak üzere birçok yerde bulunan vakıfların ise zaman içinde bölgedeki zorbalara eline geçtiğini ortaya çıkarmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa, Ta'izz ve Hudeyde Mutasarrıflarına emir göndererek gasp edilen bu vakıflar için gereğinin yapılmasını istemiştir. Komisyon, 1893 yılından 1898 yılına kadar Zebid kazasındaki vakıftan toplamda 26.760 kuruş gelir geldiğini belirlemiş ve bu meblağ Hicaz vilayetine gönderilmiştir¹³⁷.

Yemen'in önemli geçim kaynaklarından birisi de Kızıldeniz vasıtasıyla yapılan ticaret olduğu için Hüseyin Hilmi Paşa, Yemen halkının deniz ticaretini geliştirmek, denizde güvenliği sağlamak ve bölgede etkin olan Avrupalı devletlerle mücadele edebilmek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Maliye Nezâretine gönderdiği bir yazıda; Kızıldeniz'de inci ve sedef ticaretiyle uğraşan kişilerin Ruhsatiye ve Saydiye vergilerini vermekte zorlandıklarını, vergi vermeksizin iş yapanları takip edecek vasıtaya da sahip olmadıkları için bu kişilerin İngiliz işgalinde bulunan Aden bölgesiyle ticaret yaptıklarını ifade etmiştir. Yemen'in ihracatına zarar veren bu durumun düzeltilmesi, inci ve sedef ticaretinin Osmanlı hâkimiyetinde bulunan bölgelerde yapılması için Vilayet Meclisi tarafından bu vergiler tamamen kaldırılmıştır¹³⁸.

Yemen'deki isyancı kabilelerin telgraf hatlarına saldırılar düzenlemeleri üzerine bir taraftan askerî tedbirler alınırken diğer taraftan da İstanbul'a bir arıza

¹³⁵ DAB., *DH.MKT.*, 2431/72, 02 Şâban 1318/25 Kasım 1900.

¹³⁶ DAB., *DH.MKT.*, 2192/115, 09 Zilhicce 1312/19 Nisan 1899.

¹³⁷ DAB., *BEO.*, 1553/116438, 28 Cemâziyelevvel 1318/23 Eylül 1900; DAB., *DH.MKT.*, 2368/18, 05 Rebülevvel 1318/02 Temmuz 1900.

¹³⁸ DAB., *DH.MKT.*, 2140/30, 13 Recep 1316/28 Kasım 1898.

göndererek, telgraf hatlarına yapılan saldırılarda hatların zarar gördüğünü, bu sebeple sürekli bakım masrafı ile karşılaştığını ifade etmiş ve telgraf hatlarının yıllık bakımı için vilayet bütçesine 20.000 kuruş daha eklenmesini talep etmiştir. Şûrâ-yı Devlet tarafından değerlendirilen bu talep padişahın onayı ile kabul edilmiştir¹³⁹.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın, Yemen'de göreve başladığı sırada Asîr ve Sana bölgelerinde tüm şiddetiyle devam eden kıtlığa karşı aldığı önlemler de, vilayetin zaten pekiyi olmayan malî durumunu sarsmıştır. Durumu Maliye Nezâretine bildirmiş ve bunun sonucu olarak Hudeyde gümrüğünden gelen yıllık 400.000 kuruşluk gelir, sadece bir yıllığına Yemen'e bırakılmıştır¹⁴⁰.

1.4. Askerî Faaliyetler

Yemen'in öteden beri Osmanlı Devletine sorun çıkaran bir yer olması, isyancı kabilelerin fazlalığı, isyanların genişliği ve etkisi Hüseyin Hilmi Paşa'nın faaliyetlerinde askerî alana daha fazla önem vermesine sebep olmuştur. Çünkü ona göre Yemen'de asayişin sağlanması, imar faaliyetlerinin kolaylıkla yapılması, başta İmam Yahya olmak üzere isyancı kabilelerin yola getirilmesi, sahillerin kontrol altına alınması ve vergilerin düzenli olarak toplanması ancak güçlü bir askerî idareyle olabilirdi¹⁴¹. Bundan dolayı Hüseyin Hilmi Paşa, bölgedeki görevi sırasında bu alanda oldukça önemli çalışmalar yapmış fakat bazı düşüncelerini de gerçekleştirememiştir.

Askerî faaliyetlerin başında Yemen'de bulunan zaptiye alaylarının jandarmaya çevrilmesi gelmektedir. Bu konuda öncelikle bölgede bir çalışma yapmış ve ardından bu düşüncesini Islâh Heyeti ile birlikte İstanbul'a yazdığı arızada belirterek yapılacak yenilikler hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Buna göre; bölgede bulunan ve bir işe yaramayan zaptiye alayları jandarmaya dönüştürülecek ve her kazada bir bölük, her sancakta bir tabur şeklinde örgütlenecektir. Taburlar, taşrada eşkıya takibiyle görevlendirilecek ve büyük bir kısmı piyade, az bir kısmı ise süvari olacaktır. Jandarma subaylarına da diğer

¹³⁹ DAB., *BEO.*, 1243/93179, 05 Şâban 1316/19 Aralık 1898.

¹⁴⁰ DAB., *BEO.*, 1147/85993, 06 Safer 1316/25 Haziran 1898.

¹⁴¹ DAB., *BEO.*, 1245/93343, 10 Şâban 1316/24 Aralık 1898.

subaylardan fazla maaş verilecektir. Bu şekilde toplamda 17 piyade, 10 süvari olarak 27 tabur ve 2034 askerden oluşan jandarma alayları kurulmuştur. Subaylarına verilecek maaş miktarı da belirlenerek Seraskerliğe gönderilmiştir¹⁴². Seraskerlikten valiye gönderilen emirde, kurulacak jandarma alaylarına zaptiyeden kötü hareketleri görülen kişilerin alınmaması, bunların yerlerine yerli halktan uygun olanların tayin edilmesi, yüzbaşı rütbesinde olanların kaza merkezlerinde ikâmet etmesi ve daha aşağı rütbedeki subayların ise nahiyelerde oturması gerektiği ifade edilmiştir¹⁴³. Bir süre sonra Sadrazamlıktan Hüseyin Hilmi Paşa'ya gönderilen bir emirde ise jandarma alayları ile zaptiyelerin genellikle Yemen halkından seçilmesi şeklinde daha önceden kendisine verilen talimat hatırlatılarak bu yolda hareket edilmesi gerektiği fakat yerli halktan seçilecek subayların en fazla yüzbaşılığa kadar yükseltilebilecekleri ifade edilmiştir. Yüzbaşılığa kadar yükselecek kişilerin rütbelerine valilik karar verecek, yüzbaşılıktan sonraki rütbeler için İstanbul'dan izin alınacaktır¹⁴⁴. Jandarma alaylarının teşkilinden bir süre sonra Hüseyin Hilmi Paşa, İstanbul'a bir arıza daha göndererek Yemen'de piyade jandarmanın süvariden daha fazla işe yaradığından bahisle süvari bölüğünün lağvedilerek yüz mevcutlu bir piyade bölüğü teşkili talebini iletmış ve bu talebi kabul edilmiştir¹⁴⁵.

Hüseyin Hilmi Paşa, daha önce sivil memurlardan görevini kötüye kullananlar için yaptığı işlemleri askerî görevliler için de uygulamıştır. Yemen'de bulunan subaylardan uygunsuz hareketleri görülenler için ne yapılması gerektiğine dair Islâh Heyeti ile birlikte merkeze bir arıza göndermiştir. Bu arıza doğrultusunda, hangi subaylar hakkında nasıl bir işlem yapıldığına dair herhangi bir bilgi olmamakla birlikte valinin bu konuda bazı çalışmalar yaptığı ifade edilebilir¹⁴⁶. Çeşitli bölgelerdeki subayların yaptıkları icraatları hoş görmemiş ve bu durum da zaman zaman askerî bürokrasi ile valiye karşı karşıya getirmiştir. Ta'izz kumandanlığından kendisine gelen, Eşrefiye camisinin tahliye edilerek

---

¹⁴² DAB., *İ.A.S.*, 28/11, 10 Muharrem 1317/20 Mayıs 1899.

¹⁴³ DAB., *İ.A.S.*, 26/71, 18 Şâban 1316/01 Ocak 1899; DAB., *A.MKT.MHM.*, 683/30, 21 Rebîülâhir 1316/08 Eylül 1898.

¹⁴⁴ DAB., *BEO.*, 1183/88673, 09 Rebîülâhir 1316/27 Ağustos 1898; DAB., *DH.MKT.*, 2103/10, 21 Rebîülâhir 1316/08 Eylül 1898.

¹⁴⁵ DAB., *İ.A.S.*, 40/50, 27 Safer 1320/04 Haziran 1902; DAB., *DH.MKT.*, 509/17, 13 Safer 1320/21 Mayıs 1902.

¹⁴⁶ DAB., *BEO.*, 1289/96671, 22 Zilkade 1316/03 Nisan 1899.

buraya asker yerleştirilmesi isteğini kabul etmemiş ve bu durum bölgedeki 7. Ordu Komutanı Abdullah Paşa tarafından İstanbul'a şikâyet edilmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa, merkeze gönderdiği bir yazıda, öteden beri bazı mahallelerdeki mescit ve camilere askerî eşyaların konulduğunu, askerlerin camilerde ikâmet ettirildiğini ifade etmiş; bu konuda Bacil ve Hıccce kazaları ahalisinin kendisine gönderdiği şikâyetleri de yazısına eklemiştir. Vilayette bu şekilde kullanılan cami ve mescitlerin bir an önce boşaltılması talebinin Abdullah Paşa ile aralarını daha da açabileceğini ileri sürerek bu emrin Seraskerlikten 7. Ordu Komutanlığına bildirilmesinin daha uygun olacağını da belirtmiştir¹⁴⁷.

Hüseyin Hilmi Paşa, Yemen'e atandığı dönemde 7. Ordu Komutanı olarak Abdullah Paşa görev yapmaktaydı. Yemen'deki asayişî sağlamak amacıyla isyancı kabilelere karşı göz açtırmayan Abdullah Paşa'nın, bir süre sonra Hüseyin Hilmi Paşa ile araları bozulmaya başlamış ve bu durum da Yemen'deki idareyi zayıflatmıştır¹⁴⁸. 16 Ocak 1899 tarihinde Hüseyin Hilmi Paşa, Padişah'a yazdığı bir arizada, Abdullah Paşa ile aralarının açılmasının sebebini, kendi başına hareket etmesi olarak ifade etmektedir¹⁴⁹.

Konuyla ilgili olarak Binbaşı Ahmed bin Mehmed'in yazdığı bir rapora göre; Abdullah Paşa, valiyi küçük düşürecek hareketlerde bulunmakta, Hükûmet Konağı'na göndermesi gereken askerleri göndermemekte ve bu durum Hüseyin Hilmi Paşa'yı her türlü suikasta açık hale getirmektedir. Raporda, Abdullah Paşa'nın bulunduğu mevkiye layık bir kimse olmadığından bahsedilmekte ve vazifesini yapamadığı yönünde bilgiler verilmektedir. Valiye kötü davranmasının, halk nazarında devlet otoritesini sarsacağı da belirtilerek bir an önce Abdullah

¹⁴⁷ DAB., *DH.MKT.*, 469/66, 26 Zilhicce 1319/05 Nisan 1902.

¹⁴⁸ Sait Paşa, *Anılar*, çev. Şemseddin Kutlu (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1977), 223.

¹⁴⁹ "Velî-nî'met-i bî-minnet hazretlerinin hıdmat-i seniyyelerinden çekiniyor isem, yalan söylüyor isem, Müşîr Paşa Hazretlerine riayette kusur ile imtizâçsızlığa sebebiyet veriyor isem, Yemen'de marzî-i 'âlî vech ile i'âde-i asâyîş ve icrâ-yı ıslâhât için gece gündüz gayrette ve el birliğiyle çalışmaya dikkatte zerre kadar kusur ediyor isem, müşârünileyhin haklı haksız her iş'ârını emr-i kat'î gibi telakkî ederek icrâ etmiyor isem, husûsât-ı askeriyyeyi vazife-i vilâyete takdîm ile şimdiye kadar hiçbir yerde hiçbir bendenin tahammül edemeyeceği derecelerde fedâkârâne muâvenette teahhur eylemiş ve maslahatı iltizâmen türlü tahkîrât ve tazyikâtına karşı mümkün olduğu kadar haber etmemiş isem, Cenâb-ı Hakk kulunuzu kahr etsin, nân u nimet-i velî-nimet gözüme dursun. Fakat her ne yapılsa kendisi hoşnut edilemiyor. Abdullah Paşa Hazretleri de şâhlik istirdâdıyla gâile-i hâzıra mündefî' olmuş nazarıyla bakmak istemiyordu. İleriye hareketle idâme-i takrîr-i âsâyîş hakkındaki irâdât-ı seniyyeden gâlibâ cânî sıklıdı." DAB., *Y.EE.*, 10/16, 04 Ramazan 1316/16 Ocak 1899.

Paşa'nın değiştirilmesinin yerinde bir karar olacağı ifade edilmektedir¹⁵⁰. Bunun üzerine 1 Haziran 1899 tarihli sadrazamlıktan gelen emirde, vali ile komutan arasındaki anlaşmazlığın vahim neticeler meydana getireceği ifade edilerek başkumandanlığın askerî işlerle; valiliğin ise mülkî işlerle ilgilenmesi gerektiği belirtilmiştir. Hem valiye hem komutana görev ve sorumluluklarının sınırı hakkında uyarıda bulunularak birlikte hareket etmelerinin uygun olacağı ve birbirlerinin işlerine karışmamaları önemle vurgulanmıştır¹⁵¹.

Hüseyin Hilmi Paşa ile Abdullah Paşa'nın aralarının açık olması, askerî faaliyetleri kesintiye uğratmış ve ordu mensupları da bu durumdan etkilenmiştir. Yemen'de İmam Yahya'ya karşı mücadele ederken yaralanan askerlerin, tedavi için Hudeyde limanından İstanbul'a sevk edilmelerinde bu sebepten dolayı çeşitli gecikmeler olmuş ve yaralı askerler büyük sıkıntılara maruz kalmıştır¹⁵².

Hüseyin Hilmi Paşa, 1902 yılında Yemen'den ayrıldığında Abdullah Paşa, yaklaşık 2 yıl vekâleten valilik görevini de yürütecek ve 1904 yılında Tevfik Paşa'nın vali olarak atanmasıyla birlikte Abdullah Paşa, 7. Ordu Komutanlığından alınarak yerine Tevfik Sadullah Paşa gönderilecektir¹⁵³.

Yemen'deki 7. Ordu Komutanlığı, bölgedeki Osmanlı hâkimiyetinin en önemli unsuru olduğu için Hüseyin Hilmi Paşa, Abdullah Paşa ile aralarının açık olmasına rağmen bu konuda hassas davranmış ve bir taraftan bölgedeki tabur ve bölüklerin mevcudunu artırmaya çalışırken diğer taraftan da bu birliklerin masraflarını karşılamak adına fedakârlıktan kaçınmamıştır. Merkeze gönderdiği bir arizada, 7. Ordunun mevcudunun 20.000 civarında bulunduğunu, her bir taburun 800 kişiden oluşturulmasının düşünüldüğünü ve bunun için 11.000 askere daha ihtiyaç duyulduğunu belirterek vilayetin durumunun güvenlik açısından endişe verici olduğunu bildirmiştir¹⁵⁴. Yemen'in ekonomik durumu iyi olmadığı halde, askerî harcamalarda herhangi bir kısıtlamaya da gitmemiş hatta böyle bir

¹⁵⁰ DAB., *DH.MKT.*, 557/39, 05 Cemâziyelevvel 1320/09 Ağustos 1902; DAB., *Y.PRK.AZJ.*, 48/64, 27 Recep 1321/19 Ekim 1903; DAB., *Y.PRK.MYD.*, 23/23, 29 Zilhicce 1317/29 Nisan 1900; Mehmet Ali Aynî, *Canlı Tarihler II* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1945), 30; Biren, *Mütareke Devri Hatıraları*, 316.

¹⁵¹ DAB., *BEO.*, 1444/108238, 18 Şevval 1317/18 Şubat 1900.

¹⁵² DAB., *Y.PRK.ASK.*, 156/15, 23 Recep 1317/27 Kasım 1899.

¹⁵³ DAB., *DH.MKT.*, 870/89, 03 Cemâziyelevvel 1322/17 Temmuz 1904; DAB., *Y.PRK.ASK.*, 219/28, 22 Cemâziyelevvel 1322/05 Ağustos 1904; DAB., *İ.DH.*, 1424/23, 20 Rebîülâhîr 1322/04 Temmuz 1904; Biren, *Mütareke Devri Hatıraları*, 323.

¹⁵⁴ DAB., *DH.ŞFR.*, 273/69, 27 Kanunievvel 1317/09 Ocak 1902.

kısıtlamayı ihanet olarak görmüştür. Diğer alanlara göre askeriye daha fazla tahsisat ayırmasına rağmen bölgedeki ordunun tahsisatı konusunda Abdullah Paşa'nın merkeze bir şikâyeti olmuştur. Vali, istenen tahsisatın vilayetin bütçesini çok aştığı ve kabilelerin idaresinde mahallî hükûmeti aciz bırakacağı gerekçesiyle tahsisat talebini reddetmiştir¹⁵⁵.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın faaliyetleri ve gayretleri sonucunda bölgedeki askerî durumda belirgin bir düzelme olmuştur. Daha önce kendisi hakkında İstanbul'a yapılan bir şikâyet üzerine İstanbul'a gönderdiği bir raporda, askerlerin iaşesinin ve ihtiyaç duyduğu malzemenin zamanında yerine ulaştırılmaya başlandığını, subayların ihmalinin önüne geçildiğini ve hastalanan askerlerin tedavisine özen gösterildiğini ifade ederek Yemen'deki askerî durumun üç yıl öncesine göre çok iyi olduğunu belirtmiştir. Aynı raporda, kışlaların çevresinde yapılmakta olan cami ve köprü inşaatlarında askerlerin kullanıldığı şikâyetine değinmiş ve bu tür hizmetlerde çok az asker kullanıldığını, bu durumun da askerlerin hastalığına veya ölümüne neden olabilecek bir etken olmadığını yazmıştır. Fakat özellikle asker nakilleri sırasında yaşanan bir takım ölümler olduğunu ifade eden Hüseyin Hilmi Paşa, hasta askerleri nakledecek vapurlar olmadığı için sahillerde bazen 4-5 ay bekleyen askerlerin sıcaktan dolayı vefat ettiğini belirtmiştir¹⁵⁶.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın bölgede Hamidiye ismiyle ücretli yerli asker teşkil edilmesi için girişimlerde bulunduğu fakat gerçekleştiremediği bilinmektedir. Hüseyin Hilmi Paşa'ya göre, Yemen halkının kuvvet ve kabiliyeti yüksek olduğu için böyle bir sınıfın kısa bir zamanda kurulabileceği ve bu askerlerin bölgenin iklimine alışık olmalarından dolayı dışarıdan getirilen askerlere göre daha fazla iş yapabileceği kesindir. Böylece dışarıdan bölgeye asker sevkinde bir azalma olacaktır. Bu durum da hem hazineyi ekonomik bir yükten kurtaracak hem de asker nakillerinde ortaya çıkan kayıpları en aza indirecektir¹⁵⁷.

¹⁵⁵ DAB., *Y.MTV.*, 199/70, 17 Şevval 1317/17 Şubat 1900.

¹⁵⁶ DAB., *Y.PRK.UM.*, 52/68, 09 Şâban 1318/02 Aralık 1900.

¹⁵⁷ Yemen'de Hamidiye adıyla yerli halktan ücretli asker oluşturulması, Hüseyin Hilmi Paşa'dan önce bölgede valilik yapan Hafız İsmail Hakkı Paşa zamanında yapılmış ve bu askerlere aylık 5 riyal maaş, günlük bir ekmek, senede bir elbise verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu şekilde altı bölük piyade, bir bölük sahra topçusu, bir musîkî bandosu oluşturulmuştur. Bu birlikler, bir süre eğitim aldıktan sonra, Sana'daki hükûmet konağında ve çevredeki kale kapılarında asayişî sağlamak üzere görevlendirilmişlerdir. Ayrıca bazı isyanlara karşı sevk edilmiş ve başarı

Hüseyin Hilmi Paşa'nın, Yemen'de en fazla uğraştığı alanlardan birisi de Kızıldeniz kıyısı boyunca yapılan silah, cephane ve eşya kaçakçılığı olmuştur. Avrupa devletleri de bu kaçakçılıkta rol almıştır. İsyan eden kabilelerin ve özellikle İmam Yahya'nın, kaçakçılık yoluyla elde edilen silahları kullanması devleti zor durumda bırakmış; bu sebeple Yemen sahillerinin sürekli kontrol altında tutulması gereği ortaya çıkmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa, İstanbul'a gönderdiği bir raporda, kaçakçılığı hem karadan hem denizden önlemek gerektiğini, denizden denetim yapan iki gemiden birinin Hicaz'a gönderilmesine rağmen diğer geminin bu iş için yeterli olduğunu ve ele geçirilen kaçak malzemelere el konulduğunu belirtmiştir. Bu rapora göre Hudeyde ve Konfuda arasındaki uzun sahil şeridi, asi ve vahşi kabilelerin yaşadığı yerler olup Osmanlı Devleti de hiçbir zaman tam manasıyla bu bölgelere hâkim olamamıştı. Dolayısıyla silah kaçakçılığını önlemek için öncelikle bu bölgedeki kabilelerin itaat altına alınması gerekiyordu. Bu yapıldığı takdirde hem kaçakçılık önlenecek hem de gümrük gelirlerinde büyük artış olacaktı. En kısa zamanda bu sahil bölgelerini kontrol altına almak için bir askerî harekât düzenleyeceğini ifade eden Hüseyin Hilmi Paşa, sahil kesimlerinin hangi noktalarından kaçak silah taşındığını gösteren bir haritayı da raporuna eklemiştir¹⁵⁸. Fakat bu rapordan birkaç ay sonra gönderdiği bir başka raporda Kızıldeniz'de bulunan donanmaya ait geminin, kömür yokluğundan dolayı gereği gibi görevlerini yapamadığını ve sahillerin muhâfaza altına alınması için acilen vapur gerektiğini belirtmiştir. İsyan eden kabilelere, kaçakçılık yoluyla yeni silah geldiğini ve bölgedeki taburların mevcudunun 200 kişiden daha az olmasından dolayı bu kabilelerin saldırılarına maruz kaldıklarını belirterek muktedir subaylar kumandasında üç veya dört vapurun sahillerde sürekli denetim yapması gerektiğini ifade etmiştir¹⁵⁹. Maliye Nezâreti, bölgede geminin sürekli denetim yapabilmesi için ilk etapta Hicaz'a

---

göstermişlerdir. Kabiliyetleri sonucunda içlerinden bazıları kısa sürede subay konumuna yükselmiştir. Hafız İsmail Paşa, bu birliklerden seçkin bir kısmını İstanbul'a göndermiş ve padişahın mâiyeti içinde yer almalarını sağlamıştır. Bundan sonra Seraskerliğe müracaât eden Hafız İsmail Hakkı Paşa, Hamidiye Alaylarının Yemen için gerekliliğinden bahsetmiş ve gerekli malî yardımı talep etmişse de o sırada devletin ekonomik durumunun iyi olmaması sebebiyle bu yardım yapılamamıştır. Bu sebeple kuruluşundan iki sene sonra Müşir İzzet Paşa zamanında bu birlikler zaptiye alaylarına çevrilmiş, subayları da Nizâmiye taburlarına dağıtılmıştır. DAB., *Y.PRK.UM.*, 59/104, 15 Cemâziyelâhir 1320/18 Eylül 1902.

¹⁵⁸ DAB., *DH.MKT.*, 2158/30, 27 Şâban 1316/10 Ocak 1899.

¹⁵⁹ DAB., *DH.ŞFR.*, 237/29, 04 Haziran 1315/16 Haziran 1899; DAB., *BEO.*, 1826/136949, 03 Muharrem 1320/12 Nisan 1902; DAB., *DH.MKT.*, 2592/97, 16 Zilkade 1319/25 Şubat 1902.

gönderilmesi gereken gümrük gelirlerinden 3.000 liranın, bölgede bu iş için kullanılması kararını almıştır¹⁶⁰.

Bu tarihlerde Kızıldeniz'deki Osmanlı hâkimiyetinin zayıf olması silah kaçakçılığını artıran en önemli gelişme olmuştur. Daha çok Hudeyde'ye bağlı Cah, Midi, Şakik ve el-Vesim iskelelerine getirilen kaçak silah ve cephaneye, buradan Beni Mervan kabilesi yoluyla Asîr bölgesindeki asi kabilelere ve İmam Yahya'ya gönderilmekteydi. Hüseyin Hilmi Paşa, bu bölgelerden yapılan kaçakçılığı engellemek amacıyla Cah ve el-Vesim iskelelerinde birer müdürlük teşkil edilmesi, kışlalar yapılması, asker sayısının artırılması gibi önlemler üzerinde durarak silah kaçakçılığını engellemeye çalışmıştır¹⁶¹. İmam Yahya'ya gönderilen silah ve cephanenin büyük bir kısmının Midi iskelesi yoluyla gittiği tespit edilmiş ve bölgede öteden beri Osmanlı Devletine isyan halinde olan Beni Mervan kabilesi itaat altına alınmadan bu kaçakçılığın engellenemeyeceği düşünülmüştür. Hüseyin Hilmi Paşa, bu kabileyeye karşı harekete geçerek bölgede devletin nüfuzunu güçlendirmiş ve silah kaçakçılığında belirgin bir azalma olmuştur¹⁶². Ayrıca bölgedeki isyancı kabilelere karşı Nizâmiye taburlarındaki asker sayısı artırılarak Asîr taraflarındaki taburlar Hudeyde bölgesine sevk edilmiştir¹⁶³.

Bölgede güvenliği tehdit eden bir diğer mesele de İmam Yahya'nın Osmanlı Devletine isyanı olmuştur. 1902 yılında faaliyetlerini iyice artıran İmam Yahya'ya karşı çeşitli önlemler almaya çalışmış ve onun faaliyetleri hakkında İstanbul'u sürekli bilgilendirmiştir. İmam Yahya'ya bağlı kuvvetlerin başta Haraz kazası olmak üzere belli bölgelere saldırılar düzenlediği ve özellikle telgraf hatlarını hedef aldığı görülmektedir. Buna karşılık saldırıya uğrayan bölgelere hemen müfrezeler gönderilmiş ve tahrip edilen hatlar onarılmaya çalışılmıştır. Fakat birçok bölgeye farklı zamanlarda saldırılar düzenlendiği için devlet, bazen aciz durumda kalmış ve gereken tedbirleri almakta gecikmeler yaşanmış; yapılan bazı küçük çaplı çatışmalarda cephaneye eksikliği sebebiyle askerler zor durumda

¹⁶⁰ DAB., *BEO.*, 1137/85275, 18 Muharrem 1316/07 Haziran 1898.

¹⁶¹ DAB., *DH.ŞFR.*, 263/69, 05 Ağustos 1317/18 Ağustos 1901; DAB., *DH.MKT.*, 2405/119, 28 Cemâziyelevvel 1318/23 Eylül 1900; DAB., *DH.MKT.*, 2151/24, 07 Şâban 1316/

¹⁶² DAB., *BEO.*, 1412/105858, 01 Şâban 1317/04 Aralık 1899; DAB., *BEO.*, 1334/100008, 24 Safer 1317/02 Temmuz 1899.

¹⁶³ DAB., *İ.HUS.*, 75/48, 20 Muharrem 1317/30 Mayıs 1899; DAB., *İ.HUS.*, 75/49, 21 Muharrem 1317/31 Mayıs 1899; DAB., *Y.MTV.*, 186/54, 22 Ramazan 1316/03 Şubat 1899.

kalmıştır¹⁶⁴. İmam Yahya'nın isyanıyla birlikte onu destekleyen aşiretler, Hudeyde vilayetine bağlı Hafaş nahiyesine de saldırı düzenlemiş fakat bölgedeki jandarma ve yerli halkın karşılık vermesi üzerine geri çekilmişlerdir¹⁶⁵. Bölgedeki güvenlik tedbirlerinin artırılması üzerine İmam Yahya, faaliyetlerini Ta'izz bölgesine kaydırmaya ve o bölgelere saldırmaya başlamıştır¹⁶⁶.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın valiliğinin son zamanlarına denk gelen İmam Yahya'nın isyanı, sonraki senelerde de devleti uğraştıracak, Yemen'in Osmanlı'dan ayrılarak bağımsızlığını kazanmasında İmam Yahya'nın etkisi oldukça fazla olacaktır. Hüseyin Hilmi Paşa, göreve ilk başladığı dönemde İmam Yahya ile ilgili olarak İstanbul'a gönderdiği bir raporda, konuyla ilgili düşüncelerini ifade etmiştir.

Hafiyelerinin çokluğundan dolayı asâkirin hareketinden haberdar oluyor. Kendisinin değil evladının ele geçmemesi için haber veriyorlar. Bir maslahat için harekât-ı askeriye icrası lazım gelse bu kolay değildir. Külfetli ve zahmetlidir. Buna binâen gidilecek yol emniyetsiz olduğundan yol boyunca birçok ambar tesisi ve birçok vesâit-i nakliyenin tedârîki ve kâfi miktarda paranın iş'arı ve daha birçok kuvvetin celbi icap edecektir. Kuvve-i mevcûde ile harekât, perişâniyeti mûcîp olup bu da rızâ-i âliye mugayir olacaktır. Vilayetçe siyaseten ve idareten maksudun husûlüne delâlet edecek esbâp ve münâsîp vasıta istihdâmı ile elde edilmesi vârid-i hâtırdır. 29 Teşrînisânî 314'te tebliğ edilen iradenin ahkâmına musaraâtla beraber cihet-i askeriyece de gereği yapılmak üzere Müşîr Paşa'ya yazılmış idi. Alınan cevaba göre Şakî-i Mahûd ile eslafının idareten ittihaz edilen tedâbir ile izâle-i vücudundaki imkânsızlık vilayetin teşkilinden bu ana kadar cereyan eden tecrübe ile sabittir. Takibât-ı askeriye ile şakînin derdest edilmesi mümkün olmasa bile daha tahassüngâhının imhasıyla ona destek olan kabâilin te'dip ve islâhı bir müddet idâme-i asayişe medar olmak tabîi ve bunların köyleri Sana'da ikişer üçer günlük mesafede olduğu açık iken oralarca da harekât-ı asâkirin icrasında tereddüt edildiği anlaşılıyor. Vilayette 54 tabura baliğ olan kuvvet-i asayişin temini zimmında harekete memur olduğu derkârdır. Kuvve-i hâzırının vilayete kâfi olup olmadığının takdiri Müşîr Paşa'ya ait olup Şakî-i Mahûd'un takibinden ve kabâilin te'dibinden sarfinazâr edilmesi şimdiye kadar yapılan fedakârlıkların hebâ olması ve karışıklığın devamını mûcîp olacağı ve ordu-yı hümâyûnca asker kuvveti ile mesele halledilmeyecek ise padişah affına dehâlet arzusunda oldukları mahsus olan bazı kabile reislerinin merkez vilayete celbiyle işin teskinine çare aranması zarûri olacağından harekete mücâseret olunur¹⁶⁷.

Görüldüğü üzere Hüseyin Hilmi Paşa, İmam Yahya'nın yakalanması için yapılacak askerî harekâtın zorluklarını ve alınacak güvenlik tedbirlerinin yeterli olmayacağını, İmam Yahya'nın iyi bir haber alma teşkilatı kurduğunu ve ona taraftar olan bazı kabile reislerinin merkez vilayette gözetim altında tutulması

¹⁶⁴ DAB., *DH.MKT.*, 474/60, 29 Zilhicce 1319/08 Nisan 1902; DAB., *DH.ŞFR.*, 286/28, 26 Mayıs 1318/08 Haziran 1902.

¹⁶⁵ DAB., *DH.MKT.*, 466/56, 22 Zilhicce 1319/01 Nisan 1902.

¹⁶⁶ DAB., *BEO.*, 1251/93769, 21 Şâban 1316/04 Ocak 1899.

¹⁶⁷ DAB., *Y.MTV.*, 185/13, 05 Şâban 1316/19 Aralık 1898.

gerektiğini ifade etmiş ve bu tedbirler için izin istemiştir. Fakat gerek Hüseyin Hilmi Paşa döneminde gerekse sonraki dönemlerde alınan hiçbir tedbir İmam Yahya isyanını ortadan kaldıramamıştır.

Bu dönemde İmam Yahya isyanına karşı etkin tedbirler alınmamış olsa da vilayetin diğer bölgelerinde devlet otoritesini zedeleyen eşkıyalık hareketlerine izin verilmemiş ve askerî tedbirlerle devlet otoritesi sağlanmaya çalışılmıştır. Örneğin Sana vilayetine bağlı Haraz kazasının Ar nahiyesinde bulunan ve yedi yıldır devleti uğraştıran eşkıya grupları ortadan kaldırılmış; çeşitli bölgelere dağılmış olan yerli halk köylerine geri gönderilmiştir¹⁶⁸. Aynı şekilde Anes kazasına bağlı Cehran nahiyesi hükûmet konağına saldırıp 17 askeri şehit eden eşkıya üzerine beş tabur asker göndererek bu eşkıyaların cezalandırılmasını sağlamış; Sana vilayetine bağlı Hicce kazasında ortaya çıkan el-Haşebî ismindeki bir eşkıya, üzerine gönderilen kuvvetler tarafından yok edilmiştir¹⁶⁹.

Bulunduğu coğrafyanın zorluğu sebebiyle, bu dönemde özellikle Hudeyde vilayetine bağlı bölgelere, asi kabilelerin yaptığı saldırılar göze çarpmaktadır. Vilayetin önemli kazalarından olan Zeydiye şehrine, el-Halil kabilesi tarafından düzenlenen saldırılarda ahalinin mallarının gasp edilmesi üzerine Hüseyin Hilmi Paşa, en yakın askerî birlikten bir kuvvet tertip ettirerek bu kabile üzerine göndermiştir. Fakat bölgedeki taburların büyük bir kısmı o sıralarda Asîr ve Midi sahillerinde bulunduğu için Hudeyde Mutasarrıfına gönderdiği bir emirde, Zeydiye'nin önemine münâsîp bir derecede asker sevk edilemediğini, el-Halil kabilesine karşı nasihat etmek üzere bölgedeki ulemânın ileri gelenlerinden ve seyyitlerden oluşan bir heyetin gönderilmesini istemiştir. İstanbul'a gönderdiği arizada bu duruma değinerek bölgedeki asker sayısının artırılması için daha önce yaptığı müracaâtı hatırlatarak izin istemiştir¹⁷⁰. Yine Hudeyde'ye bağlı Hacur kazasına saldırarak buradaki iki taburu yenilgiye uğratan ve çevredeki köyleri kuşatma altına alan Beni Cebel adlı kabileyi, aldığı etkin tedbirlerle yola getirmiştir¹⁷¹.

¹⁶⁸ DAB., *DH.MKT.*, 2135/67, 03 Recep 1316/18 Kasım 1898.

¹⁶⁹ DAB., *DH.MKT.*, 466/59, 22 Zilhicce 1319/01 Nisan 1902; DAB., *BEO.*, 1864/139766, 04 Rebîülevvel 1320/10 Haziran 1902.

¹⁷⁰ DAB., *Y.MTV.*, 237/80, 21 Ramazan 1320/21 Aralık 1902.

¹⁷¹ DAB., *DH.ŞFR.*, 229/99, 25 Teşrînisânî 1314/07 Aralık 1898; DAB., *DH.MKT.*, 2145/93, 24 Recep 1316/1898.

Sana- Hudeyde yolu üzerindeki yolculara ve askerın erzakına saldıran ve uzun bir süredir kontrol altına alınamayan Macarde Kabilesi'ne önce bir nasihat heyeti göndermiş; fakat saldırıların devam etmesi üzerine asker sevk ederek kontrol altına almıştır. Bundan sonra Macarde kabilesinin bu tür uygunsuzluklar yapmaktan vazgeçtiği görülmektedir¹⁷². Hıccce ve Hacur kazalarından Hudeyde'ye sevk edilen yaralı askerlere saldırarak mallarını ve eşyalarını yağmalayan Haşabere kabilesinin şeyhlerine nasihatnâme yazarak yola getirmeye çalışmıştır. İstanbul'a gönderdiği bir yazıda, eğer bu kabile üzerine hemen bir sefer yapılırsa Hudeyde-Zeydiye yolunun kapanacağını ve bunun da çeşitli mahzurları olacağını bildirmiş; uygun bir zamanda bu kabilenin askerî tedbirlerle yola getirilmesinin zaruri olduğunu ifade etmiştir¹⁷³.

Hüseyin Hilmi Paşa, bir taraftan isyan eden veya çeşitli bölgelere saldırılar düzenleyen kabileleri yola getirmeye çalışırken diğer taraftan kabilelerin kendi aralarındaki çekişmelerini engellemeye çalışmıştır. Bu tür çekişmelerin, devletin otoritesini de sarsacağını düşünerek arabuluculuk yapmış ve kabileler arasında barış sağlamaya gayret göstermiştir. Hacur kazasına bağlı el-Mahfe kabilesi ile Hıccce kazasına bağlı Şeraib kabileleri arasındaki çekişmede; Lihye kazasına bağlı Azas kabilesi ile Hacur kazasına bağlı Hacur-ı Arabî kabileleri arasındaki harbin durdurulması için gerekli yerlere tebligatta bulunmuştur¹⁷⁴.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın, bölgede uğraşmak zorunda olduğu diğer bir kabile de Zeranik kabilesi olmuştur. Beytül fakih kazasına saldıran bu kabileye karşı o sırada asker sevk edememiş fakat bir taraftan kaza ahalisinin olası bir saldırıya karşı teyakkuza olması ve kendilerini müdafaâ etmesi için önlem aldırması diğer taraftan Zeranik kabilesine seyyitlerden oluşan bir nasihat heyeti göndermiştir¹⁷⁵.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın valiliği döneminde çeşitli sebeplerle isyan eden ve ele geçirilen asiler için de çeşitli tedbirler alınmış; isyan eden Yemenlilerin

¹⁷² DAB., *DH.ŞFR.*, 229/25, 08 Teşrînisânî 1314/20 Kasım 1898.

¹⁷³ DAB., *DH.MKT.*, 571/26, 26 Cemâziyelevvel 1320/30 Ağustos 1902.

¹⁷⁴ DAB., *DH.MKT.*, 539/80, 06 Rebûlâhir 1320/12 Temmuz 1902.

¹⁷⁵ DAB., *DH.MKT.*, 2572/3, 19 Ramazan 1319/30 Aralık 1901; DAB., *BEO.*, 1773/132907, 24 Ramazan 1319/04 Ocak 1902.

elebaşları Rodos Adası'na, diğer fertleri de Trablusgarb'ta bulunan askerî bölüklere sürgün edilmiştir¹⁷⁶.

---

¹⁷⁶ DAB., *BEO.*, 1172/87858, 20 Rebülevvel 1316/08 Ağustos 1898; DAB., *DH.MKT.*, 2109/17, 05 Cemâziyelevvel 1316/21 Eylül 1898; DAB., *DH.MKT.*, 2117/8, 29 Cemâziyelevvel 1316/15 Ekim 1898; DAB., *DH.MKT.*, 2117/91, 29 Cemâziyelevvel 1316/15 Ekim 1898; DAB., *DH.MKT.*, 2120/79, 04 Cemâziyelâhir 1316/20 Ekim 1898; DAB., *DH.MKT.*, 2120/101, 04 Cemâziyelâhir 1316/20 Ekim 1898; DAB., *BEO.*, 1353/101472, 03 Rebûlâhir 1317/10 Ağustos 1899; DAB., *DH.MKT.*, 2163/89, 17 Ramazan 1316/29 Ocak 1899; DAB., *BEO.*, 1424/106741, 24 Şâban 1317/27 Aralık 1899; Ali Fuat Örenç, *Yakın Dönem Tarihimizde Rodos ve On iki Ada* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2006), 253.

II. BÖLÜM

HÜSEYİN HİLMİ PAŞA'NIN YEMEN'DE BAYINDIRLIK VE SOSYAL FAALİYETLERİ

2.1. Ulaşım ve Haberleşme Hizmetleri

Yemen, uzun zamandan beri Osmanlı himayesinde olduğu halde bölgenin merkeze uzak oluşu, coğrafi koşullarının zorluğu, geniş bir bölge olması ve çeşitli kabilelerin isyanları yüzünden ulaşım alanında istenilen seviyeye gelememişti. Bu sebeple Hüseyin Hilmi Paşa ve Islâh Heyeti bölgeye gönderilirken, Yemen'de yapılacak işler için ayrıntılı olarak kendilerine verilen raporda yer alan hususlardan birisi de bölgede demiryolu yapımının gerçekleştirilmesi olmuştu¹⁷⁷.

Göreve başladıktan kısa bir süre sonra Dâhiliye Nezâretine bir yazı gönderen Hüseyin Hilmi Paşa, bölgede düzenli bir telgraf ve posta hattı olmadığını ifade ederek resmi haberleşmenin bölge halkından seçilecek adamlar vasıtasıyla yapılmasına mecburiyet olduğunu; bunun için gerekli olan aylık 500 riyal masrafın ise vilayet tarafından temin edilemeyeceğini belirtmiştir. Dâhiliye Nezâreti ile Telgraf ve Posta Nezâreti arasında yapılan yazışma sonucunda valinin bu isteği kabul edilerek bölgeye ödenek çıkarılmıştır¹⁷⁸.

Kızıldeniz kıyısında doğal bir liman olan Cebâbî limanının ıslâh edilerek, buradan vilayetin önemli merkezlerinden olan Hudeyde şehrine kadar bir kanal ve bir tramvay hattı inşa edilmesi projesi de bu dönemde ele alınmıştır. Bunun için 30.000 lira civarındaki masrafın hazine tarafından karşılanmasını ve elde edilecek gelirin de hazineye kalmasını önermiştir. Fakat bu projeye merkezden bir onay çıkmadığı gibi Hüseyin Hilmi Paşa'nın valiliği sırasında bölgede bir kanal ve tramvay hattı yapıldığına dair bir bilgi de bulunmamaktadır¹⁷⁹.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın ulaşım konusunda üzerinde durduğu en önemli husus, bölgede bir demiryolu yapımının gerekliliği olmuştur. Bu konuyla ilgili olarak Islâh Heyeti ile birlikte İstanbul'a oldukça ayrıntılı bir mazbata

¹⁷⁷ DAB., *Y.EE.*, 6/22, 03 Zilhicce 1315/24 Nisan 1898.

¹⁷⁸ DAB., *BEO.*, 1195/89621, 01 Cemâziyelevvel 1316/17 Eylül 1898.

¹⁷⁹ DAB., *BEO.*, 1296/97131, 05 Zilkade 1316/17 Mart 1899.

göndermiştir. Bu mazbata aynı zamanda bölgenin o günkü coğrafi, siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal durumu hakkında da önemli bilgiler içermektedir. Buna göre;

1) Yemen’de ticaret ve sanayinin gelişmediği, iç kesimlerden sahile zahire naklinin hayvanlarla yapılmasından dolayı iç ihtiyacın ancak giderilebildiği, ahalinin oldukça fakir olduğu ve ticaret için bir sancaktan diğerine gidenlerin çok az olduğu ifade edilmiştir.

2) Yemen’in, çöllerden oluşan ve geri kalmış bir bölge olan Tihame ile iklimi gayet uygun Sera adlı iki bölgeden oluştuğu, her iki bölgenin temizlik ve mezhep anlayışlarının farklı olduğu, iki bölgenin birbiriyle münasebetinin kısıtlı olmasının mamur bölgelerin ithalatını kısıtladığı belirtilmiştir.

3) Anadolu vilayetinden büyük ve yaklaşık dört milyon nüfusa sahip olan Yemen’in bazı yerlerinde senede dört-beş kez ürün alınabildiği fakat arazinin bereketine göre senelik varidâtının kısıtlı olduğu, nakliye imkânlarının geliştirilmesiyle bu varidâtın da artacağı ifade edilmiştir.

4) Yemen’de, üç-beş yılda bir çıkan kıtlık zamanlarında halka gereği gibi erzak yardımı yapılamadığı, yardım için kullanılan hayvanların da yolda telef olmasından dolayı yardımların halka zamanında ulaşamadığı ve ölümlerin fazla olduğu vurgulanmıştır.

5) Halkın devlete bağlılığının zayıf olmasının önemli sebeplerinden birinin mezhep taassubu olduğu, bazıları istisna edilecek olursa kabile şeyhleri içinde Zeydî mezhebine vakıf pek az din adamı bulunduğu, halkın dinî kurallara uymayarak cahillik adetlerini sürdürdüğü ve bu sebeple de İmam Yahya’ya kolayca kandıkları ifade edilmiştir.

6) Hudeyde-Sana arası altmış saatten az olduğu halde Hudeyde iskelesine çıkan bir taburun, on beş günden önce Sana’ya ulaşamadığı, havanın sıcaklığından dolayı da yolda birçok askerin hastalandığı ve Yemen’deki asker kayıplarının en önemli sebebinin bu durum olduğu belirtilmiştir.

Bu mazbataya göre ticaret, sanayi ve tarımın gelişmesi ile askerin nakliyesi sırasında yaşanan zorlukların ortadan kaldırılması için bu bölgeye acilen demiryolu hattının yapılması gerekiyordu. Hüseyin Hilmi Paşa’ya göre; hattın uzunluğu yaklaşık 300 kilometre olacaktı. Hudeyde ve Cemile arasının tamamen

düz, geriye kalan yerlerde de yolların geniş olması hat yapımındaki masrafi azaltacaktı. Bölge halkının, demiryolu yapımındaki faydaları anlamaktan aciz olduğunu belirterek bu sebeple masrafın tamamen devlet tarafından karşılanmasını, demiryolu hattının Müslümanlardan oluşan bir şirket tarafından işletilmesinin de daha uygun olacağını ifade etmiştir¹⁸⁰.

Bu mazbataya İstanbul'dan herhangi bir cevap verilmemesi üzerine birkaç ay sonra sadrazamlık makamına bir arıza göndererek demiryolu yapımından gelecek faydaları sıraladıktan sonra hattın diyanet, siyaset, servet ve askerlik yönüyle getirisinin, masrafından çok daha fazla olacağını beyan etmiştir. Bölgede yabancı devletlere imtiyaz hakkı verilmesinin doğru olmayacağını fakat demiryolu hattı için Yemen'de siyasî amacı olmayan Alman bir şirkete verilmesinin sıkıntı oluşturmayacağını da ifade etmiştir. Bir Alman şirkete imtiyaz tanınması durumunda ise ahali ile ilişkide bulunmaları doğal olan posta memurları ile diğer memurların Osmanlı tebaasından olmasının mecbur tutulması gerektiğini de belirtmiştir. Bu şekilde hem demiryolu hattı yapılmış olacak hem de devletin siyasî menfaatleri zedelenmemiş olacaktır¹⁸¹.

Bölgede bir demiryolu yapımı Hüseyin Hilmi Paşa'dan önce de düşünülmüşse de bu konudaki en gayretli çalışma onun döneminde olmuştur. Fakat valinin tüm girişimlerine rağmen, ekonomik durumun elvermemesi sebebiyle Hudeyde ve Sana arasında bir demiryolu hattı projesi gerçekleşmemiştir¹⁸².

İngilizlerin Osmanlı Devleti ile ihtilaf yaşadığı Nevâhî-i Tis'a adlı bölgede bir demiryolu hattı kuracağına dair Ta'izz mutasarrıflığından gelen bir haber üzerine merkeze bir arıza göndermiştir. Bu arızada, bölgenin hâlihazırdaki ticarî durumunun hiçbir yatırım yapmaya uygun olmaması sebebiyle İngilizlerin bölgede demiryolu yatırımı yapacaklarına ihtimal vermediğini bildirmiştir. Fakat İngilizlerin böyle bir teşebbüste bulunmalarının bölgedeki hâkimiyetlerini kuvvetlendireceğini ifade ederek eğer İngiltere devleti böyle bir adım atarsa

¹⁸⁰ DAB., *Y.MTV.*, 184/66, 17 Recep 1316/02 Aralık 1898; DAB., *BEO.*, 1277/95772, 26 Şevval 1316/09 Mart 1899.

¹⁸¹ DAB., *Y.PRK.UM.*, 47/53, 25 Rebülevvel 1317/02 Ağustos 1899.

¹⁸² Ufuk Gülsoy, *Kutsal Proje-Ortadoğu'da Osmanlı Demiryolları* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 247; Rüştü Paşa, *Ah O Yemen'dir*, 121.

Osmanlı Devletinin de bölgeye yakın yerlerde ulaşımı geliştirecek önlemler alması gerektiğini vurgulamıştır¹⁸³.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın üzerinde durduğu önemli bir mesele de bölgedeki telgraf hatlarının güçlendirilmesi ve yeni hatlar yapılması olmuştur. Yemen'de ilk telgraf hattı 1873 yılında Sana-Asîr arasında kurulmuş ve bölgeye telgraf işlerini idare edebilecek vasıflarda memurlar tayin edilmiştir¹⁸⁴. Bu tarihten itibaren Hüseyin Hilmi Paşa'nın göreve başladığı 1898 yılına kadar geçen süre içerisinde Ta'izz-Zebid, Hicce-Zefir, Ebûariş-Lihye, Hudeyde-Haraz-Sana ve Münaha-Sana arasında telgraf hatları kurulmuştur¹⁸⁵. Kurulan bu hatların yanında Sana-Anes-Yerim-Zamar-Ab-Ta'izz hattı, Ta'izz-Ab-Hicce-Zeydiye hattı, Hicce-Rime hattı, Lihye-Hacur hattı, Lihye-Abha hattı, Zübeyr-Muha-Zebid hattı, Hudeyde-Konfuda-Mahail hattı gibi birçok proje de yapılmıştır¹⁸⁶. Bu projelerden sadece Hudeyde-Konfuda-Mahail hattının yapımına başlanmış fakat o da bölgedeki kabilelerin saldırıları yüzünden yarım kalmıştır¹⁸⁷.

Hüseyin Hilmi Paşa, bölgedeki ulaşım ve haberleşme işlerini düzene koymak amacıyla ilk iş olarak, vilayette Posta ve Telgraf Müdürlüğüne bağlı on yedi merkezin birbirine tek tel ile bağlı bulunduğunu, valilik ve ordu arasındaki haberleşmenin öteden beri bu telgraf hattı üzerinden yapıldığını bildiren bir yazıyı Dâhiliye Nezâretine göndermiştir. Bu yazıda, bir süreden beri vilayetin maliye işleri de bu hat üzerinden yürütülmeye başladığı için hatların yeterli gelmediğini, bu durumun da mülkî ve askerî işleri aksattığını belirtmiş ve bundan sonra Sana ile Hudeyde arasındaki maliye ile ilgili önemsiz haberleşmenin telgraf yerine posta ile yapılmasının daha doğru olacağını bildirmiştir¹⁸⁸.

Hüseyin Hilmi Paşa, Yemen'deki önemli bölgeleri birbirine bağlamak amacıyla hem kendinden önce yapılmış olan bazı projelerden faydalanmış hem de kendisi bazı projeleri İstanbul'a sunmuştur. İlk olarak Hudeyde ve Sana arasında

¹⁸³ DAB., *Y.MTV.*, 192/149, 24 Rebülevvel 1317/01 Ağustos 1899.

¹⁸⁴ DAB., *A.MKT.MHM.*, 450/02, 16 Muharrem 1290/15 Mart 1873; DAB., *A.MKT.MHM.*, 455/99, 07 Rebülâhir 1290/03 Haziran 1873.

¹⁸⁵ DAB., *DH.MKT.*, 1665/111, 15 Safer 1307/10 Ekim 1889; DAB., *BEO.*, 408/30592, 21 Zilkade 1311/27 Mayıs 1894; DAB., *DH.MKT.*, 1742/113, 28 Zilkade 1307/15 Temmuz 1890.

¹⁸⁶ DAB., *BEO.*, 318/23833, 19 Cemâziyelevvel 1311/28 Kasım 1893; DAB., *DH.MKT.*, 1727/68, 10 Şevval 1307/29 Mayıs 1890; DAB., *DH.MKT.*, 1353/55, 05 Şevval 1303/07 Temmuz 1886; DAB., *ŞD.*, 2503/15, 14 Rebülâhir 1305/29 Aralık 1887; DAB., *DH.MKT.*, 1504/54, 15 Şâban 1305/26 Nisan 1888.

¹⁸⁷ DAB., *DH.MKT.*, 1667/64, 21 Safer 1307/16 Ekim 1889.

¹⁸⁸ DAB., *DH.MKT.*, 597/42, 16 Recep 1320/18 Ekim 1902.

önemli bir kaza merkezi olan Haraz'ın Cemile ve Mefhak isimli nahiyeleri arasında bir telgraf hattı çekilmesi için padişah'tan izin alınmış ve hat için gerekli olan malzeme de deniz yoluyla İstanbul'dan Hudeyde'ye getirilerek hattın yapımı sağlanmıştır¹⁸⁹. Aynı şekilde Sana ve Tedmür arasında da bir telgraf hattı çekilmesi için İstanbul'a yazı yazarak çeşitli girişimlerde bulunmuşsa da bu hatla ilgili herhangi bir cevap alamamıştır¹⁹⁰.

Yemen'in haberleşme sisteminde önemli bir yer tutan ve aynı zamanda merkezî otoritenin sağlanmasında da faydası bulunan telgraf hatlarını yapmak kadar korumakta başlı başına bir sorun teşkil etmiştir. İsyancı kabilelerin ilk yaptıkları hareketlerden biri de bölgeler arasındaki telgraf hatlarını keserek iletişimi aksatmak olmuştur. Hüseyin Hilmi Paşa, bu konuda çok hassas davranmış ve telgraf hatlarının korunmasına azami gayret göstermiştir. Sana-Haraz arasında bulunan Münaha adlı mevkiye telgraf hatlarının eşkıya tarafından tahrip edilmesi üzerine hızlı bir şekilde bölgeye asker sevk ederek kısa bir süre içinde hat iletişime tekrar açılmıştır¹⁹¹.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın bölgede ulaşım adına yaptığı en önemli faaliyet ise Sana ve Ta'izz vilayetlerini bir telgraf hattıyla birbirine bağlamak olmuştur. Esasında Sana'dan başlayarak sırasıyla Zamar, Yerim ve Ab kazalarından geçirilerek ve bu şehirlerde birer telgraf müdürlüğü kurulması da düşünülerek Ta'izz'e kadar ulaşması planlanan bir telgraf hattı projesi 1889 ve 1893 yıllarında yapılmış fakat bu projeler çeşitli sebeplerle gerçekleştirilememiştir¹⁹². Hüseyin Hilmi Paşa, bu projeleri tekrardan ele almış ve yapılacak hat için de ayrıntılı bir proje hazırlayıp İstanbul'a göndermiştir. Bu projeye göre; düşünülen hat için Sana'dan Zamar'a 90 kilometre, Zamar'dan Yerim'e 30 kilometre, Yerim'den Ab kazasına 60 kilometre, Ab'dan Ta'izz'e 60 kilometre olmak üzere toplamda 240 kilometrelik bir yol haritası çizilmiştir. Hattın geçeceği güzergâh için yaklaşık 3.700 direğe ihtiyaç olduğunu ifade eden Paşa, bu direklerin masrafının vilayet bütçesinden ve hattın geçeceği şehir ahalisinden iâne suretiyle karşılanacağını

¹⁸⁹ DAB., *BEO.*, 1269/95143, 10 Şevval 1316/21 Şubat 1899; DAB., *DH.MKT.*, 2143/11, 19 Recep 1316/04 Aralık 1898; DAB., *BEO.*, 1377/103262, 21 Cemâziyelevvel 1317/27 Eylül 1899.

¹⁹⁰ DAB., *DH.ŞFR.*, 238/134, 16 Cemâziyelevvel 1315/12 Ekim 1897.

¹⁹¹ DAB., *DH.MKT.*, 478/41, 04 Muharrem 1320/13 Nisan 1902.

¹⁹² DAB., *BEO.*, 158/11854, 03 Şâban 1310/20 Şubat 1893; DAB., *DH.MKT.*, 1659/47, 23 Muharrem 1307/19 Eylül 1889.

belirtmiştir. Ayrıca Sana-Hudeyde telgraf hattına nakil ilavesi için İstanbul'dan gönderilecek paranın da yeni hat için kullanılabileceğini, dolayısıyla hazineye en fazla 53.000 kuruşluk bir masraf çıkacağını ifade etmiştir¹⁹³. İstanbul'da konuyla ilgili çeşitli kurumlar arasında yapılan yazışmalar sonucunda talep padişaha sunulmuş ve padişah onayı da alınmıştır. Fakat hattın yapımı için gerekli olan malzemenin büyük bir kısmının Avrupa'dan getirilmesi ve hattın senelik masrafları da bütçeye ilave edilmiştir. Buna göre bölgeden karşılanacak meblağ dışında hattın yapımına sarf edilecek para yaklaşık 27.000 frank ve 150.000 kuruş; senelik masrafı ise 183.960 kuruş olarak hesaplanmıştır¹⁹⁴. Vilayet Nizamnâmesine göre Sana, Asîr, Hudeyde ve Ta'izz olmak üzere dört vilayete ayrılmış olan Yemen'de, Hüseyin Hilmi Paşa'dan önce Sana-Asîr ve Sana-Hudeyde hatları yapılmıştı. Onun döneminde Sana-Ta'izz hattının da yapılmasıyla tüm vilayet merkezleri birbirine bağlanmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa'nın ulaşım adına yaptığı diğer bir faaliyette Hudeyde'deki telgraf hattının Hacur kazasına kadar uzatılması olmuştur¹⁹⁵.

2.2. Bayındırlık Faaliyetleri

Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen'de üzerinde durduğu önemli faaliyetlerden birisi de bayındırlık ve imar faaliyetleri olmuştur. Bölgede bayındırlık alanında yapılacak işleri tespit etmek amacıyla maaşlarını mal sandığından ödemek üzere iki mühendis ve üç kondüktörün gönderilmesini istemişse de bu konuda herhangi bir adım atılmamıştır¹⁹⁶.

Hüseyin Hilmi Paşa, bayındırlık faaliyetlerine başlangıç olmak üzere başta Sana olmak üzere bir çok kaza ve nahiyede çeşitli çalışmalar yürütmüştür. İlk olarak bölgedeki Sana vilayetinin birçok kaza merkezinde hükümet konağı olmaması sebebiyle buralarda keşif yaptırmış ve bu keşif sonucunda her kazada 81.500 kuruşluk masrafla birer hükümet konağı yapılabileceği, masrafının da 1898 yılından itibaren Yemen'deki memur maaşlarından tasarruf edilecek meblağla karşılanacağı görülmüştür. Islâh Heyeti ile birlikte İstanbul'a bir

¹⁹³ DAB., *DH.MKT.*, 2228/75, 24 Rebülevvel 1317/01 Ağustos 1899.

¹⁹⁴ DAB., *DH.MKT.*, 2353/50, 01 Safer 1318/30 Mayıs 1900; DAB., *BEO.*, 1665/124839, 08 Safer 1319/26 Mayıs 1901; DAB., *DH.MKT.*, 2152/74, 11 Şâban 1316/25 Aralık 1898.

¹⁹⁵ DAB., *BEO.*, 1625/121842, 11 Zilkade 1318/02 Mart 1901.

¹⁹⁶ DAB., *BEO.*, 1250/93688, 19 Şâban 1316/02 Ocak 1899.

mazbata gönderen Hüseyin Hilmi Paşa, bu konuda izin istemiştir. Yapılan değerlendirme sonucunda istenen izin verilmiştir. Bundan sonra Hüseyin Hilmi Paşa, çeşitli mahallerde hükûmet konağı yapımı için faaliyetlerde bulunacak valiliği döneminde tüm kaza merkezlerinde olmasa da bazılarında konak yapımı sağlanacaktır¹⁹⁷.

Göreve başladıktan sonra İstanbul'a gönderdiği bir arizada Sana vilayetine bağlı Anis kazasının dört nahiyesi bulunduğunu, bunlardan Cebel-i Şark nahiyesinin stratejik bir mevkide bulunması sebebiyle eşkıya tarafından sürekli tazyik edildiğini bildirmiştir. Bu saldırılara karşı önlem olarak bölgede bir karakol ve bir hükûmet konağı yapılması gerektiğini ifade etmiş; bunun için bir de keşif defteri düzenleterek arızasına eklemiştir. Keşif defterine göre karakol, iki tabur ve iki bölükten oluşacak ve maliyeti 105.000 kuruş olacaktır. Hükûmet konağı ise saldırılara karşı korumalı olarak yapılacak ve 33.000 kuruşa mal olacaktı. Hüseyin Hilmi Paşa, karakol masrafları için Seraskerliğe yazı yazacağını, konağın masrafları için de yarısının ahaliden îâne yoluyla toplanacağını belirterek binaların yapımına başlanması için izin istemiştir. Şûrâ-yı Devletin maliye dairesinde yapılan değerlendirmede, bölge halkının yükümlü buldukları vergileri dahi ödemekte zorlandıkları ve konak için halktan ayrıca yardım almanın doğru olmayacağı ifade edilerek konağın yapımının tamamen devlet tarafından karşılanması ve masrafın da bir sonraki seneye ait Yemen bütçesine eklenmesi kararı verilmiştir. Karakol için Seraskerlikten olumlu bir cevap çıkmamış ve sadece hükûmet konağı yapımı Yemen valiliği tarafından gerçekleştirilmiştir¹⁹⁸.

Bölgede asayiş ve güvenlik sorunlarının fazla olması sebebiyle gerekli yerlerde karakol yapımı Hüseyin Hilmi Paşa'nın önem verdiği konulardan biri olmuştur. Cebel-i Şark nahiyesinde bir karakol yapımı için Seraskerlikten izin alamayan Paşa, vilayet merkezi olan Sana şehrinde, jandarma neferlerinin toplu olarak kalacak bir yerleri olmadığı için biri süvarilerin diğeri de piyadelerin kullanımına verilmek üzere iki koğuş yapımına izin almıştır. Yapılan keşif sonucunda 226.000 kuruş masraf çıkmış ve bu masrafın jandarma ödeneğinden

¹⁹⁷ DAB., *BEO.*, 1706/127833, 04 Cemâziyelevvel 1319/19 Ağustos 1901; DAB., *BEO.*, 1555/116624, 02 Cemâziyelâhir 1318/27 Eylül 1900.

¹⁹⁸ DAB., *İ. DH.*, 1352/41, 17 Ramazan 1315/08 Şubat 1898.

karşılanması kararı verilmiştir¹⁹⁹.

Yemen'den Hicaz bölgesine gidecek olan hacılar için de çeşitli önlemler alınmış ve hac yollarındaki bölgelere su sarnıçları konulmuştur. Fakat bu sarnıçlara, vilayetteki vapurlar vasıtasıyla zamanında su yetiştirilemediği için bir faydası olmamış; bunun üzerine Hüseyin Hilmi Paşa, İstanbul'dan su arıtma cihazı istemiştir. O sene Mekke'ye gidecek hacıların yollarda su sıkıntısı çekebileceğini ifade etmiş ve daha önce Kamran adasına gönderilmiş olan su filtrelerinden istemiştir. Kamran'daki filtrelerin günlük 50 ton su arıttığını ve hacıların su sıkıntısını bundan başka çözecek bir yol olmadığını belirtmiştir. Fakat bölgeye filtre gönderilip gönderilmediği bilinmemektedir²⁰⁰.

Sana şehrinde resmî evrakların muhâfaza edileceği bir yer olmadığı için bir arşiv mahzeni yaptırmış ve 13.281 kuruş tutan masraf da vilayet bütçesinden karşılanmıştır²⁰¹. Bu dönemde Yemen vilayetinin hiçbir nahiyesinde belediye işlerini görececek bir binanın olmadığı da yazışmalardan anlaşılmakta²⁰² fakat valinin konuyla ilgili faaliyetleri bilinmemektedir.

1901 yılında, Ta'izz vilayetinde bir hükûmet konağı yapılması ve bu konağın masrafları için de bölgedeki şeyhlerden iâne yoluyla 65.000 kuruş toplanması hakkında bir irade çıkmıştır. Aynı iradede Ta'izz'e bağlı kaza merkezlerinde de birer hükûmet konağı yapılması ve bu konakların masraflarının da bölgedeki memur maaşlarından yapılacak tasarrufla karşılanması emredilmiştir. Bu emre karşılık Hüseyin Hilmi Paşa, Ta'izz şehrinde hükûmet konağı yanında bir hapishane ve bir de jandarma dairesine ihtiyaç olduğunu, binaların yapım masrafının ise 269.660 kuruş tutacağını belirtmiştir. Şeyhlerden iâne olarak toplanacak para ve memur maaşlarından tasarrufla yapılacak kesintinin, bina masraflarını karşılayacağını fakat vilayetin kazalarında birer hükûmet konağı inşa edebilecek mimarların ve inşaat masraflarını karşılayacak ekonomik varidâtın olmadığını bildirmiştir²⁰³. Ta'izz'de hükûmet konağı inşaatı başlamış fakat aynı yıl Hüseyin Hilmi Paşa, Yemen valiliğinden ayrılmıştır.

Sana şehrinde bulunan ve harap bir hale gelen kadınlar hapishanesi için

¹⁹⁹ DAB., *BEO.*, 1296/97133, 04 Zilhicce 1316/14 Nisan 1899.

²⁰⁰ DAB., *DH.ŞFR.*, 242/63, 27 Teşrînievvel 1315/08 Kasım 1899.

²⁰¹ DAB., *DH.MKT.*, 558/12, 06 Cemâziyelevvel 13120/10 Ağustos 1902.

²⁰² DAB., *DH.MKT.*, 2435/48, 14 Şâban 1318/07 Aralık 1900.

²⁰³ DAB., *DH.MKT.*, 521/29, 03 Rebülevvel 1320/09 Haziran 1902.

yeni bir bina yapmak mümkün olmadığı için aylık 32 kuruşa bir bina hapisane olarak kiralanmıştır. Aynı şekilde erkekler için kullanılan hapisane de tamir edilmiş, tamir masrafı olan 2880 kuruş, boş kalan memur maaşlarından karşılanmıştır²⁰⁴.

Hüseyin Hilmi Paşa döneminde Yemen’de bayındırlık alanında yapılan en önemli çalışmalardan birisi de merkez vilayet olan Sana’da bir hükûmet konağının yapılmasıdır. Bu konuda Islâh Heyeti ile ortak bir mazbata düzenleyen Paşa, vilayet konağının çok eski ve harap olduğunu, mahkeme işleri, zabıta ve polis için başka binaların kiralık olarak kullanıldığını ifade etmiş; hepsini bir araya toplayacak şekilde hükûmet konağı yapılması gerektiğini belirtmiştir. İstanbul’da yapılan değerlendirmede çıkabilecek masrafın 348.000 kuruş civarında olacağı ve bunun 48.000 kuruşunun, eski konağın enkazının satışından elde edilecek gelirden karşılanacağı hesaplanmıştır. Durumun Yemen valiliğine bildirilmesinden sonra Hüseyin Hilmi Paşa, tekrar bir yazı göndererek konağın 393. 0000 civarında bir masrafı olabileceğini, enkazdan elde edilebilecek gelirin ise ancak 23.000 kuruş olacağını belirterek 370.000 kuruşluk ödenek talep etmiştir. Maliye, Dahiliye, Sadâret ve Şûrâ-yı Devlet arasında yapılan yazışmalar sonucunda bu ödeneğin bir kısmı eski enkazdan, bir kısmı Yemen’deki memur maaşlarından o yıl yapılacak tasarruftan ve gerisi de hazineden karşılanmak üzere konak yapımına karar verilmiştir²⁰⁵.

Yemen’in stratejik konumu da bu dönemde yapılan imar çalışmalarında etkili olmuştur. Hudeyde vilayetine bağlı Haraz kazasının, Kızıldeniz’e kıyısı olan ve işlek bir limana sahip bulunan Midi’ye taşınması ve burada bir hükûmet konağı yapılması bu dönemde gündeme gelmiştir. Aynı şekilde bir başka liman bölgesi olan el-Vesim’de bir nahiye teşkil edilmesi ve burada da bir hükûmet konağı inşaatı düşünülmüş, her iki bölgede yapılacak konaklar için 95.878 kuruşluk bir inşaat masrafı çıkarılmıştır. Merkezle yapılan yazışmalar sonucunda padişah tarafından oluru verilen hükûmet konaklarının yapımına başlanmış, masrafı da

²⁰⁴ DAB., *DH.MKT.*, 2526/112, 13 Cemâziyelevvel 1319/28 Ağustos 1901; DAB., *DH.MKT.*, 2578/101, 12 Şevval 1319/22 Ocak 1902; DAB., *BEO.*, 1544/115778, 09 Cemâziyelevvel 1318/04 Eylül 1900.

²⁰⁵ DAB., *DH.MKT.*, 2422/120, 07 Recep 1318/31 Ekim 1900; DAB., *DH.MKT.*, 2176/57, 28 Şevval 1316/11 Mart 1899; DAB., *BEO.*, 1265/94813, 27 Ramazan 1316/08 Şubat 1899; DAB., *BEO.*, 1243/93186, 05 Şâban 1316/19 Aralık 1898.

Yemen'in bir sonraki seneye ait vilayet bütçesine eklenmiştir²⁰⁶. Bu iki bölgeye yakın olan Kamran adasındaki hükûmet konağının da artık ihtiyacı karşılamadığı gerekçesiyle yeniden yapımı gündeme gelmiş ve 25.000 kuruşluk bir masrafla yapımı için izin istenmiştir. Masrafın vilayetteki memur maaşlarından yapılacak tasarrufla karşılanması şartıyla istenen izin verilmiştir²⁰⁷.

Hüseyin Hilmi Paşa bölgede halkın ihtiyaçları doğrultusunda da çeşitli bayındırlık faaliyetleri yürütmüş; bu amaçla Asîr vilayetinin merkezinde bir cami inşası düşünülmüştür. Yapılan keşif sonucunda inşaat için 146.000 kuruşluk masraf çıkmış ve bu masrafın Evkâf Nezâreti bütçesinden karşılanması kararı verilmiştir²⁰⁸. Yine Muha kentinde, kendisinden önce kargir olarak kurulan fakat oldukça yıpranan karantina binasını da yeniden tamir ettirmiştir²⁰⁹.

Stratejik konumundan dolayı bir hükûmet konağı yapılması gerekli görülen yerlerden biri de Mesur nahiyesi olmuştur. Burada bir konak inşası için ahali tarafından yapılacak yardımdan başka 13.700 kuruş gerekeceğini ve bu masrafın da bir sonraki senenin bütçesine eklenmesi halinde bölgede bir konak yapılabileceğini ifade eden arizayı İstanbul'a göndermiştir. Şûrâ-yı Devlette yapılan değerlendirmede, bölge halkından konak için yardım alınması hem devletin itibarını zedeleyeceği hem de ahalinin hoşnutsuzluğuna sebep olacağı için doğru bulunmamış ve inşaatın bir yıl ertelenmesi kararı verilmiştir. Fakat Dâhiliye Nezâreti tarafından, bölgenin konumundan dolayı inşaatın gecikmemesi gereği ifade edilince gerekli paranın bir sonraki seneye ait vilayet bütçesine eklenmesi ve eğer ahali kendi rızasıyla yardım edecek olursa bu yardımları içeren senetlerle ilgili bir defter düzenlenip İstanbul'a gönderilmesi şartıyla konağın yapımına karar verilmiştir²¹⁰.

²⁰⁶ DAB., *DH.MKT.*, 2206/65, 14 Muharrem 1317/24 Mayıs 1899; DAB., *DH.MKT.*, 2160/50, 03 Ramazan 1316/15 Ocak 1899; DAB., *BEO.*, 1264/94770, 25 Ramazan 1316/06 Şubat 1899; DAB., *BEO.*, 1245/93370, 10 Şâban 1316/24 Aralık 1898.

²⁰⁷ DAB., *BEO.*, 1498/112277, 07 Safer 1318/05 Haziran 1900.

²⁰⁸ DAB., *BEO.*, 1486/111442, 16 Muharrem 1318/15 Mayıs 1900.

²⁰⁹ DAB., *A. MKT.MHM.*, 578/3, 23 Zilkade 1316/04 Nisan 1899.

²¹⁰ DAB., *BEO.*, 1280/95980, 03 Zilkade 1316/15 Mart 1899; DAB., *BEO.*, 1180/88480, 04 Rebülâhir 1316/22 Ağustos 1898; DAB., *DH.MKT.*, 2156/111, 22 Şâban 1316/05 Ocak 1899.

2.3. Eğitim, Kültür, Basın-Yayın Faaliyetleri

Hüseyin Hilmi Paşa, Yemen’de bulunduğu yaklaşık 5 yıllık süre zarfında bölgenin eğitim durumuyla yakından ilgilenmiştir. Eğitimin geliştirilmesini; devlet otoritesini kurmanın, yabancı devletlerin faaliyetlerini engellemenin ve bölgedeki asi kabileleri kontrol altında tutmanın bir yolu olarak görmüştür. Bölgede bir idâdî mektebi açılmasının birçok fayda sağlayacağını düşünen Paşa, konuyla ilgili olarak padişaha bir arıza göndermiş ve İstanbul’daki idâdî mekteplerinde uygulanan programın uygulanması ve programın fen bilimleri ağırlıklı olması gerektiğini belirtmiştir²¹¹. Bu sebeple göreve başladıktan kısa bir süre sonra kaza merkezlerinde birer rüşdiye, Sana ve Hudeyde’de birer sanayi mektebi yaptırarak faaliyete geçmesini sağlamıştır. Bu okulların açılış masrafları için de Islâh Heyeti tarafından İstanbul’a bir arıza gönderilmiştir. Bu arizaya göre Yemen’den gönderilen yıllık kahve vergisinin bir kısmının vilayette bu iş için kullanılması talep edilmiş ve bu talep kabul edilmiştir²¹².

Valiliğe atandığı sırada kendisine verilen talimatta, Yemen bölgesinde okul açılmasına yönelik projeler yapılarak İstanbul’a sunulması şeklindeki isteğe nazaran bir süre sonra merkeze, bölgede eğitim adına alınması gereken tedbirleri içeren bir rapor göndermiştir. Raporunda, göreve başladığında bazı kaza merkezlerinde birer rüşdiye mektebi bulunduğunu, kendisinin de Sana ve Hudeyde’de birer sanayi mektebi yaptırdığını ifade etmiş; bölgede eğitimin yaygınlaşması için bunların yeterli olmadığını belirterek yapılması gerekli çalışmaları belirtmiştir. Buna göre;

- 1) Vilayet merkezlerindeki rüşdiyelerin idâdîye çevrilmesi,
- 2) Her sancakta, yerli halktan 50 çocuğun ücretsiz olarak İstanbul’da okutulması,
- 3) Her sancakta birer Darülmuallimîn mektebinin açılması,
- 4) Büyükçe köylerde birer ibtidâî mektebinin açılması,
- 5) Bazı bölgelerde maaşlı müderris istihdâm edilmesi,

²¹¹ DAB., *Y.PRK.UM.*, 47/95, 18 Rebîülâhir 1317/25 Ağustos 1899.

²¹² DAB., *MF.MKB.*, 544/41, 22 Şevval 1318/12 Şubat 1901; DAB., *BEO.*, 1304/97756, 23 Zilhicce 1316/03 Mayıs 1899; Yeşilyurt, “Hüseyin Hilmi Paşa’nın Yemen Valiliği”, 267.

- 6) Maaşı, Maârif Nezâreti tarafından ödenmek üzere vilayete muktedir bir maârif müdürünün tayin edilmesi, başlıca istekleri olmuştur.

Hüseyin Hilmi Paşa, aynı raporda Ta'izz vilayetinde, yerli halkın ileri gelenlerinden oluşan bir komisyon kurulduğunu; bu komisyonun bölgede açılacak okulların masraflarının yarısını ahaliden toplayacakları teminatını verdiğini ifade ederek bu uygulamanın diğer vilayetlere de yayılacağını belirtmiştir. Geriye kalan masraflar için de Yemen'den her yıl toplanarak merkeze gönderilmesi gereken Öşür vergisinin bir kısmının vilayette kullanılması için izin istemiştir²¹³. Yapılan çalışmalar neticesinde, Hüseyin Hilmi Paşa dönemindeki ilk ibtidâî mektebi, Sana'ya bağlı Anes kazası merkezinde, bölgenin ileri gelen ulemâ ve şeyhlerinin katılımıyla açılmıştır²¹⁴.

Bu rapordan bir süre sonra İstanbul'a ikinci bir rapor daha gönderen Hüseyin Hilmi Paşa, ibtidâî mekteplerinin açılmaya başlandığını, rüşdiye ve idâdî mekteplerinin açılışı için de gerekli çalışmalar yapıldığını ifade ederek bölgeye bir maârif müdürü gönderilmesi talebini yinelemiştir. Ayrıca ibtidâî mekteplerinde ders verecek muallimlerin, Darülmualîmden şehâdetnâme alarak mezun olmuş kişiler arasından ve vilayetteki Maârif Meclisi tarafından seçileceğini ifade etmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa bu raporda, Yemen halkının İslâm tarihinden ve özellikle Osmanlı tarihinden hakkıyla haberdar olmadığını, bu sebeple bölge okullarında okutulacak bir İslâm Tarihi ve Osmanlı Tarihi kitabı düzenlenerek bölgeye gönderilmesini de istemiştir. Okul müfredatlarının, ahalinin devlete bağlılığını artıracak şekilde düzenlendiğini bildirerek ibtidâî mekteplerin programını da göndermiştir. Bu programa göre okutulacak dersler; Kur'an-ı Kerîm, Sarf, Tecvid, İlmihal, Esmâ-i Türkiye, Hesap, Risâle-i Ahlak, Hüsn-i Hat olarak seçilmiştir. İlmihal derslerinde, Hanefî mezhebinin esas alınacağını fakat Şâfiî mezhebinin yoğun olduğu yerlerde Şâfiî ilmihalinin okutulacağını; Risâle-i Ahlak dersinde ise İslâm kardeşliğinin ön planda tutulacağını ifade etmiştir²¹⁵.

²¹³ DAB., *DH.MKT.*, 2237/112, 16 Rebûlâhir 1317/23 Ağustos 1899; DAB., *İ.HUS.*, 76/85, 04 Rebûlâhir 1317/11 Ağustos 1899; DAB., *BEO.*, 1357/101722, 10 Rebûlâhir 1317/17 Ağustos 1899.

²¹⁴ DAB., *Y.MTV.*, 191/132, 23 Safer 1317/01 Temmuz 1899.

²¹⁵ DAB., *Y.MTV.*, 195/34, 06 Cemâziyelâhir 1317/12 Ekim 1899.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın gayretleri sonucunda; Zebid, Beytulfakih, Haraz, Yerim, Zamar ve Ab kazalarında birer ibtidâî ve rüşdiye mektebi açılmıştır. Şibam, Ans, Umran, Mesibi, Levze, Ravza ve Beni Haris isimli nahiyelerin nüfusları kalabalık olduğu için bu bölgelerde de birer ibtidâî mektebi yapılmıştır. Bu şekilde Hüseyin Hilmi Paşa döneminde Yemen'de toplam 36 okul yapılacaktır²¹⁶. Yeni açılan rüşdiye mekteplerinde öğrencilere dağıtılmak üzere Yemen'e çeşitli ders kitapları gönderilmiş; bölge halkının açılan okullara çocuklarını göndermesi için de öğrenci başına pirinç dağıtılarak eğitim teşvik edilmiştir. Ayrıca Beyrut İdâdî Mektebi öğretmenlerinden İsmail Hakkı Bey, bölgede idâdî mektebi çalışmaları yapmak için Yemen'e tayin edilmiştir²¹⁷.

Bu dönemde sadece okul yapılmakla kalınmayıp daha önceden yapılan okullar tamir edilmeye, fiziki şartları iyileştirilmeye çalışılmıştır. Göreve başladığı dönemde Sana şehrindeki ibtidâî mekteplerini teftiş ederek bu okulların durumu ile ilgili olarak, Islâh Heyeti ile birlikte yazdığı raporla padişahı bilgilendirmiştir. Buna göre; Sana şehrinde 17 adet ibtidâî mektebinin her birinde yaklaşık 60 civarında öğrenci eğitim görmekte ve bu mekteplerde 150 kuruş maaşla birer muallim görev yapmaktadır. Bu okullarda sadece Kur'an-ı Kerîm eğitiminin verildiğini, vakıfları olmadığı için birer göz oda şeklinde olan bu yerlerde çocukların toprak üzerinde eğitim aldıklarını ve velilerin, Kur'an-ı Kerîm dahi tedârik edemeyecek kadar fakir olduklarını ifade etmiştir. Bu mekteplerin tamirât ve tefrişâtının yapılması için merkezden 10.000 kuruş talep etmiştir. Ayrıca, bölgede Tefsir, Hadis ve Fıkıh gibi ders kitaplarının matbu olmayıp el yazısıyla yazıldığını, bunların da çok az ve yıpranmış olduğunu söyleyerek İstanbul'dan matbaada basılmış ders kitapları talep etmiştir²¹⁸.

Avrupalı devletlerin, bölgede eğitim ve kültür alanında etkinlik kurmak istemelerine karşılık Hüseyin Hilmi Paşa, valiliği döneminde bölgeye yabancı gazete, dergi ve broşürlerin girmesine fırsat vermemiştir. Vilayette bulunan

²¹⁶ DAB., *MF.MKB.*, 494/25, 16 Zilkade 1317/17 Mart 1900; DAB., *MF.MKB.*, 514/50, 17 Rebülevvel 1318/14 Temmuz 1900; DAB., *MF.MKB.*, 555/11, 11 Muharrem 1319/30 Nisan 1901; DAB., *MF.MKB.*, 516/34, 24 Rebülevvel 1318/21 Temmuz 1900; Atif Paşa, *Yemen Tarihi*, c. 2, s. 224; Nesrin Morali, "Yemen'den Gelen Bir Lâyiha", *Hayat Tarih Mecmuası*, 11 (1975): 38-46.

²¹⁷ DAB., *MF.MKB.*, 543/25, 19 Şevval 1318/09 Şubat 1901; DAB., *MF.MKB.*, 512/32, 08 Rebülevvel 1318/05 Temmuz 1900; DAB., *MF.MFB.*, 520/56, 18 Rebülâhir 1318/14 Ağustos 1900.

²¹⁸ DAB., *Y.MTV.*, 183/56, 11 Cemâziyelâhir 1316/27 Ekim 1898.

matbaanın harfleri çok eskidiğinden herhangi bir basım yapılamadığını merkeze bildirerek, yabancı neşriyâtle mücadele edebilmek ve gerekli yayınları yapabilmek için vilayet matbaasınca yenilenmesine ihtiyaç duyulan harflerin satın alınmasına izin verilmesini istemiştir²¹⁹.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın eğitim adına yaptığı faaliyetlerden birisi de bölgeden İstanbul'daki Aşiret Mektebine²²⁰ öğrenci göndermek olmuştur. 1899 yılında İstanbul'dan Hüseyin Hilmi Paşa'ya gönderilen bir yazıda, Yemen halkının diğer bölgelerdeki Araplar kadar devlete ısınmadığından bahisle, Yemen'den İstanbul'a birkaç seneden beri öğrenci gönderilmekte olduğu belirtilerek ve bu sene için de ahalinin ileri gelenlerinin ve aşiret liderlerinin çocuklarından 30 kadar talebenin seçilerek İstanbul'daki Aşiret Mektebine gönderilmesi istenmiştir. Bu öğrencilerin 13-15 yaş arasında, hava değişimine dayanıklı, eğitim almaya uygun, terbiye ve güzel ahlaka sahip, şöhretli bir aileden veya ileri gelen din adamlarının çocuklarından olması istenmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa'dan önce Yemen'den gönderilen talebelerden 60 kadarının istenen şartlara uygun olmadığı için geri gönderildiği ve hâlihazırda Aşiret Mektebinde, Sana ve Asîr bölgesinden toplam 9 öğrencinin eğitim gördüğü de hatırlatılmıştır. Bu emir üzerine yapılan çalışmada aranan şartlara uygun sadece üç öğrenci gönderilebilmiştir²²¹. 1902 yılında buna benzer bir emir daha gelmiş ve yine aynı şartlarda 30 öğrenci gönderilmesi istenmiştir. Fakat Hüseyin Hilmi Paşa, bölgenin ileri gelenlerinden ve şeyhlerinden hiç birinin evladını Aşiret Mektebine göndermek istememelerinden dolayı fakir ve yetim çocukların alınmasına mecbur kaldığını ifade etmiştir²²².

²¹⁹ DAB., *Y.PRK.UM.*, 53/63, 29 Zilkade 1318/20 Mart 1901; DAB., *DH.MKT.*, 491/25, 20 Muharrem 1320/29 Mart 1902.

²²⁰ Aşiret Mekteb-i Hümayunu adıyla, aşiretlere mensup çocukların eğitimi için II. Abdülhamid tarafından 1892'de Maârif Nezâretine bağlı olarak İstanbul'da kurulan ve 1907 yılında kapatılan mektep. Önceleri imparatorluk dahilindeki Arap aşiretlerine mensup çocukların, daha sonra da diğer aşiret çocuklarının kabul edilmeye başlandığı saraya bağlı özel bir eğitim müessesesi olmuştur. Okulun amacı, aşiret reislerinin çocuklarını İstanbul'da sarayın himâyesi ve gözetimi altında bulunan bir okulda toplayarak onlara Türkçe öğretmek, bölgelerine döndüklerinde devlet için faydalı hizmetlerde bulunmalarını sağlamak ve devlete sadâkatlerini arttırmaktı. Bayram Kodaman, "Aşiret Mekteb-i Hümayunu", *DİA*, c. 4 (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 9.

²²¹ DAB., *DH.MKT.*, 2228/37, 24 Rebülevvel 1317/01 Ağustos 1899.

²²² DAB., *DH.MKT.*, 520/40, 3 Rebülevvel 1320/09 Haziran 1902.

Hüseyin Hilmi Paşa, Yemen’de yalnız öğrencileri değil bölgedeki ilmiye sınıfı mensuplarını da yetiştirecek adımlar atmaya çalışmıştır. Islâh Heyeti ile birlikte İstanbul’a gönderdiği bir arizaya göre; bölgedeki kaza ve nahiyelerde naib olarak görev yapmak üzere bu işe elverişli mahallî ulemâ ve fukahâyı yetiştirmesi için Sana Şer’iyye Mahkemesi kâtibi Seyyit Abdullah Efendi’nin, aylık 250 kuruş maaşla görevlendirilmesi iznini talep etmiştir. İsteddiği izin padişah tarafından verilmiş ve Seyyit Abdullah Efendi, bölgedeki ulemaya Mecelle, Fetva ve Usûl derslerini vermiştir²²³.

Osmanlı Devletinin, Yemen’de öteden beri uyguladığı önemli politiklardan birisi de bölgedeki Zeydî mezhebi hakimiyetine karşılık Hanefî ve Şâfiî mezheplerini ön plana çıkararak yaygınlaştırmaktır. Zeydî mezhebi mensuplarının Osmanlı padişahının halifelik makamını kabul etmemeleri, devlete bağlılıklarını azaltmış ve bölgede isyanların daha kolay çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu bakımdan Hüseyin Hilmi Paşa, valiliği sırasında bu işe de eğilmiştir. Merkeze gönderdiği bir arizada; vilayetin kuruluşundan beri ihmal edilen en önemli alanlardan birisinin bölgedeki Hanefî ve Şâfiî ulemânın artırılması olduğunu beyan etmiştir. Bölgedeki en önemli ilim merkezi olan Zebid’deki ulemâ ile İmam Yahya’yı destekleyen fakihâ arasında ciddi farklar olduğunu beyan ederek Zebid ulemâsının devlete karşı düşmanlığının olmadığını fakat fakihâ denilen zümrenin asi kabileler halkı arasında neşet etmiş, oldukça cahil ve müfrit kişilerden oluştuğunu beyan etmiştir. Bunların halk üzerinde etkisinin çok olmasından hareketle Sana’dan başlayıp daha sonra uygun yerlerde de sayısını artırmak üzere Hanefî ve Şâfiî ulemâ yetiştirecek bir medresenin açılması ve bu medreseye biri Hanefî diğeri de Şâfiî olmak üzere kendini iyi yetiştirmiş iki müderris tayin edilmesini arzu etmiştir²²⁴. Fakat Hüseyin Hilmi Paşa’nın bu isteğinin tatbik edildiğini söylemek zordur. Çünkü valiliği döneminde böyle bir medrese açılmamıştır.

Hüseyin Hilmi Paşa’ya verilen talimatta yer alan maddelerden birisi de Yemen’de yürürlükte olan kanun maddelerinden hangilerinin bölgeye uygun olup

²²³ DAB., *DH.MKT.*, 2135/50, 03 Recep 1316/18 Kasım 1898; DAB., *DH.MKT.*, 2122/8, 07 Cemâziyelâhir 1316/23 Ekim 1898; DAB., *BEO.*, 1207/90502, 22 Cemâziyelevvel 1316/08 Ekim 1898.

²²⁴ DAB., *Y.MTV.*, 183/93, 17 Cemâziyelâhir 1316/02 Kasım 1898; Yeşilyurt, “Hüseyin Hilmi Paşa’nın Yemen Valiliği”, 267.

olmadığının tespit edilmesi ve merkeze bildirilmesi idi. Bu konuda yapılan çalışmalar hakkında fazla bir bilgi bulunmamakla birlikte Hüseyin Hilmi Paşa'nın, Yemen'de hukuk ve ceza mahkemelerinin noksanlarının ikmâli için İstanbul'a bir arıza gönderdiği bilinmektedir. Bu arızada, bölgedeki mahkemelerin yetersizliğinden dolayı adaletin sağlanmasında güçlükler çekildiğini ve icap eden yerlere Şer'i mahkemeler açılması gerektiğini ifade etmiştir. Fakat valiliği sırasında herhangi bir mahkeme açılması söz konusu olmamıştır²²⁵.

2.4. Tarım Faaliyetleri

Hüseyin Hilmi Paşa ve Islâh Heyeti, bölgeye geldikten sonra Yemen'in ziraat açısından kalkınması için ilk iş olarak fizibilite çalışmaları yapmış ve elde edilen sonuçları bir rapor halinde İstanbul'a göndermiştir. Yemen'in hangi bölgesinde, ne tür ziraat yapılacağını tespit edildiği 13 Aralık 1899 tarihli bu raporda, birçok husus değerlendirilmiş ve çeşitli istekler ortaya konmuştur. Buna göre; Yemen'in dağlık bölgelerinde her çeşit hububat, kahve, tütün, bağ ve bahçecilik faaliyetlerinin yapılabileceği vurgulanmış; bu amaçla bölgeye acilen bir ziraat mühendisinin ve bahçe işlerinden anlayan memurun gönderilmesi istenmiştir. Üretimin artırılması için halka meccanen dağıtılmak üzere Ziraat Nezâreti'nden gerekli fidan ve tohumların gönderilmesi isteği ile Yemen halkını ziraata teşvik etmek için örnek bir tarla oluşturulması isteği de bu raporda yer almıştır. İstanbul'a gönderilen bu raporda dikkat çeken diğer bir öneri ise kapanmış olan su kaynaklarının yerine yenilerinin açılması olmuştur. Buna göre, Tihame denilen sahil kesiminde bazı derelerin suyunun iyi olduğu; bunların önüne çekilecek setlerle baraj inşa etmenin ve artezyen kuyuları açmanın bölgedeki içilebilir su ihtiyacını da büyük oranda karşılayacağı vurgulanmıştır. Böyle bir faaliyet sadece bölge halkının değil aynı zamanda ordunun işini de kolaylaştıracaktı. Rapora göre askerlerin su ihtiyacı uzak bölgelerden temin edilmekte ve yıllık 25.000 kuruş masraf oluşturmaktaydı. Getirilen suyun tuzlu ve yetersiz olması nedeniyle askerlerin, Yemen'deki hareketi de kısıtlanıyordu. Barajlar ve artezyen kuyuları sayesinde bu zorluk ortadan kalkacaktı²²⁶.

²²⁵ DAB., *Y.PRK.UM.*, 47/44, 20 Rebiülevvel 1317/28 Temmuz 1899.

²²⁶ Yeşilyurt, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valiliği", 269.

Osmanlı Devleti, Yemen’de kahve üretimine özel bir önem vermiş ve kahve üretimini bölgede yaygınlaştırmak için çeşitli tedbirler de almıştır. Yemen’in ihracatının en önemli kalemini oluşturduğu için bölgeye gelen devlet adamları da bu konuda çalışmalar yapmışlardır. Hüseyin Hilmi Paşa döneminde de kahve ziraatının ve diğer tarım ürünlerinin yaygınlaşması için İstanbul’a gönderilen rapor doğrultusunda İsmail Efendi adında bir ziraat mühendisi bölgeye gönderilmiştir. İsmail Efendi, bölgede tarımın geliştirilmesi, yaygınlaşması ve ıslâh edilmesi amacıyla çeşitli çalışmalar yapmış; bu çalışmalar için de 50.400 kuruş ödenek çıkarılmıştır²²⁷. Fakat Yemen’in bazı bölgelerinde bulunan ahalinin bu tarım çalışmalarına reaksiyon gösterdiği görülmektedir. Kabilelerin zeytin, üzüm, incir ve kahve ağaçlarını tahrip etmesi üzerine Hüseyin Hilmi Paşa, ekonomik zararı bu kabilelerden ve bölge halkından tazmin yoluna gitmiştir²²⁸.

Yemen’in Osmanlı hâkimiyetine girmesinden itibaren tarım faaliyetleri içinde yöneticilerini en fazla uğraştıran konu bölgede çok sık görülen kıtlık ve kuraklık olmuştur. Bu durum aynı zamanda çeşitli yağma ve isyan hareketlerine sebep olduğu için devletin bölgede otorite sağlamasını zorlaştıran bir durum da ortaya çıkarmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa’nın bölgeye atıldığı 1898 yılı aynı zamanda Yemen’in birçok bölgesinde kıtlığın yaşandığı bir yıl olmuştur. Yemen’den İstanbul’a gönderilen rapora göre; 1897 yılında başlayan ancak 1898 yılında etkisini artıran kıtlığın Asîr ve Sana bölgelerinde oldukça şiddetli olduğu, Hudeyde bölgesindeki mahsulün o bölgeye dahi yetmeyeceği ve Ta’izz bölgesinde de kıtlığın etkisinin hissedildiği ifade edilmiştir. Bu kıtlıktan dolayı Asîr bölgesindeki halk, taşradan merkez livaya doğru göç etmeye başlamış ve burada uygun yerlere yerleştirilmiştir. Bu şekilde gelenlere bölge halkı tarafından yiyecek ve içecek yardımı yapılmıştır. Asîr Mutasarrıfının İstanbul’a gönderdiği arizaya göre, özellikle ordunun erzaka ihtiyacı olduğu ifade edilmiştir²²⁹. Ta’izz Mutasarrıfı da merkeze gönderdiği yazıda, kıtlıktan dolayı ahalinin sıkıntılı bir durumda olduğunu ve bu sebeple Öşür vergisinde yüzde yirmi civarında tenzilât yapıldığını ifade etmiştir. Fakat bölgede yağmurla birlikte halkın tarım faaliyetlerine başladığını dolayısıyla gönderilecek erzakın bölgeye yeteceğini de

²²⁷ DAB., *İ.OM.*, 4/55, 17 Zilkade 1315/08 Nisan 1898.

²²⁸ DAB., *DH.MKT.*, 2185/105, 24 Zilkade 1316/05 Nisan 1899.

²²⁹ DAB., *BEO.*, 1094/82032, 26 Şevval 1315/19 Mart 1898.

belirtmiştir²³⁰. İşte bu kıtlığın şiddetli olduğu bir zamanda Yemen'e gelen Hüseyin Hilmi Paşa, kıtlıkla ilgili olarak İstanbul'a bir ariza göndermiştir. Arizada, Hudeyde bölgesine yedi sekiz aydan beri yağmur yağmadığını, doğu bölgelerindeki kabilelerin Sana ve Ta'izz sancaklarına doğru geldiğini, karantina sebebiyle de ihtiyaç olan mahsulün karşılanmadığını ve hububatın tükenmek üzere olduğunu bildirmiştir. Özellikle Asîr bölgesinde çok etkili olan kıtlığa karşı bölgeye acilen başta pirinç olmak üzere çeşitli hububatın gönderilmesini de bu arizada talep etmiştir²³¹. Birkaç gün sonra da Asîr bölgesi için merkeze bir yazı yazmış ve ahalinin kıtlıktan muzdarip olduğunu, ordunun dahi sıkıntı çektiğini bildirerek İstanbul, Bağdat ve Basra'dan acilen un ve pirinç gönderilmesini istemiştir²³². Fakat bir süre sonra bölgede yağmur yağmaya başlamış ve Hüseyin Hilmi Paşa da çiftçilikle uğraşan ahaliye tohum için hububat dağıtılması amacıyla merkeze yazı göndererek Yemen'in ekonomik durumunun tarımla uğraşan halka yardımda bulunmaya elvermediğini ifade ederek İstanbul'dan nakit para istemiştir. Ayrıca bölgede yağmurların devam etmesi halinde üç-dört ay zarfında kıtlığın tamamen ortadan kalkacağını da belirtmiştir²³³. Daha önce Irak bölgesinden acil olarak istediği hububat için de tekrar bir yazı yazarak muhtaçlara dağıtılmak için istenen hububatın Hudeyde'de telef edilebileceğini; bu sebeple nakden para gönderilmesinin daha iyi olacağını ifade etmiştir²³⁴. 1898 yılının sonlarına doğru Yemen'in birçok bölgesinde halka tohumluk hububat dağıtıldığını, yağmurların devam etmesinden dolayı arpa ve buğday ekimine başladığını ve kıtlığın yavaş yavaş ortadan kalktığını belirten bir arizayı da padişaha göndermiştir²³⁵.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın bölgeye atandığı 1898 yılı ortalarında, tüm şiddetiyle hüküm süren kıtlık sırasında Osmanlı Devleti, bölgeye ilk olarak 10.708 çuval un ve 1.000 kıyye²³⁶ pirinç göndermiştir. Bu hububat, vilayette teşkil edilen bir komisyon vasıtasıyla, kıtlığın en şiddetli olduğu Asîr bölgesinde ahaliye

²³⁰ DAB., *DH.ŞFR.*, 224/54, 18 Mayıs 1314/30 Mayıs 1898.

²³¹ DAB., *İ.DH.*, 1354/32, 25 Zilhicce 1315/16 Mayıs 1898.

²³² DAB., *DH.ŞFR.*, 224/67, 21 Mayıs 1314/02 Haziran 1898.

²³³ DAB., *BEO.*, 1170/87745, 15 Rebiülevvel 1316/03 Ağustos 1898.

²³⁴ DAB., *DH.ŞFR.*, 226/140, 28 Temmuz 1314/09 Ağustos 1898.

²³⁵ DAB., *DH.ŞFR.*, 228/84, 13 Teşrinievvel 1314/25 Ekim 1898.

²³⁶ Diğer adı okka olup yaklaşık bin üç yüz grama karşılık gelen bir ağırlık ölçüsü birimidir. Cengiz Kallek, "Okka", *DİA*, c. 33 (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 338.

peyderpey dağıtılmıştır²³⁷. Bu yardımdan çok kısa bir süre sonra da masrafı hazineден karşılanmak üzere 500.000'i seraskerlik tarafından 500.000'i de hükûmet tarafından, 1.000.000 kıyye pirinç ile 10.000 un, bölgedeki askere ve halka dağıtılmak üzere Yemen'e gönderilmiştir²³⁸. İstanbul'dan gelen unun tamamını pirincin de yarısını ahaliye dağıttıran Hüseyin Hilmi Paşa, kıtlığın etkisini kaybetmeye başlaması üzerine, kalan erzakın bir kısmının satılarak elde edilen meblağın Mal Sandığı'na konulduğunu bir kısmının da Yemen'deki 7. Orduya bırakıldığını bildirmiştir²³⁹.

Bundan sonra da aralıklarla bölgeye yardım gönderen Osmanlı Devleti, toplamda 2.000.000 kıyyeyi aşkın un ve pirinç ile padişahın şahsî hazinesinden 100.000 kuruş nakit parayı bölgeye göndermiştir²⁴⁰. Yemen bölgesinde öteden beri otorite kurmanın zorluğundan dolayı gelen yardımların tam anlamıyla halka dağıtıldığını söylemek mümkün değildir. Özellikle kıtlık zamanlarında artan eşkıyalık hareketleri, ahaliye yardımların düzenli bir şekilde ulaşmasını engellemiş; Hüseyin Hilmi Paşa da bazı bölgelerde yaşanan bu yağma hareketlerini merkeze düzenli olarak bildirmiştir. Bu şekilde Yemen'den gelen raporları dikkate alan devlet, gönderilen yardımların gasp edilen bölgedeki ahalden tahsil edilmesi için ferman çıkarmıştır²⁴¹.

Hüseyin Hilmi Paşa, kıtlığın hüküm sürdüğü bölgelerde halkın mağduriyetlerini azaltmak ve karaborsacılığı önlemek amacıyla temel gıda maddelerinin fiyatlarını kontrol altına tutmaya çalışmış; bu amaçla çeşitli emirler yayınlamıştır²⁴².

Hüseyin Hilmi Paşa'nın tarım alanında yaptığı en önemli yeniliklerden biri Yemen'de patates ekimini yaygınlaştırmak olmuştur. Bu amaçla İstanbul'a bir arıza gönderen Paşa, Yemen arazisi patates ekimine çok uygun olduğu halde sadece iki bölgede patates ekildiğini, bölgede beş on yılda bir çıkan kıtlığın da azalmasında patates ekiminin etkili olabileceğini ifade etmiştir. Bölgede patates

²³⁷ DAB., *DH.MKT.*, 2124/65, 11 Cemâziyelâhir 1316/27 Ekim 1898.

²³⁸ DAB., *DH.MKT.*, 2128/101, 21 Cemâziyelâhir 1316/06 Kasım 1898.

²³⁹ DAB., *DH.MKT.*, 2222/35, 08 Rebülevvel 1317/16 Temmuz 1899; DAB., *DH.MKT.*, 2210/93, 04 Safer 1317/12 Haziran 1899.

²⁴⁰ DAB., *DH.MKT.*, 2140/49, 13 Recep 1316/28 Kasım 1898.

²⁴¹ Asîr bölgesine gönderilen yardımların bir kısmının el-Vesim ahali tarafından gasp edilmesi üzerine yağmalanan buğdayların ahalden tahsil edilmesine dair padişah fermanı çıkmıştır. DAB., *DH.MKT.*, 2544/141, 02 Recep 1319/15 Ekim 1901.

²⁴² DAB., *Y.PRK.UM.*, 44/16, 13 Cemâziyelâhir 1316/29 Ekim 1898.

ekiminin yaygınlaşması için her yıl alınan Öşür vergisinin Yemen'den on sene süreyle alınmaması arzusu da padişah tarafından kabul edilmiştir²⁴³.

2.5. Sağlık Faaliyetleri

Yemen'in geniş bir coğrafyaya yayılması ve çöl ikliminin bazı yerlerde etkili olması, bölgenin birçok bakımdan olduğu gibi sağlık bakımından da geri kalmasına sebep olmuştur. Bölge halkının yeterli eğitimi alamaması da sağlık yatırımlarını aksattığı gibi bölgede sık sık çıkan salgın hastalıklara karşı etkin tedbirler alınmasına engel olmuştur. Hüseyin Hilmi Paşa, valiliği döneminde, sağlık alanında da çeşitli girişimlerde bulunarak hem salgın hastalıklara karşı önlemler almış hem de birtakım sağlık yatırımlarında bulunmuştur. İlk olarak 1899 yılında, bölgede oldukça sık rastlanan salgın hastalıklara karşı Ta'izz vilayetine bağlı Muha şehrinde bir karantina merkezi kurmuştur. Muha, deniz kıyısında işlek bir liman kenti olduğu için, Yemen dışından gelebilecek birtakım salgın hastalıkların buradan bölgeye yayılabileceği düşünülmüş ve bu sebeple ilk karantina merkezi burada açılmıştır. Ayrıca Yemen'in sahil kesimlerinin çok sıcak olması, birçok hastalığın bu bölgelerde çıkmasına ve kolayca yayılmasına neden olmaktadır²⁴⁴.

Muha şehrinde bir karantina merkezi kurulmasına sebep olan olay ise 1899 yılında Asîr vilayetinde bir veba salgınının çıkmasıydı. Bu salgın, özellikle deniz kenarındaki şehirlerde etkili olmuş fakat alınan tedbirlerle kısa süre içinde ortadan kalkmıştır²⁴⁵. Bu tarihten iki yıl sonra yine Asîr vilayetine bağlı Benişehr kazasının belli bölgelerinde veba salgını çıkmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa, Konfuda'dan Cizan'a kadar olan Kızıldeniz sahillerindeki limanlarda 10 günlük karantina uygulaması yaptırmış ve bu sayede salgın çok etkili olmadan etkisini kaybetmiştir²⁴⁶.

1902 yılında Asîr bölgesinin Mahail ve Sabya kazalarında bu sefer de kolera ve veba salgını ortaya çıkmıştır. Merkeze gönderilen bir telgrafta, Mahail'de yaklaşık 200, Midi nahiyesinde 130, Sabya'da ise 150 askerin

²⁴³ DAB., *İ.ML.*, 30/65, 15 Şevval 1316/26 Şubat 1899; DAB., *DH.MKT.*, 2179/87, 07 Zilkade 1316/19 Mart 1899; DAB., *BEO.*, 1276/95627, 22 Şevval 1316/05 Mart 1899.

²⁴⁴ DAB., *A.MKT.MHM.*, 578/3, 23 Zilkade 1316/04 Nisan 1899.

²⁴⁵ DAB., *DH.ŞFR.*, 233/112, 20 Mart 1315/01 Nisan 1899.

²⁴⁶ DAB., *A.MKT.MHM.*, 581/3, 11 Safer 1319/29 Mayıs 1901.

koleradan vefat ettiği ve lazım gelen tedbirlerin acilen alındığı bildirilmiştir. Buna göre Hudeyde'den bölgeye karantina memurları ve doktorlar gönderilmiş ve bölge karantinaya alınmıştır. Fakat bölgeye gönderilen doktorların az olması hastalığa karşı gereken tedbirlerin alınmasını zorlaştırmıştır²⁴⁷. Hüseyin Hilmi Paşa, merkeze gönderdiği bir telgrafta, Asîr bölgesinde çıkan bulaşıcı hastalıkların daha çok bedevi kabileler arasında yayıldığını, bu gibi durumlarda kabilelerin birbirleriyle ilişkilerini en aza indirmek için uğraşıldığını ve bu sayede salgınların Asîr vilayetindeki kaza ve nahiyelerde fazla yayılmadığını ifade etmektedir²⁴⁸.

Hüseyin Hilmi Paşa, bu salgınlar için sahilleri kontrol altına almış, etkin bir karantina uygulaması yaptırmış ve hastalık kontrol altına alınıncaya kadar bölgeye Yemen dışından yapılacak asker sevkiyatının da azaltılmasını talep etmiştir. Alınan bu tedbirlerle veba ve kolera salgınlar fazla etkili olmamıştır²⁴⁹.

Salgınlarla ilgili olarak Sıhhiye Nezâretinden Sadâret makamına gönderilen bir arzıda, Asîr bölgesinde Mahail, Benişehr, Ebha şehirlerinde veba ve kolera gibi salgınların çok sık görüldüğü, bölge deniz kıyısında bulunduğundan deniz yoluyla gelen hastalıkların yayılmasının buralarda kolay olduğu ve buralarda mülkî idare tarafından köklü tedbirlerin alınması gerektiği vurgulanmaktadır²⁵⁰.

Konuyla ilgili olarak Sadrazamlık makamından Yemen valiliğine gönderilen ve bölgenin sıhî durumunun ayrıntılı değerlendirildiği bir raporda, hem bölgede çıkan hastalıkların sebepleri hem de hastalıklara karşı alınacak tedbirlerin üzerinde durulmuştur. Rapora göre bölgede salgın hastalıkların görülmesi birkaç sebebe bağlanmaktadır. Buna göre;

- 1) Evlerin birbirine çok yakın, dar ve güneş ışığını fazla alamayacak şekilde inşa edilmesi,
- 2) Ahalinin genellikle işlenmemiş yünlerden ve ham derilerden yapılmış giysiler giymesi,
- 3) Evlerde temizlik anlayışına riâyet edilmemesi,

²⁴⁷ DAB., *A.MKT.MHM.*., 583/3, 14 Safer 1320/22 Mayıs 1902; DAB., *DH.MKT.*, 503/35, 05 Safer 1320/13 Mayıs 1902.

²⁴⁸ DAB., *DH.ŞFR.*, 285/50, 16 Mayıs 1318/29 Mayıs 1902.

²⁴⁹ DAB., *İ.HUS.*, 81/88, 13 Zilhicce 1317/13 Nisan 1900; DAB., *A.MKT.MHM.*, 579/20, 22 Ramazan 1317/23 Ocak 1900.

²⁵⁰ DAB., *A.MKT.MHM.*, 584/8, 23 Şâban 1320/24 Kasım 1902.

- 4) Evlerin alt katında ahırların bulunması ve hayvan gübrelerinin evlerin yakınında yığılması,
- 5) Salgın hastalıklardan vefat eden kişilerin evlerin yakınında bulunan mezarlara gömülmesi hastalıkların çıkmasının başlıca sebepleri olarak değerlendirilmiştir.

Yine aynı raporda bu sebeplere bağlı olarak birtakım tedbirler üzerinde durulmuştur. Patates ve pamuk ekiminin yaygınlaşması, giysilerin yünden değil de pamuktan yapılmasının teşvik edilmesi, hayvan gübrelerinin evlerden uzak yerlerde yığılması, ev ve ahırların birbirine uzak yapılması gibi tavsiyeler bu raporda yer almıştır. Ayrıca salgın hastalıkların engellenmesi için evlerin hem içinin hem de dışının kireçle badana yapılması, salgın hastalıktan ölenlerin başka bir yere defnedilmesi, evlerin zeminine zift dökülmesi gibi hususlar yer almıştır²⁵¹.

Bu dönemde, Yemen'e dışarıdan sevk edilen askerler de çeşitli sağlık sorunları yaşamıştır. Kastamonu vilayetine bağlı Düzce kazasından Yemen'e gönderilen askerlerin büyük bir kısmı, frengi hastalığından vefat etmiş; bunun üzerine Hüseyin Hilmi Paşa, seraskerliğe yazdığı arizada, o bölge halkının Yemen'e asker olarak gönderilmemesi talebinde bulunmuştur²⁵².

Yemen'in Kızıldeniz sahillerinde bulunan Hudeyde bölgesinde de zaman zaman bu tür hastalıklar çıkmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa'nın göreve başladığı 1898 yılında, Hudeyde'ye bağlı Cebel-i Rime kazasında tifo hastalığı ortaya çıkmıştır. Hudeyde şehrinde bulunan ve biri orduda görevli iki doktor, bölgeye gönderilmiş fakat hastalık çok yayıldığı için bu doktorlar yeterli gelmemiştir. Bunun üzerine dışarıdan doktor talep edilmiştir. Masrafları Yemen vilayetince karşılanmak üzere bölgeye Cidde vilayetinden doktor sevk edilmiştir²⁵³.

Hüseyin Hilmi Paşa döneminde Yemen'de sağlık alanında yapılan önemli faaliyetlerden birisi de salgın hastalıklara karşı bir önlem niteliğinde olmak üzere bazı kazalarda telkihane adı verilen bir aşı üretim merkezleri kurulması olmuştur. Göreve başladığında sadece Sana şehrinde bulunan telkihane ihtiyacı

²⁵¹ DAB., *DH.MKT.*, 2438/72, 22 Şâban 1318/15 Aralık 1900.

²⁵² DAB., *DH.MKT.*, 456/38, 14 Zilhicce 1319/24 Mart 1902.

²⁵³ DAB., *DH.MKT.*, 2133/97, 29 Cemâziyelâhir 1316/14 Kasım 1898.

karşılamağığı gibi çeşitli sağlık malzemesinden de yoksundu. Hüseyin Hilmi Paşa, ilk etapta şehirdeki çocuklar için kullanılmak amacıyla acil olarak 500 adet aşı kalemi ve aşı tüpü istemiştir²⁵⁴. Görevde bulunduğu süre zarfında da Yemen'in belli kazalarında telkikhane açılmasını sağlamış, bu telkikhanelerde görev yapmak üzere merkezden mustahzırlar talep etmiştir. Vilayetin ekonomik durumunun, görevlendirilecek mustahzırların maaşlarını ödemeye müsait olmadığını bildirerek ayrıca telkikhane için başta aşı tüpleri olmak üzere gerekli olan malzemeyi de talep etmiştir. Devlet, ihtiyaç olan malzemenin bir kısmı ile 100 adet aşı tüpünü Yemen'e göndermiştir²⁵⁵.

1899 yılında, bölgenin sağlık işlerini yürütmek ve gerekli sağlık kurumlarının kurulmasını sağlamak amacıyla daha önce Mısır'da görev yapan Doktor İsmail Efendi, Yemen Sıhhiye Müfettişliğine tayin edilmiştir²⁵⁶. İsmail Efendi'nin çalışmalarıyla Sana'da sahipsiz ve düşkün Yemenliler için bir Gurebâ hastanesi yaptırılmış ve bir de eczane açılmıştır²⁵⁷. Bölgede yaptığı yararlı çalışmalardan dolayı, Hüseyin Hilmi Paşa, İstanbul'a bir arıza göndererek İsmail Efendi'ye rütbe verilmesini sađlamıştır²⁵⁸.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın valiliği döneminde Osmanlı Devleti; Şam, Bağdat, Erzincan ve Manastır'la birlikte Yemen'de de Darulkelb laboratuvarı adıyla kuduz hastalığı için bir tedavi merkezi kurmuştur²⁵⁹.

---

²⁵⁴ DAB., *DH.MKT.*, 2112/92, 17 Cemâziyelevvel 1316/03 Ekim 1898; DAB., *DH.MKT.*, 2138/75, 09 Recep 1316/24 Kasım 1898.

²⁵⁵ DAB., *DH.MKT.*, 2500/52, 01 Rebîülevvel 1319/18 Haziran 1901; DAB., *DH.MKT.*, 2572/7, 19 Ramazan 1319/30 Aralık 1901.

²⁵⁶ DAB., *DH.MKT.*, 2176/73, 29 Şevval 1316/12 Mart 1899; DAB., *DH.MKT.*, 2288/49, 20 Şâban 1317/23 Aralık 1899.

²⁵⁷ DAB., *DH.MKT.*, 2422/113, 07 Recep 1318/31 Ekim 1900; Atıf Paşa, *Yemen Tarihi*, c. 2, 225; Morali, "Yemen'den Gelen Bir Lâyiha", 41.

²⁵⁸ DAB., *DH.MKT.*, 2427/52, 19 Recep 1318/12 Kasım 1900.

²⁵⁹ DAB., *DH.MKT.*, 1111/83256, 22 Zilkade 1315/13 Nisan 1898; Remzi Çavuş, "II. Abdülhamid Döneminde Dâülkelp (Köpek Hastalığı-Kuduz) Tedavihanesi", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 2 (2017): 46-61.

III. BÖLÜM

HÜSEYİN HİLMİ PAŞA VE DİĞER OSMANLI İDARECİLERİNİN YEMEN'DE İDARENİN ISLAHINA DAİR GÖRÜŞLERİ

3.1. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Görüşleri

Yaklaşık beş yıl Yemen'de kalan ve birçok alanda önemli faaliyetleri görülen Hüseyin Hilmi Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği bazı arıza ve raporlardan yola çıkarak bölge ile ilgili olarak bazı değerlendirmeler yaptığı görülmektedir. Herhangi bir hatıratı olmadığı için ancak valiliği sırasında yaptığı yazışmalardan ve layihalardan yola çıkarak Yemen hakkında ne düşündüğü ve neler yapılması gerektiğine dair bilgiler elde edilmektedir.

Yemen'de göreve başladıktan yaklaşık bir yıl sonra, bölge hakkında yaptığı değerlendirmeleri maddeler halinde sıralayarak merkeze sunan Hüseyin Hilmi Paşa, devleti zor durumda bırakabilecek her türlü soruna yönelik tespitler yapmış ve çözüm yolları önermiştir²⁶⁰.

1) İstanbul'dan bölgeye gönderilen naiblerin bölgeye yabancı olmasından dolayı verdikleri hükümlerin, bölge gerçeklerine uymadığını ve halkın bu hükümlere kulak asmadığını ifade etmiştir. Yemen'deki bazı iç meselelerin bu sebepten dolayı çıktığını ve bu durumun da birçok hadiseye sebep olduğunu söylemiştir. Naiblerin yerel ulemâdan, mütedeyyin ve bölgenin ahvâline vâkîf kişilerden atanması gerektiğini belirtmiştir.

“Vereceği hükm-i âdilane kimin hakkında olursa olsun hükümet vasıtasıyla hemen icra olunmak üzere merkez vilayet naibliğine ulemâ-i beldeden amel-i mütedeyyin, afif, dirâyetli, ahvâl-i mahalliyeye vâkîf birinin tayini hazret-i hilâfetpenâhiye mütevakkıftır.”

²⁶⁰ DAB., *Y.PRK.UM.*, 45/122, 30 Zilhicce 1316/10 Mayıs 1899.

2) Hükûmetin ve valinin icraatları için bir istişâre organı olan vilayet meclisinde, yerli halktan olan kişilerin sayısının artırılması ve seçilecek kişilerin de devlete bağlılığının ön planda tutulması gerektiğini ifade etmiştir.

3) Öşür vergisinin halka büyük bir zulüm olduğunu, gelirlerinden çok yüksek vergi vermek zorunda kaldıklarını ve bu durumdan en fazla hazinenin zarar gördüğünü ifade ederek Öşür, Ağnam ve Tekâlif-i Örfiye'nin uygun seviyelere çekilmesi gerektiğini belirtmiştir.

“Âşâr-ı şer'iden dolayı mezâlim-i şedide vukû bulmakta, bu zulümden en ziyade züefâ-i ahali ile hazine-i devlet mutazzarrır olmaktadır. Yani bazı ahali üzerine tarh olunan âşâr-ı arazinin mecmûu hâsılatı ile ödeyememekte ve emval-i devlet ötekinin berikinin elinde kalarak...”

4) Devlet görevlilerinin, Yemen'deki yabancılarla olan ilişkilerde şer'î hukuka uygun hareket ederek millî menfaatleri korumaları gerektiğinin önemine vurgu yapmıştır.

5) Hükûmete ve mahkemeye arz etmeye değmeyecek derecede önemsiz meselelerin çözüme kavuşturulması amacıyla, her kaza ve nahiyeye için bölgenin ileri gelenlerinden, şeref ve haysiyeti ile ön plana çıkmış kişilerin muhtesip olarak tayin edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu sayede hem hükûmet işleri hızlanacak hem de halkın memnuniyeti sağlanacaktı.

6) Kaçakçılık yaparak yerli esnafın iflasına sebep olanların engellenmesi, yakalananların teşhir edilmesi ve dışarıdan mal alınmasının önüne geçilmesi gerektiğini belirtmiştir. Böylece bölgedeki esnafın, ekonomik yönden güçlü tutulmasının devlete bağlılığı artıracığını söylemiştir.

7) Yemen'e gönderilen memurların bir kısmının sorunlu olduklarını ve bölgeyi bir sürgün yeri olarak gördüklerini ifade ederek liyakatli memurların gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir.

8) Yemen halkından olan memurlara aşağılayıcı hareketlerde bulunulmaması gerektiğini belirtmiştir²⁶¹.

9) Devlete isyan edenlerin cezalandırılması ve ahlaksızlıkları görülenlerin terfi ettirilmemesi üzerinde durmuştur. Ayrıca Yemen'deki ihtilal ve fesadın en önemli sebebinin, devlete düşmanlık yapanların sıkı takip edilmemesi

²⁶¹ Hüseyin Hilmi Paşa, raporunda İmam Hamidüddin isyanına sebep olan gelişmelerden birinin eski vali Osman Paşa'nın, meclis azaları önünde Hamidüddin'i azarlaması ve aşağılaması olduğunu ifade ederek bu gibi hareketlerin bölgede sıkıntılara sebep olacağını belirtmiştir. DAB., Y.PRK.UM., 45/122, 30 Zilhicce 1316/10 Mayıs 1899.

olduğunu belirtmiş; hırsızlık gibi ağır suç işleyenlere cezalarının tam olarak verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

10) Devlet dairelerinde işi olan halkın, üç-dört günlük yoldan gelip bazen günlerce beklediğini; devlet memurlarının, halkın meselelerini geciktirmemesi gerektiğini ifade etmiştir.

11) Sana şehrinde, bir mezarlığın taşlarının alınarak üstüne tuvalet inşa edilmesinin; seyyit, ulemâ, evliya ve hafızların çok olduğu bu mezarlardaki kemiklerin bir tarafa atılmasının halk üzerindeki olumsuz tesirinden hareketle askerlerin, mezarları tahribinin önüne geçilmesi gerektiğini belirtmiştir.

“Sana’da bir makbere tahrip olunarak taşları alınmış ve sonra üstüne helâlar inşa edilmiş ve uluların kemikleri meydana atılmıştır. Hâlbuki mekabirde birçok sâdat, eşrâf, ulemâ-i ibâd, fuzalâ-i salihîn, evliya, hamele-i kitabullah medfûn bulunduğu şüphesizdir. Bu hal nefret-i ahaliyi icap etmektedir.”

12) Bir bölgede isyan çıktığında, genel af veya genel cezanın uygun olmadığını fakat isyana katılan devlet memurlarının bir daha devlet hizmetine alınmaması gerektiğini ifade etmiştir.

Yine 1899 yılına ait bir başka raporunda ise Yemen’den elde edilen gelirlerin bölgenin imarı için harcanması, vergi toplama hususunda yerel idarecilerden yararlanılması gerektiğini belirtmiş; Osmanlı askerlerinin büyük bir kısmının Sana’dan çekilmesinin de bölgede bir rahatlama oluşturacağını ifade etmiştir²⁶². Aynı raporda, Yemen’in Cebel ve Tihame olmak üzere iki kısma ayrılmasını; Cebel bölgesine, mülkî, askerî ve malî yetkiler verilerek İmam Yahya’nın vali olarak atanmasının uygun olacağını belirtmiştir²⁶³. Hüseyin Hilmi Paşa’nın bu teklifine o dönemde pek sıcak bakılmamış fakat 1902 yılında başlayan ve bir türlü bastırılmayan İmam Yahya isyanında, Osmanlı Devleti İmam Yahya ile bir anlaşma yaparak Yemen’in bir kısmının idaresini ona bırakmak zorunda kalmıştır. 1911 yılında yapılan ve Daan anlaşması olarak bilinen bu anlaşma, bir yönüyle Hüseyin Hilmi Paşa’nın ileri görüşlülüğünü de kanıtlamaktadır.

Hüseyin Hilmi Paşa’nın, 7. Ordu Komutanı Abdullah Paşa ile yaşadığı anlaşmazlıklar da raporlarına yansımıştır. İstanbul’a gönderdiği bir arızada,

²⁶² İrtem, *Osmanlı Devleti’nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*, 149.

²⁶³ DAB., *İ.MMS.*, 168/10, 26 Şâban 1331/31 Temmuz 1913.

Yemen’de mülkî ve askerî işlerin birleştirilmesini ve her ikisini de aynı anda yürütecek kabiliyetli bir devlet adamının gönderilmesini teklif etmiştir.

“Müşîriyetle vilayet birleştirilmedikçe ikâ-i müşkilâtta ve şikâyetten asla geri durmayacaktır... Yemen’in cidden ıslâhatı için cihet-i askeriyece ne yapılmak nasıl çalışmak lazım gelecek ahvâl ve ihtiyâcât-ı sâireyi tahkîk etmek üzere itimâd-ı âlî-i mülûkâneyi hâiz umûr-ı askeriye ve mülkiyeye vâkîf bir ferikin muvakkaten i’zâm buyurulması...”²⁶⁴.

Hüseyin Hilmi Paşa, Yemen hakkında yazdığı ayrıntılı bir rapor da Yemen’den ayrıldıktan iki yıl sonra, 1907 tarihinde kaleme alınmıştır. Rumeli Genel Müfettişi olarak görev yaparken yazdığı bu raporda da bölgede yapılması gerekenleri ifade etmiştir²⁶⁵. Buna göre;

1) Yemen’de kabilelerin, kabile şeyhleri tarafından kendilerine tahsis edilen hâsılattan başka bir gelir kaynağı olmadığını ve kabile reislerinin hükûmet tarafından desteklenerek şeyhlere bağlılıktan kurtarılmasının ihmal edildiğini belirterek bu bölgelerden alınan bazı vergilerin kabilelere tahsis edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

“...eimme-i merkûmenin tahsis ettikleri avâid ve hâsılattan başka medâr-ı maişetleri olmayan kabâilin ve alel husus rüesânın hükûmet-i seniyyeye isticlâb ve terakkiye ikrarları ve menfaatleri, menfaat-ı hükûmetle mezc edilerek eimmeye temâyül ve müracaat mecburiyetinden varestede edilmeleri adlen ve hükmeten elzem olduğu halde bu nokta-i mühimme ve rakike de ihmal edilmiş ve hizmet-i askeriyelerine mukâbil hasılatı eimme tarafından kabâile terk edilmiş olan mahallerin verdiği âşâr ve rüsûm-ı mütenevvisi tamamen mal sandığına alınıp taraf-ı hükûmetten kabâil-i merkûmeye hiç bir şey tahsis edilmemiştir.”

2) Belirlenen vergi miktarlarının her bölge için aynı olduğunu fakat bölgeler arası ekonomik farklılıklara dikkat ederek vergi gelirlerinin her bölgenin durumuna göre belirlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu raporunda vergi gelirlerinde büyük oranda kayıp olduğunu, bazı yerlerin gelirlerinin tam olarak tespit edilmeden iltizama verildiğini, hazineye ait olan bazı yerlerin de bedelsiz olarak ve hiçbir yazılı kaydı tutulmadan bölgenin ileri gelenlerine verildiğini tespit etmiş ve bunların önlenmesiyle bölgenin gelirinin de artacağını belirtmiştir. Ağnam vergisinde her yıl yeni düzenlemeler yapılması gerektiğini, vergi toplamının zor olduğu yerlerde ileri gelen kabilelerin bu işe memur edilmesinin önemini vurgulamıştır. Böylece hem vergiler kolay toplanacak hem de kabileler, devlete karşı bir isyan hareketine girişmeyeceklerdi.

²⁶⁴ DAB., Y.EE., 10/16, 04 Ramazan 1316/16 Ocak 1899.

²⁶⁵ DAB., Y.EE., 8/19, 11 Safer 1325/26 Mart 1907.

3) Mülkî ve askerî görevlilerin büyük bir kısmının kötü idaresi ve bu memurların ıslahına gereken önemin verilmemesi sonucunda ahalinin devlete karşı düşmanca baktığını, görevliler hakkında yapılan şikâyetlerin etkili bir şekilde sonuçlanmadığını ve İmam Yahya'nın da bu durumu kullandığını belirtmiştir.

“Memurîn-i mülkiye ve askeriyenin mütebassirâne ve itidalkârane hareket etmeyerek mugâyir-i marzi-i âli ve menâfi-i hikmet-i hareket ve muâmelat ile kabâili bir kat daha tenfir ve ikâb etmelerinden zuhur eden şikâyete karşı dikkatle tedâbir-i müessereyi tevsil ile teskîn-i gâile edilememesinin tesiriyle şekâvette pederi Hamid Yahya'ya halef olan mahûdun, Sana kâbail ve ahalisini tamamen kendisine celp ve bende ve pek ziyade iktisab-ı nüfuz ve kudret etmeye muvâfik olmasından...”

3) Bölgeye gönderilecek asker ve memurların, dirayetli ve devlete sadık kişilerden seçilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

4) Baraj yapımına müsait olan nehirler üzerinde çeşitli setler ve bentler yaparak geniş arazinin tarım yönünden canlandırılması üzerinde durmuştur.

5) Vilayetin idarî teşkilatlanmasının yeniden ele alınması ve kendi döneminde uygulanan ekonomik ıslahatların devam ettirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

6) Eğitimin bölgede yaygınlaştırılmasını ve okul sayısının artırılmasını vurgulamıştır.

7) Devlet memurluğu için yerli halktan istihdama kabiliyetli memur yetiştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

8) Yapılan ıslahatların gereği gibi takip edilemediğini bazen de ıslahat yapan kişilerin bölgeden ayrılmaları sebebiyle yerlerine gelenlerin ıslahatları kesintiye uğrattığını ifade etmiştir.

“...başlanılmış olan ıslahatın bazen takip edilmeyerek bütün bütün neticesiz ve semeresiz kalmasından ve bazen dahi tatbikâtına memur olanların infikâklarıyla beraber halefleri tarafından iptal edilmiş olmasından dolayı ahalinin idare-i mahalliyeden emniyet ve itimatları külliye münsalîb olduğu cihetle şu aralık ıslahat namına her neye teşebbüs olursa ahaliyi inandırıp hüsn-i telakki ettirmek ve bu sebeple tesis-i inzibata ve hiç olmazsa tahdit-i müşkilata muvâfik olmak...”

9) Yemen'de uzun yıllar devam eden ve bir türlü ortadan kaldırılamayan İmam Yahya isyanı ile ilgili olarak daha önce Yemen valiliği sırasında yaptığı teklifi bu raporunda da tekrar etmiş; Sana, Ta'izz ve Hudeyde bölgelerinin bir kısmının idaresinin İmam Yahya'ya bırakılması gerektiğini

belirtmiştir. Bu yapılmadığı takdirde İmam Yahya isyanı ortadan kaldırılsa bile yerine gelecek kişinin de isyan edeceğini ifade etmiştir.

“...merkumu ikna ile metâlib-i mezrasının devletçe kabul ve ihtiyar olunabilecek bir dereceye tenzil ettirmek gayr-i kabil ve kendisinin arazisi Sana sancağının umumen ve Ta‘izz ve Hudeyde sancaklarının kısmen yed-i idâresine terk ve icra edilmesine mütevakkıftur ki böyle bir hale rıza-i hümâyun-ı hazret-i hilâfetpenâhinin. Kail olamayacağı derkâr olunduktan başka iş bu sûretin temin-i maksad ve âtiyyede kifâyeti muhakkak olmayıp merkûmun zeval-i vücûdundan sonra ya akrabasından veya sâdat-ı saireden riyâset-i şekâveti deruhte edecek diğer bir müdde-i kazibin yine cihat namıyla ihlal-i asayişe tasaddi edeceği melhûtat-ı kavîyedendir.”

10) Bölgede güvenliğin tam anlamıyla sağlanması için Asir, Hudeyde ve Ta‘izz sancaklarında en az bir buçuk tabur asker ve bu merkezlere bağlı kaza ve nahiyelerde de en az altı yüz kişiden oluşan iki fırka asker bulundurulması gerektiğini belirtmiştir.

11) Bölgedeki asker kayıplarının harplerden ziyade iaşe eksikliğinden kaynaklandığını ve bu sıkıntıyı giderecek paranın hazine tarafından aksatmadan gönderilmesi üzerinde durmuştur.

12) Bölgeye gönderilecek askerî fırkaların, nakliyesi kolay bölgelerden seçilmesini ve masraflarının da hazineden karşılanmasını teklif ederek bu fırkaların en az iki sene bölgede görev yaptıktan sonra bir kısmının geldikleri bölgelere iade edilmesi, kalan kısmının da üç yıl daha Asir ve Sana bölgelerinde istihdam edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

“Hitta-i Yemeniyede bulunan kuvve-i askeriyenin vesâit-i kâfiye-i nakliyeye malik üç buçuk fırkaya iblağı ve mesârif-i askeriyeden varidât-ı mahalliye ile tesviyesi mümkün olmayan kısmın hazine-i celileden tertibi ile beraber iş bu kuvvetin tamamı iki sene kadar orada bulundurulduktan ve tedibât ve ıslahat-ı mukteziye kemal-i dikkat ve hikmetle icra edilerek tesirât-ı matlûbenin hasıl olduğu anlaşıldıktan sonra üç senede fırkalardan birinin mensup olduğu ordulara iadesine ve baki kalacak iki buçuk fırkadan yarım fırkanın Asir’de iki fırkanın Sana ile mevâki-i sairede daimi olarak ikâmesine mütevakkıf...”

13) Asayişin sağlandığı bölgelerdeki tesirin geçici olabileceğini de düşünülerek eskiden beri devlet idaresinin sağlanamadığı yerlerde kaza ve nahiyeye kurulması fikrinden vazgeçilip o bölgelerde halka iyi muamele edilmesi ve manevi tedbirlerin ön plana çıkarılması fikrini ifade etmiştir.

“Yemen’de şarka doğru daire-i idare ne kadar tevsi edilirse müşkilât o nispette tezyîd edilmiş olacağından tedibât sırasında hasıl olacak tesirâtın muvakkatasına aldanılarak öteden beri taht-ı inzibata alınmamış olan mahallede yeniden kaza ve nahiyeye teşkili ve memur ve asker ikâmesi gibi başlıklardan ihraz olunarak o misüllü mahallenin vesâit-i maddiyeye bedel nüfuz ve tedâbir-i maneviye ve muâmelat-ı cemile ile zir-i inkıyatta bulundurulmasına dikkat...”

3.2. Diğer Osmanlı İdarecilerinin Görüşleri

Yemen’de bir süre görev yapan Ali Emirî Efendi, bölgede görev yapan devlet adamlarının yazdıkları layihaları inceleyerek bu layihalardaki teklifleri özetlemiş ve bunların değerlendirmesini yapmıştır. Buna göre layihalarda; Yemen memurlarını ıslah etmek, Yemen kıtasını üç vilâyete bölerek vilayet ve kaza sayısını artırmak, demiryolu yapmak, tarımı geliştirmek, sahillerin güvenliğini sağlayarak silah ve cephane ithaline engel olmak, bölgede asker sayısını artırmak, ileri gelen din adamları ve kabile şeyhlerine maaş bağlamak, bölge halkından bir askerî kuvvet teşkil etmek ve bölgeye ıslah heyeti göndermek şeklinde teklifler olduğunu ifade etmiştir. Ali Emirî Efendi, devlet memurlarının ıslahı teklifini değerlendirirken Hüseyin Hilmi Paşa’yı örnek göstererek onun bu konuya ehemmiyet verdiğini ve memurların suçlarını gazete vasıtasıyla ilan ettiğini belirtmiş fakat bu durumun bir takım olumsuzluklara sebebiyet verdiğini ifade etmiştir. Ali Emirî Efendi’ye göre Yemen’deki tüm karışıklığın sebebi belli başlı beş kabilenin itaat altına alınamamasıdır. Bu beş kabile Ahî, Nehm, Hevlan, Arhâb, Hüda, Hâşid-i Bekil kabileleri olup diğer kabileler de bunlardan ya korktuğu ya da bazı başarılarını gördüğünden onlara katıldığı için Yemen’de asayişin sağlanamadığını belirtmiş ve bunların itaat altına alınmasıyla bölgenin ıslahının büyük oranda halledileceğini ifade etmiştir. Ayrıca bölgede ileri gelen ailelerini devlet görevinde istihdam etmek ve bu kişilere maaş bağlamak yoluyla bunların yönetime karşı olan hareketlerine de bir son verileceği fikrini savunmuştur²⁶⁶.

1910-1914 yıllarında bölgede görev yapan Meşihât Müsteşârı Hüseyin Kâmil Efendi de yazdığı hatıratında bölgenin ıslahı için alınacak önlemlerden bahsetmiştir. Buna göre Yemen’e atanan memur ve askerlerin, halkın lisanına ve değerlerine vakıf olmadığından halkla ilişki kuramadıklarını söyleyerek özellikle Meşrutiyetten sonra gelen memurların ahlak yönünden zayıf olduğunu, ahaliye hakaretle baktıklarını ve İslamî yaşantıdan uzak olduklarını belirtmektedir. Bu durumun halkın nefretine neden olduğunu ve sonuçta isyanların çıktığını ifade

---

²⁶⁶ Yeşilyurt, “Ali Emirî’nin Yemen Islahına Dair Görüşleri”, *Turkish Studies*, c. 4/3 (2009): 2306-2309.

etmektedir. Bu memurlardan fayda görülmediği gibi bölgeye atanacak memurların dindar, devlet ve millete sâdik adamlardan seçilmesi gerektiğini belirtmiştir²⁶⁷.

Görüldüğü gibi Hüseyin Kâmil Efendi de Yemen ıslahı konusunda kendisinden yaklaşık on yıl önce bölgeden ayrılan Hüseyin Hilmi Paşa ile benzer düşünceleri paylaşmakta ve devlet memurlarının bölgedeki davranışlarının olumsuz etkisine vurgu yapmaktadır.

Bölgede görev yapan ve ne yapılması gerektiğine dair bir layiha yazan kişiler arasında Ferik Ferit Paşa'da bulunmaktadır. Ferit Paşa'da lahikasında Yemen'deki durumu özetleyerek çeşitli öneriler sıralamıştır. Buna göre;

- 1) Mülkî idâre teşkilatının ıslahı ile asayişin sağlanması gerektiği,
- 2) Hudeyde-Sana demiryolunun inşâ edilmesinin bölgeyi kalkındıracağı ve ulaşımın geliştirilmesinin ticarî fayda sağlayacağı,
- 3) Eğitimin yaygınlaştırılmasının sağlayacağı maddî ve manevî faydaların yanında mezhep ihtilaflarını da ortadan kaldıracacağı,
- 4) Osmanlı vapurlarından birkaç tanesinin bölgeye tahsisi ile Hudeyde'de bir Osmanlı Bankası şubesinin açılmasının iktisadî durumun iyileştireceği,
- 5) Bölgedeki karışıklıklarda bir çok memurun kötü idaresi ile yolsuzlukta bulunmasının etkili olması nedeniyle dürüst ve mahallî lisan bilen memurların atanması,
- 6) Bölgeden alınan öşür vergisi miktarında indirimle gidilmesi, madencilik ve ziraatin gelişmesini sağlamak için birer ziraat mühendisi ile maden mühendisinin Yemen'de görevlendirilmesi,
- 7) Hudeyde ve Muha'da yabancıların devamlı olarak artması nedeniyle dış işlerinden anlayan birer yabancı işler müdürlüğünün kurulmasının gerekli olduğu dile getirilmiştir²⁶⁸.

Ferit Paşa'nın layihasında dile getirdiği hususların büyük bir kısmının Hüseyin Hilmi Paşa'nın önerileriyle benzerlik gösterdiği görülmektedir. Ferit Paşa da Yemen'deki sorunların çözümü için siyasî, malî, eğitim, ulaşım ve tarım gibi birçok alanı kapsayan ıslahatların yapılması ihtiyacından bahsetmiş; Hüseyin

²⁶⁷ Karabulut, "Hüseyin Kâmil Efendi'nin Yemen Hatıraları", 182.

²⁶⁸ Ömer Osman Umar, "Yemen Hakkında Ferid Paşa'nın Lâyihası", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, c. 1/2 (2003): 95.

Hilmi Paşa'nın düşüncelerine ek olarak bölgedeki yabancı devletlerle yürütülen ilişkilerin daha sistemli ve düzenli bir şekilde sokulmasını savunmuştur.

Babasının tayini dolayısıyla küçük yaşta Yemen'e gelerek 1880 yılından itibaren aralıksız 32 yıl bölgede çeşitli memuriyetliklerde bulunan ve bölgeyi iyi tanıdığı için bir süre Meclis-i Mebusan'da Yemen mebusu olarak görev yapan Zühtü Efendi de bir layiha hazırlamıştır. Hazırladığı layihayı mebusluğu sırasında küçük bir kitapçık haline getirerek mebuslara dağıtan Zühtü Efendi, bölgeyi yakından tanıyan birisi olarak bir taraftan sorunları tespit ederken bir taraftan çözüm önerileri getirmiştir. Yemen hakkında yazılan layihalarda genellikle kötü idarecilerin asayişsizliğe ve isyanlara sebep olması temel etken olarak gösterilirken Zühdü Efendi, idarî düzenlemelerin eksikliğini kabul etmekle birlikte asıl sebebin ekonomik olduğunu, adil ve düzenli bir vergi sisteminin uygulanmamasının bölgede büyük sıkıntılar çıkardığını ifade etmektedir. Zühtü Efendi'nin layihasında üzerinde durduğu görüşler şöyle sıralanabilir²⁶⁹;

1) Vergi toplama işinde şeyhlerin ve askerî kuvvetlerin müdahalesinin önlenmesi ve gayet adil bir vergi sisteminin getirilmesi,

2) Mutasarrıf, kaymakam ve nahiye müdürlerinin yerel eşraftan seçilmesi ve bu kişilerin adaletli, iffetli ve muktedir kişiler olmasına dikkat edilmesi,

3) Yemen üzerine yazılan raporların birçoğunda temas edilen ortak bir nokta da sahillerde devam eden kaçakçılık olup sahillerdeki her türlü kaçakçılığı önlemek için denetimlerin artırılması,

4) Halkın silahlanmasının önüne geçilmesi,

5) Bölgeyi yakından tanıyan tecrübeli idarecilerin atanması ve halkın ileri gelenlerinden oluşan yerel idare meclislerinin kurulması,

6) Sulama kanalları, baraj gölleri ve artezyen kuyularının açılması,

7) Ziraat Bankası şubesinin açılması,

8) Milli şirketlerin oluşturulması,

9) Yarım kalan demiryolu inşaatlarının bir an önce bitirilmesi.

Zühtü Efendi'nin ortaya koyduğu fikirler Hüseyin Hilmi Paşa'nın önerileri ile benzerlik göstermektedir. Özellikle devlet memurlarının yerel eşraftan

---

²⁶⁹ Mustafa Selçuk, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Mebusu Zühdü Efendi ve Yemen Layihası", *History Studies*, c. 4 (2012): 324.

seçilmesi, memurların yaptıkları haksızlıkların önlenmesi, sahillerdeki kaçakçılığın engellenmesi ve ekonomik sıkıntıların giderilmesi Hüseyin Hilmi Paşa'nın da üzerinde durduğu ve valiliği sırasında gerçekleşmesine gayret ettiği hususlar olarak söylenebilir. Ayrıca Hüseyin Hilmi Paşa'nın bölgede ticareti geliştirmek amacıyla Osmanlı bankasının şubesinin açılmasını talep etmesine karşılık Zühtü Efendi'nin de Ziraat bankasının şubesinin açılmasına gayret ettiği görülmektedir.

Gerek Hüseyin Hilmi Paşa'dan önce gerekse sonra Yemen'e gelen görevlilerin layihalarında ortaya koydukları eksikliklerle Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemenle ilgili görüşleri büyük bir benzerlik göstermektedir. Bu da Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen'de kaldığı süre zarfında sorunları iyi tespit ettiğini ve bölgeyi tanımak hususunda gayretli olduğunu göstermektedir. Nitekim Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen'deki faaliyetleri ve gayretleri, bölgeye vali olarak atandıktan yaklaşık bir yıl sonra kendisine vezirlik rütbesinin verilmesini sağlamıştır. Vezâret menşûrunu kendisine teslim etmek için bölgeye gönderilen Binbaşı Ahmed bin Mehmed, vezâret menşûrunu bir törenle Hüseyin Hilmi Paşa'ya teslim etmiş ve bölgeyle ilgili gözlemlerini birinci elden aktararak valinin gayretlerini övmüştür. Valinin çalışmalarından, bölgenin ilerlemesinden, halkın memnuniyetinden bahsetmiş; ordu komutanı Abdullah Paşa ile aralarının açık olmasından dolayı komutanın değiştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir²⁷⁰.

---

²⁷⁰ “Müşârunileyh kulları merbûtiyetin muhâfaza ve te'yidi hususunda bir vazife-i mukaddese addederek çok çalışmakta ve Yemen'e muvâsalatından beri ahali kullarını eltâf-ı seniyye-i hazret-i şehinşahîlerine müstefrik etmiştir. Yemen kıtasının her tarafında bu vecihle adalet ve merhamet-i seniyyeleri neşr buyrulduktâ ..... Heyet-i Islâhiye kullarının himmet ve sadâkatleriyle arada sırada vukua gelen hadiselerin bademâ vuku bulmayacağı ve ahali kullarının kâffesi itaat ve inkıyâda geleceklere kaviyyen memuldur..... Yemen Valisi Hüseyin Hilmi Paşa kulları gayet mütediyyin, müstakim, müdebbir, siyasî olduğu gibi Yemen'den infikâkı gayr-i câiz bulunduğu zira müşârunileyh kulları esdika-i bendegân-ı hazret-i padişahîlerindendir. Yalnız şimdiki halde Yemen'in islâhı ve ahalisinin terakkisine mani ..... ahlak-ı zemîmelerinden dolayı Kumandan Paşa kullarını Vali Paşa kullarına karşı hiçbir sebep mevcut değilken husûmete boğmak ve Vali Paşa kullarının Yemen islâhına ait her türlü evâmirini infaz etmemek, ikindiden sonra hükûmet konağının kapısına asâkir göndermek usulden iken göndermeyip Vali Paşa kullarını hakîr görüp ehemmiyet vermemek, ahali kullarına karşı hükûmet-i seniyyelerinin şan ve şerefini ila etmek her sadık bendenin vazife-i mukaddese iken mahza bunların sebebiyle hükûmetin nüfûziyetini kesrecek ahvâldendir. Binaenaleyh ..... Vali-i müşârunileyh kullarıyla el ele verip hüs-n-i hizmet edecek başkumandan olmak üzere bir ferik paşa kullarının agramı ..... haddim olmayarak hakipây-i merâhimihtivâ-ı hazret-i zıllâhîlerine olan sadâkat ve ubûdiyetim hesabıyla.....” DAB., *Y.PRK.MYD.*, 23/23, 29 Zilhicce 1317/29 Nisan 1900.

Hüseyin Hilmi Paşa ile ilgili olarak her ne kadar övücü bir dil kullanılsa da kaynaklardan elde edilen bilgilere göre özellikle Yemen'deki son yılı bir hayli sıkıntılı geçmiş ve bu durum da merkeze gönderdiği raporlara yansımıştır. Yemen'de halkı hükûmetten soğutup hükûmetin nüfûzunu azalttığı, vergi tahsilâtını sekteye uğrattığı, eşkıya etkisi altındaki kabile kavgalarına karşı yetersiz kaldığı şeklinde merkeze giden şikâyetler dikkate alınarak uyarılmıştır. Bunun üzerine padişaha bir arıza gönderen Hüseyin Hilmi Paşa, merkeze gönderilen ihbara atıfta bulunarak daha çok itidal ve mülâyemetle hareket ettiği için bu türlü şikâyetler olduğunu belirtmiştir. Fakat bölgede yumuşak bir politika izlemenin yanlışlığının ortaya çıktığını ifade ederek görevini hakkıyla yapamadığını ve Yemen'in ıslâhına muktedir olamadığını söyleyerek Yemen'den daha az önemli bir bölgeye nakliyle yerine tecrübeli birinin tayin edilmesi talebini iletmiştir²⁷¹. Bir süre sonra da kendisine yapılan suikast girişimi nedeniyle görevinden alınmıştır.

Yemen'deki bulunduğu beş yıllık süre zarfında Hüseyin Hilmi Paşa için yolsuzluk yaptığına dair şikâyetler ortaya çıkmış ve bu şikâyetler Islâh Heyeti tarafından araştırılarak neticeye bağlanmıştır. Bu dönemde Hüseyin Hilmi Paşa aleyhine çalışan ve uygulamalarından rahatsızlık duyan kişiler Ta'izz eski mutasarrıfı Mustafa Şevket Efendi, Zamar eski kaymakamı Mustafa Hilmi Efendi ve Amran eski kaymakam vekili Halil Efendi gibi genellikle görevlerinden azledilen memurlar olmuştur. Bu şekilde azledilen, hakkında tahkikat yapılan ve muhâkeme altına alınan kişiler Hüseyin Hilmi Paşa aleyhine faaliyet yürütmeye başlamışlardır²⁷². Bu memurlardan Ka'tabe kaymakam vekili Ahmed Babanî'nin yerine başka bir kişinin atanması üzerine Hüseyin Hilmi Paşa'ya dilekçe vererek başka bir yere tayinini istemiştir. Ancak hakkında yapılan tahkikatta rüşvet ve yolsuzluğu tespit edilince görevinden azledilmiştir²⁷³. Bu olay üzerine aslen Süleymaniyeli Babanî aşiretine mensup Kürtlerden olan ve Yemen'de yaklaşık 30 yıldır memurluk yapan Ahmed Babanî, Yüzbaşı Said Ağa'dan aldığı rovelver

²⁷¹ DAB., *DH.MKT.*, 487/42, 15 Muharrem 1320/24 Nisan 1902.

²⁷² DAB., *Y.EE.*, 65/23, 11 Rebîülevvel 1318/08 Temmuz 1900; DAB., *Y.EE.*, 65/32, 27 Rebîülevvel 1318/24 Temmuz 1900.

²⁷³ DAB., *Y.EE.*, 65/31, 27 Rebîülevvel 1318/24 Temmuz 1900.

marka silahla Hüseyin Hilmi Paşa'yı hükûmet dairesine girerken vurmıştır²⁷⁴. Hüseyin Hilmi Paşa göğsünden aldığı kurşunla ağır yaralanmış ve yakındaki bir odaya taşınarak doktor çağırılmıştır. Yaşanan karmaşa sırasında yukarıya çıkan ve Ahmed Babanî'yi gören Ali isimdeki jandarma eri, ateş ederek Ahmed Babanî'yi orada öldürmüştür²⁷⁵. Olay yerinde yapılan araştırmada, Ahmed Babanî'nin üzerinde bir mektup çıkmış²⁷⁶; yapılan soruşturma neticesinde Ahmed Babanî'yi, memurluktan azledilen Mustafa Şevket Efendi, Mustafa Hilmi Efendi ve Halil Efendi isimli kişilerin azmettirdiği tespit edilmiştir²⁷⁷. Islâh Heyeti de bu olayı araştırmış ve Ahmed Babanî'yi azmettirdiği gerekçesiyle bu şahıslar hakkında dava açılmıştır²⁷⁸.

Hüseyin Hilmi Paşa, azmettiren şahıslar hakkında davacı olmamış fakat Islâh Heyeti'nin önerisiyle Zamar eski kaymakamı Mustafa Hilmi Efendi ile Amran eski kaymakam vekili Halil Efendi'nin Yemen'de herhangi bir görevde bulunmalarının uygun olamayacağına karar verilerek memleketlerine geri gönderilmeleri istenilmiştir²⁷⁹. Mustafa Şevket Efendi ise soruşturma neticesinde birinci derecede azmettirici görülerek tutuklanmıştır²⁸⁰.

Bu dönemde henüz Yemen'de Adliye Teşkilâtı olmadığı için olay, Şer'i mahkeme aracılığıyla yürütülmüştür. Soruşturmayı polis müdürü Rıza Bey yapmış, davaya da Islâh Heyeti bakmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa, hakkında bazı dedikodular öne süren ve Padişah'a kendisi hakkında şikâyet mektupları yazan

²⁷⁴ DAB., *Y.EE.*, 65/19, 10 Rebîülâhir 1318/06 Ağustos 1900; DAB., *Y.EE.*, 65/21, 17 Rebîülevvel 1318/14 Temmuz 1900; DAB., *Y.EE.*, 65/24, 27 Rebîülevvel 1318/24 Temmuz 1900; DAB., *Y.PRK.ASK.*, 161/73, 09 Safer 1318/07 Haziran 1900.

²⁷⁵ DAB., *Y.EE.*, 65/22, 27 Rebîülevvel 1318/24 Temmuz 1900.

²⁷⁶ "Hüseyin Hilmi Paşa'nın, Namık Bey'in odacısı olduğu herkes tarafından bilinir. Nasıl oldu da böyle bilinen bir kişi, nüfusu 5 milyona ulaşan bir yere ve hem de vezirlik rütbesiyle atandı. Bu şaşılacak şeydir. Vali'nin hem Avrupa'daki cemiyetlerle işbirliği hem de Jön Türklere para gönderdiği bilinen bir gerçektir. O nedenle bu adamın katledilmesi gerekir. Bunu ben yapacağım ve şayet ölürsem şehid olarak gazetelere ilanımın verilmesini istihâm ederim. İnşallah gerçekleştireceğim." DAB., *Y.EE.*, 65/28, 27 Rebîülevvel 1318/24 Temmuz 1900.

²⁷⁷ DAB., *Y.EE.*, 65/23, 11 Rebîülevvel 1318/08 Temmuz 1900.

²⁷⁸ DAB., *Y.EE.*, 65/25, 27 Rebîülevvel 1318/24 Temmuz 1900.

²⁷⁹ DAB., *Y.EE.*, 65/30, 11 Rebîülevvel 1318/08 Temmuz 1900.

²⁸⁰ Mustafa Şevket Efendi nezâretteyken bir ara firar ederek, hükûmet konağına gelip Hüseyin Hilmi Paşa'yı tehdit etmiştir. Müşîr Abdullah Paşa, konağa gelerek Mustafa Şevket Efendi ile konuşmuş ve onu yatıştırmıştır. Elindeki silahlar da ele geçirilmiş ve tekrar tutuklanmıştır. DAB., *Y.EE.*, 65/29, 27 Rebîülevvel 1318/24 Temmuz 1900; DAB., *Y.EE.*, 65/34, 11 Rebîülâhir 1318/07 Ağustos 1900; DAB., *Y.EE.*, 65/27, 27 Rebîülevvel 1318/24 Temmuz 1900.

Mustafa Şevket Efendi hakkında, İstanbul'a 1 Mayıs 1901 tarihinde bir arıza göndererek yargılanmasını istediğini belirtmiştir²⁸¹.

Hüseyin Hilmi Paşa, bu suikast girişiminden dolayı ağır yaralanmış ve evinde dinlenmeye çekilmiştir. Valilikle ilgili işleri yürütmesi için Abdullah Paşa'ya vekâlet vermiş ve durumu da İstanbul'a iletmiştir²⁸². Abdullah Paşa da valinin sağlık durumuyla ilgili olarak İstanbul'u sürekli bilgilendirmiştir²⁸³. İşleri daha fazla yürütemeyeceğini anlayınca bir süre dinlenmek, sağlığına kavuştuktan sonra tekrar Yemen'e dönmek veya başka bir bölgeye atanmak hususlarında merkezden izin istemiştir. Osmanlı Devleti, Hüseyin Hilmi Paşa'nın bölgede daha fazla kalmasını uygun görmeyerek valilik görevinden almış ve yerine vekâleten 7. Ordu Komutanı Abdullah Paşa bakmaya başlamıştır²⁸⁴.

---

²⁸¹ “Mustafa Şevket Efendi, Osmanlı idaresine aykırı faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu kişi Yemen'e gelir gelmez halka karşı kötü muamelelerde bulunmuş ve etrafını tehdit ederek korku salmıştır. Osmanlı Devleti'ni Yemen'de gözden düşürecek faaliyetlere karşı aldığım tedbirler sayesinde derhal Mustafa Şevket Efendi, işten el çektirilmiştir. Ancak bana karşı bir suikast girişiminde bulunuldu ve bu girişimden kurtuldum.” DAB., *Y.PRK.UM.*, 53/115, 12 Muharrem 1319/01 Mayıs 1901; DAB., *Y.MTV.*, 205/98, 19 Rebîülâhir 1318/15 Ağustos 1900.

²⁸² DAB., *Y.EE.*, 65/20, 27 Rebîülevvel 1318/24 Temmuz 1900; DAB., *Y.A.HUS.*, 407/49, 12 Safer 1318/10 Haziran 1900.

²⁸³ DAB., *Y.PRK.ASK.*, 161/92, 16 Safer 1318/14 Haziran 1900.

²⁸⁴ DAB., *İ.DH.*, 1404/17, 26 Şâban 1320/27 Kasım 1902; DAB., *Y.MTV.*, 207/17, 04 Cemâziyelâhir 1318/29 Eylül 1900; DAB., *DH.MKT.*, 2409/14, 05 Cemâziyelâhir 1318/30 Eylül 1900.

SONUÇ

Hüseyin Hilmi Paşa, Osmanlı Devletinin son çeyrek asrında memurluktan başlayarak sırasıyla mutasarrıflık, valilik, genel müfettişlik, bakanlık, sadrazamlık, ayan meclisi azalığı ve nihayet büyükelçilik gibi görevler yaparak ön plana çıkmış önemli devlet adamlarından birisidir. İki kere sadrazamlık görevine getirilmesi onun başarılı bir devlet adamı profiline dâhildir. Paşa, son çeyrek asır boyunca devletin politikalarında söz sahibi olmuştur. Fakat valilik ve müfettişlikte gösterdiği başarıyı sadrazamlıkta gösterememiş, hoş geçindiği İttihat ve Terakkiye karşı etkili olamamıştır.

Çok önemli görevleri yüklenen ve bu görevleriyle ilgili hakkında birçok araştırma yapılan Hüseyin Hilmi Paşa'nın, 21 Nisan 1898 yılından başlayarak Kasım 1902'de görevinden alınmasına kadar geçen dört yılı aşkın valilik döneminde yaptığı faaliyetler hakkında verilen bilgiler oldukça kısadır. Buhanlı bir dönemde ve oldukça sıkıntılı bir bölgeye, çok kısa süren Adana valiliği sayılmazsa tecrübesiz olarak atanmış ve Yemen'de birçok alanda önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. İmam Yahya İsyanını bastıramasa da vilayette yaptığı çalışmalarla bir süre asayiş sorunlarını ortadan kaldırmış ve yaptığı çalışmalar, kendisine vezirlik rütbesini getirmiştir.

Bölgeden yazdığı raporlarda ortaya koyduğu düşüncelerden de anlaşılacağı üzere kendisi Yemen'deki görevini benimsemiş ve bölgeyi bir sürgün yeri olarak gören bu sebeple görevini yerine getirmeyen memurlara karşı da müsâmaha göstermemiştir. Yemen'de bulunduğu süre içinde bir taraftan gayretli memurların ödüllendirilmesine bir taraftan da disiplinsiz memurların ıslahına çalışmış hatta kendinden sonra bölgeye giden bazı idarecilerin hatıratlarından anlaşıldığı üzere bu konuda oldukça sert bir tutum ortaya koymuştur. Halk üzerinde etkili olan din adamlarıyla iyi geçinmiş, merkezî otoritenin güçlendirilmesi için idarî teşkilatlanmada bazı değişiklikler yapmıştır. Ayrıca Yemen üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen yabancı devletlere karşı Osmanlının hukukunu muhafaza etmiştir. Nitekim onun bu faaliyetleri, kendisine muhalif kesimlerin oluşmasına sebep olmuş ve bu muhâlefetin bir sonucu olarak suikasta uğramıştır. Kıl payı

kurtulduğu bu girişimden sonra Yemen'den alınmış, daha önemli bir görev olan ve yeni kurulan Rumeli Genel Müfettişliği görevine getirilmiştir. Böyle önemli bir göreve getirilmesi, Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen'de başarılı olduğunun devlet katında da kabul edilmesi anlamına gelmektedir.

Yeni bir vergi düzenlemesi yapılarak vergilerin adil bir şekilde ve zamanında toplanması, sahte para basımının engellenmesi, bölgede kullanılan riyallerin Osmanlı lirasıyla değiştirilmesi, Kızıldeniz ticaretinin bölge halkının yararına olacak şekilde geliştirilmesi ekonomik faaliyetleri içinde önemli bir yer tutmaktadır.

Bölgenin asayiş sorunlarını ortadan kaldırmak amacıyla zaptiye alaylarının jandarma birliklerine dönüşmesini ve bu birliklerde yerli halkın da görev almasını sağlamıştır. Yemen'de asker sayısını artırmaya çalışarak özellikle Kızıldeniz boyunca yapılan silah, cephane ve eşya kaçakçılığını asgari seviyeye indirmiştir. Kabileler arasında meydana gelen çatışmaları engellemeye çalışmış ve devlete isyan eden kabileleri de itaat altına almıştır.

Yemen'de merkezi otoritenin güçlendirilmesi ve ulaşımın geliştirilmesi için de adımlar atmış, bölgedeki bazı merkezler arasında telgraf hattı kurulmasını sağlamıştır. Çeşitli bölgelerde hükümet konağı, karakol ve hapishane yapılması, Sana'da bir arşiv binasının kurulması da onun bayındırlık faaliyetleri içinde değerlendirilebilir.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen'deki en önemli faaliyetlerinden biri de eğitim alanında olmuştur. Bölgede okul yapımını önem vererek ibtidâî, rüşdiye ve idâdî mektepleri açılmasını sağlamış; yerli halkın bu okullara talebini artırmak için çeşitli teşvikler uygulamıştır. Diğer taraftan yerli halkın çocuklarını İstanbul'a eğitim için göndermeye çalışmıştır. Yabancıların bölgedeki kültürel faaliyetlerini engellemeye gayret ederek bölgeye yabancı gazete, dergi ve broşürlerin girmesine fırsat vermemiştir.

Bölgenin ikliminden dolayı sık sık çıkan kıtlık ve kuraklığa karşı önlemler alarak çiftçilikle uğraşan ahaliye tohum için hububat dağıtılmasını sağlamış; bölgede yetişen tarım ürünlerinin çeşidinin artırılması için çeşitli çalışmalar yürütmüştür. Bölgedeki salgın hastalıklara karşı da karantina merkezleri kurmuş,

aşı üretim merkezleri açmıştır. Ayrıca Darulkelb laboratuvarı adıyla kuduz hastalığı için bir tedavi merkezi açılmasını da sağlamıştır.

Hüseyin Hilmi Paşa, bölgede siyasî ve askerî faaliyetlere önem verdiği kadar diğer alanlara da eğilmiş; ekonomi ve eğitim başta olmak üzere birçok alanda yaptığı başarılı çalışmalarla etkili olmuştur. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen'den ayrılmasından kısa bir süre sonra İmam Yahya ve Seyyit İdrisî'nin isyan çıkarması ve bu isyanların da bir türlü bastırılmaması, onun bölgedeki idaresinin o dönemin şartlarına göre ne kadar sağlam olduğunu göstermektedir. Raporlarında tavsiye ettiği bazı hususların, kendisinden sonra hayata geçirilmesi de ileriye gören bir devlet adamı olduğunu göstermesi yanında bölgeyi ne kadar iyi tanıdığının da bir ispatı sayılabilir.

KAYNAKLAR

1. ARŞİV KAYNAKLARI

a) Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB)

A.MKT.MHM. (Sadâret Mektubî Mühimme Kalemî): 450/02; 455/99; 578/3;
579/20; 581/3; 583/3; 584/8; 683/30

BEO. (Bâbîâlî Evrak Odası Evrakı): 158/11854; 318/23833; 408/30592;
1094/82032; 1123/84202; 1123/84206; 1137/85275; 1147/85993;
1158/86838; 1170/87745; 1172/87858; 1180/88480; 1183/88673;
1195/89621; 1207/90502; 1243/93179; 1243/93186; 1245/93343;
1245/93370; 1250/93688; 1251/93769; 1265/94813; 1269/95143;
1276/95627; 1277/95772; 1280/95980; 1289/96671; 1296/97131;
1296/97133; 1264/94770; 1304/97756; 1329/99651; 1334/100008;
1339/100389; 1353/101472; 1355/101566; 1357/101722; 1377/103262;
1387/103961; 1402/105109; 1403/105161; 1412/105858; 1424/106741;
1434/107489; 1439/107919; 1444/108238; 1466/109879; 1472/110347;
1486/111442; 1498/112277; 1544/115778; 1552/116375; 1553/116438;
1555/116624; 1617/121266; 1625/121842; 1665/124839; 1693/126928;
1706/127833; 1756/131657; 1773/13290; 1796/134689; 1826/136949;
1864/139766; 1926/144449.

DH.MKT. (Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemî): 456/38; 466/56; 466/59; 469/66;
474/60; 478/41; 487/42; 488/65; 491/25; 493/16; 503/35; 509/17; 520/40;
521/29; 539/80; 545/69; 557/39; 558/12; 571/26; 597/42; 870/89;
1111/83256; 1353/55; 1400/109; 1504/54; 1659/47; 1665/111; 1667/64;
1727/68; 1742/113; 2103/10; 2109/17; 2112/92; 2117/8; 2117/91;
2120/79; 2120/101; 2122/8; 2124/65; 2125/16; 2128/101; 2133/97;
2135/50; 2135/67; 2138/75; 2138/78; 2140/30; 2140/49; 2143/11;
2145/93; 2151/24; 2152/74; 2156/111; 2158/30; 2160/50; 2163/89;
2176/57; 2176/73; 2179/87; 2183/21; 2185/105; 2190/88; 2192/115;
2204/28; 2206/65; 2210/20; 2210/93; 2219/70; 2222/35; 2228/37;
2228/75; 2230/7; 2236/57; 2237/87; 2237/112; 2288/49; 2345/159;
2353/50; 2368/18; 2405/119; 2409/14; 2416/115; 2422/113; 2422/120;
2427/52; 2431/72; 2435/48; 2438/72; 2445/65; 2461/37; 2476/61;

2500/52; 2518/58; 2526/112; 2544/141; 2568/40; 2572/3; 2572/7;
2578/101; 2592/97.

DH.ŞFR. (Dâhiliye Nezâreti Şifre Evrakı): 224/54; 224/67; 226/140; 228/84;
229/25; 229/99; 233/112; 237/29; 238/134; 242/63; 263/69; 269/12;
273/69; 285/50; 286/28.

DH.TMIK.S. (Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muâmelat ve Islâhat Komisyonu): 17/58.

HR.HMŞ. İŞO. (Hâriciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği İstişâre Odası): 221/75.

HR.SYS. (Hâriciye Nezâreti Siyasî): 89/3; 107/42

HSD.AFT. (Ali Fuat Türkgeldi Evrakı): 5/23

İ.AS. (İrade Askerî): 26/71; 28/11; 40/50

İ.DH. (İrade Dâhiliye): 1352/41; 1354/7; 1354/32; 1365/10; 1367/10; 1370/9;
1370/56; 1372/24; 1382/23; 1383/34; 1404/17; 1424/23.

İ.HR. (İrade Hâriciye): 429/45.

İ.HUS. (İrade Husûsî): 63/94; 71/46; 74/62; 74/74; 75/28; 75/48; 75/49; 76/85;
81/88.

İ.ML. (İrade Mâliye): 30/65.

İ.MMS. (İrade Meclis-i Mahsus): 168/10.

İ.OM. (İrade Orman ve Maâdin): 4/55.

MF.MKB. (Maârif Nezâreti Meclis-i Kebîr-i Maârif): 494/25; 512/32; 514/50;
516/34; 520/56; 543/25; 544/41; 555/11.

ŞD. (Şûrâ-yı Devlet Evrakı): 2503/15.

Y.A.HUS. (Yıldız Sadâret Husûsî Maruzât Evrakı): 392/39; 395/11; 395/86;
407/49; 418/33; 420/2

Y.A.RES. (Yıldız Sadâret Resmî Maruzât Evrakı): 92/50.

Y.EE. (Yıldız Esas Evrakı): 6/22; 8/19; 10/16; 65/19; 65/20; 65/21; 65/22; 65/23;
65/24; 65/25; 65/27; 65/28; 65/29; 65/30; 65/31; 65/32; 65/34; 75/67.

Y.EE.KP. (Yıldız Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı): 33/3261.

Y.MTV. (Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı): 73/137; 180/140; 183/56; 183/93;
184/66; 185/13; 186/54; 191/132; 192/149; 195/34; 195/35; 197/74;
199/70; 205/98; 207/17; 214/38; 220/56; 232/43; 237/80.

Y.PRK.ASK. (Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzât): 155/92; 156/15; 161/73;
161/92; 219/28.

Y.PRK.AZJ. (Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal): 36/84; 36/106; 43/73; 48/64.

Y.PRK.BŞK. (Yıldız Perakende Evrakı Başkitâbet Dairesi Maruzâtı): 67/41.

Y.PRK.MK. (Yıldız Perakende Evrakı Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahrîrâtı): 21/46.

Y.PRK.MYD. (Yıldız Perakende Evrakı, Evrak-ı Yaverân ve Mâiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi): 23/23.

Y.PRK.UM. (Yıldız Perakende Evrakı Umûmî): 21/42; 43/89; 44/16; 45/122; 46/50; 47/44; 47/53; 47/95; 48/93; 49/63; 52/68; 53/63; 53/115; 59/104; 61/9.

b) Salnameler

Yemen Vilayeti Salnâmesi. Def'a 1. Vilâyet Matbaası. h. 1307/m. 1890.

2. ARAŞTIRMA ESERLERİ, MAKALELER, ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

Afyoncu, Erhan. "Müşâherehorân". *DİA*. 32: 153-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Akün, Ömer Faruk. "Namık Kemal". *DİA*. 32: 361-378. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Ali Emîrî. Yemen Hâtırâtı. Millet Genel Kütüphanesi. No: 653.

Alkan, Mustafa. "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Müfettişliği (1902-1908)". *Sosyal Bilimler Dergisi* 13 (2015): 242-255.

Aydın, Mahir. "Hüseyin Hilmi Paşa". *DİA*. 18: 550-551. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Ayışığı, Metin. "Osmanlı'nın Son Vilayeti Yemen". Türk Tarih Kongresi, 4-8 Ekim 1999. Ankara: TTK Yayınları, 2002.

Aynî, Mehmed Ali. *Canlı Tarihler II*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1945.

el-Belâzurî. *Fütûhu'l-Büldân*. çev. Mustafa Fayda. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

Bilge, Mustafa L. "Aden". *DİA*. 1: 367-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

- Binark, İsmet. *Yemen Tarihi'nin Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Önemi*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1996.
- Biren, Tevfik. *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*. c. 1. haz. Fatma Rezan Hürmen. İstanbul: Pınar Yayınları, 2006.
- Bostan, İdris. “Yemen”. *DİA*. 43: 406-412. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Bosworth, Clifford Edmund. *İslam Devletleri Tarihi*. çev. Hande Canlı. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005.
- Braudel, Fernand. *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*. c.1. çev. M.Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi, 1993.
- Çağatay, Neşet. *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları, 1989.
- Çavuş, Remzi. “II. Abdülhamid Döneminde Dâülkelp (Köpek Hastalığı-Kuduz) Tedavihanesi”. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi 2* (2017): 46-61.
- Ehiloğlu, Zeki. *Yemende Türkler*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1952.
- Eraslan, Cezmi. *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1995.
- Fayda, Mustafa. “Osmanlılar Dönemi Yemen Tarihine Ait Arapça Bir Yazma”. *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi 32* (1979): 167-172.
- Ferik Atıf Paşa. *Yemen Tarihi*. c.1. İstanbul: Manzume-i Efkar Matbaası, 1326.
- Gökalp, Yusuf. “Zeydilik ve Yemende Yayılışı”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.
- Gökalp, “Zeydiyye”. *DİA*. 4: 328-331. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Gülsoy, Ufuk. *Kutsal Proje-Ortadoğu'da Osmanlı Demiryolları*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- el- Hac Ahmet Raşit, *Tarih-i Yemen ve San'a*. İstanbul: Basiret Matbaası , 1291.
- Hatipoğlu, Turgut. “Yemen'in Osmanlı'dan Ayrılışı (Kopuşu)”. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2004.
- Hayat Ansiklopedisi. “Yemen”. c. 6. İstanbul: Kırıl Matbaası, 1982.
- Heyd, W. *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. çev. E.Ziya Karal. Ankara, TTK Yayınları, 1975.
- İbrahim Efendi, Peçevi. *Peçevi Tarihi*. c. 1. haz. Bekir Sıtkı Baykal. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.

- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Son Sadrazamlar*. c. 3. İstanbul: Dergah Yayınları, 1982.
- Kallek, Cengiz. “Okka”. *DİA*. 33: 338-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Karabulut, Veysi. “Meşihât Müsteşârı Hüseyin Kâmil Efendi’nin Yemen Hatıraları”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*. c. 9. Ankara: TTK Yayınları, 1996.
- Kodaman, Bayram. “Aşiret Mekteb-i Hümâyunu”. *DİA*. 4: 9-11. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kurşun, Zekeriya. “İbrâhim Hakkı Paşa”. *DİA*. 21: 311-314. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kurtuluş, Rıza. “Hudeyde”. *DİA*. 18: 299-301. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Mantran, Robert. *İslamın Yayılış Tarihi*. çev. İsmet Kayaoğlu. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1981.
- Moralı, Nesrin. “Yemen’den Gelen Bir Lâyiha”. *Hayat Tarih Mecmuası*. 11 (1975): 38-46.
- Mustafa Efendi, Naima. *Naima Tarihi*. c. 2. çev. Zuhuri Danışman. İstanbul: Danışman Yayınevi, 1968.
- Nedim Bey, Mahmut. *Arabistan’da Bir Ömür Son Yemen Valisinin Hatıraları veya Osmanlı İmparatorluğu Arabistan’da Nasıl Yıkıldı?.* der. Ali Birinci. İstanbul: İsis Yayınları, 2001.
- Nuri Paşa, Mustafa. *Netâyicü’l-Vukûat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*. c. 1-2. trc. Neşet Çağatay. Ankara: TTK Yayınları, 1992.
- Öke, Mim Kemal ve M. Lütfullah Karaman. *Adı Yemen’dir, Belgelerle Milli Mücadele Döneminde Yemen’deki Son Osmanlıların Hikayesi*. İstanbul: Erkam Matbaası, 2002.
- Örenç, Ali Fuat. *Yakın Dönem Tarihimizde Rodos ve On iki Ada*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2006.
- Özbaran, Salih. *Yemen’den Basra’ya Sınırdaki Osmanlı*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.
- Özdağ, Abdullah. “Son Sadrazamlardan Hüseyin Hilmi Paşa’nın Hayatı ve Faaliyetleri (1855-1923)”. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi* 41 (2014): 147-159.

- Öztuna, Yılmaz. *Devletler ve Hanedanlar*. c. 2. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1969.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Raşid, Ahmed. *Tarih-i Yemen ve San'a*. c. 1. İstanbul: Dersaadet Matbaası, 1281.
- Rüştü Paşa. *Ah O Yemen'dir, Yemen Hatıratı*. haz. Faruk Yılmaz. Ankara: İz Yayıncılık, 2004.
- Sait Paşa, *Anılar*, çev. Şemseddin Kutlu. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1977.
- Saygılı, Hasip. "Rumeli Müfettişliği Döneminde (1902-1908) Makedonya'da Yunan Komitecileri ve Osmanlı Devleti". *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 21 (2011): 147-185.
- Selçuk, Mustafa. "Hudeyde Mebusu Zühdü Efendi ve Yemen Layihası". *History Studies* 4 (2012): 309-326.
- Sertoğlu, Midhat. "Yemen Macerası". *Hayat Tarih Mecmuası* 5 (1975): 33-40.
- Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2006.
- Sırma, İhsan Süreyya. *Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyancıları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Sırma, "Yemen". *MEB İslam Ansiklopedisi*. 13: 371-384. İstanbul: MEB Yayınları, 1986.
- Sırma, "Yemen'in Jeo-Politik Durumu ve Osmanlı Devletine Katılması". *Tarih Enstitüsü Dergisi* 12 (1981-1982): 430-433.
- Süleyman Kani. *Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*. haz. Osman Selim Kocahanoğlu. İstanbul: Temel Yayınları, 1999.
- Şeref, Abdurrahman. "Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi". *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası* 8 (1335): 63-74.
- Şeşen, Ramazan. *Selahaddin Eyyübi ve Devlet*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1987.
- Tanrıkuş, Asaf. *Yemen Notları*. Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası, 1965.
- Tomar, Cengiz. "Yemen". *DİA*. 43: 401-406. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Uçarol, Rıfat. *Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1861-1919) Askeri ve Siyasi Hayatı*. İstanbul: Derin Yayınları, 1989.
- Uçarol, *Siyasi Tarih*. İstanbul: Der Yayınları, 1985.

- Umar, Ömer Osman. “Yemen Hakkında Ferid Paşa’nın Lâyihası”. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2003): 87-112.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. c. 2. Ankara: TTK Yayınları, 1988.
- Ülker, Mustafa Birol. *Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı Kataloğu*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ünlü, Nuri. *İslam Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1984.
- Yavuz, Hulusi. *Kabe ve Haremeyn İçin Yemen’de Osmanlı Hakimiyeti*. İstanbul: Serbest Matbaası, 1984.
- Yavuz, *Rumuzi Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları, 2003.
- Yeşilyurt, Yahya. “Ali Emirî’nin Yemen Islahına Dair Görüşleri”. *Turkish Studies*. 4/3 (2009): 2300-2321.
- Yeşilyurt, “Hüseyin Hilmi Paşa’nın Yemen Valiliği ve Ona Yapılan Suikast”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 34 (2013): 257-285.
- Zeydan, Corci. *İslam Uygarlıkları Tarihi*. c. 1. çev. Nejdet Gök. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Yemen valiliği'nin Ordu-yı Hümâyun müşîriyetinden tefrîk ile mezkûr valiliğe Adana Valisi sabık Hüseyin Hilmi Efendi'nin tayinine ve idare-i mahalliyenin tanzîmi için bir Heyet-i Islâhiyenin i'zâmına ve bunlara itâ edilecek talimât müsvedde-i mahziyesinin heyet-i mezkûreye intihâb edilen zevâtın esâmîsini mübeyyin pusula ile beraber takdîmine dair encümen-i mahsûsdan bi't-tanzîm arz-ı 'atebe-i ulyâ kılınan mazbata manzûr-ı âli olarak keyfiyetin heyet-i bendegânemizce dahi teemmülüyle kararının bâ-mazbata arzı hakkında şeref-müteallik buyurulan irade-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhîyi mübelliğ tezkere-i husûsiye mezkûr mazbata ve müsvedde ile meyâne-i 'ubeydânemizde kırâat ve mütâlaa ve keyfiyet müzâkere olundu. Encümen mazbata-i mütekaddimesinden müstebân olduğu üzere Yemen'de zaman zaman ahvâl-i şûriş-iştîmâlin tevâlî-i zuhûru muvâfık-ı dil-hâh-ı âli bir hüsn-i idâre tesis edememesinden ve mükerrer vergi almak gibi halkı dilgîr ve tebrîd edecek i'tisâfâtın cereyânından neşet etmekte bulunduğundan ve bilumûm İslâm olan Yemen ahâlisinin makâm-ı celîl-i hilâfet-i uzâmâyâ revâbıt-ı diniyyeleri takviye ile idareten asâr-ı adl u merhamet-i cenâb-ı mülûkâne ira'e olunduğu halde hükûmet-i seniyyeye inkıyâd ve mütâva'atları hâsıl olmak tabîi olduğuundan Yemen idâre-i mülkiyesinin Ordu-yı Hümâyun müşîriyetinden tefrîk ile valiliğe münâsib bir zâtın intihâbı ve vilayetin idaresince her türlü sû-i isti'mâlâtın men' ile intizâm-ı hâlin istikrârına ve ahâlinin celb ve temîn-i efkârına ve mülkî ve mâlî îcâb eden teşebbüsâtın icrâsına memûren erbâb-ı kifâyet ve liyâkattan ve affif ve mütedeyyin zevâtın mürekkeb bir heyetin Yemen'e i'zâm olunmak üzere bi'l-intihâb esâmîsinin arz-ı atebe-i ulyâ kılınması ve enzâr-ı ahâlîde melûf oldukları elbisenin memûrin-i hükûmetçe iktisâsı hüsn-i tesîri mûcib olacağından Yemen valisinin ve ağram olunacak Heyet-i Islâhiye ile sair memurîn-i mülkiyenin ricâl-i ilmiye kıyâfetinde bulunmaları ve sair vilayette olduğu gibi Yemen'de dahi jandarma silkine yerliden efrad alınması müstelzim-i muhsenât olacağına binaen bu babda ahaliye teşvikât icrâsıyla fiiliyatın husûlüne çalışılması hususlarında şerefsudûr buyrulan emr-i ferman-ı âli mahz-ı icabât ve muvâfık-ı hükûmet ve maslahat bulunmuş ve mezkûr Yemen vilayeti valiliğine müşârünileyh Hüseyin Hilmi Efendi ehil ve münâsib görünmüş olduğu gibi zikrolunan pusulada esâmîsi muharrer âyan ve bendegân dahi heyet için evsâf-ı matlûbe ile müteârif bulduklarından

müşârünileyh Hüseyin Hilmi Efendi'nin vilayet-i mezkûre valiliğine ve diğerlerinin Heyet-i Islâhiye'ye memuriyetleri ile sür'at-i ağramları ve makam-ı vilayete otuz bin ve Heyet-i mezkûre azasının her birine onar bin kuruş maaş tahsisıyla âzâ-i müşâr ve mumâileyhimâ bermantuk emr-i ferman-ı hümayûn had nizamının üç misli raddesinde harcırâh ve heyetin dâhil-i vilayette geşt u güzârı ve lede'l-icâb memurlar istihdâmı için şimdi yirmi beş bin kuruş tahsisât itâsı ve tebdîl-i kıyâfet hususunun muhsenâtına mebni vali-i müşârünileyh ve Heyet-i mezkûreye tebliği tezekkür olunmuş ve iş bu heyete ait vezâifi hâvî salif'üz-zikr tebligat müsveddesi münderecâtı 'izzü'l-müzâkere meyâne-i bendegânemizde dahi demiryolları inşası ve rüşdiye ve sanayi' mektepleri küşâdı hakkında fikrat-ı mahsûsa bi'l-ilave tebyîz ile imza edilen nüshası mazbata-i marûza ve pusula ile beraber arz ve takdim kılınmış olmakla makrûn-ı müsâade-i seniyye-i cenâb-ı cihanbânî olduğu halde icrâ-i icâbına ibtidâr ve maaş ve harcırâh ve tahsisât maddelerinden dolayı Maliye Nezâretine malumât ita olunacağı muhât-ı 'ilm-i âli buyruldukta ol babda emr u ferman hazret-i veliyyül emrindir.

28 Zilkadde 315/8 Nisan 314

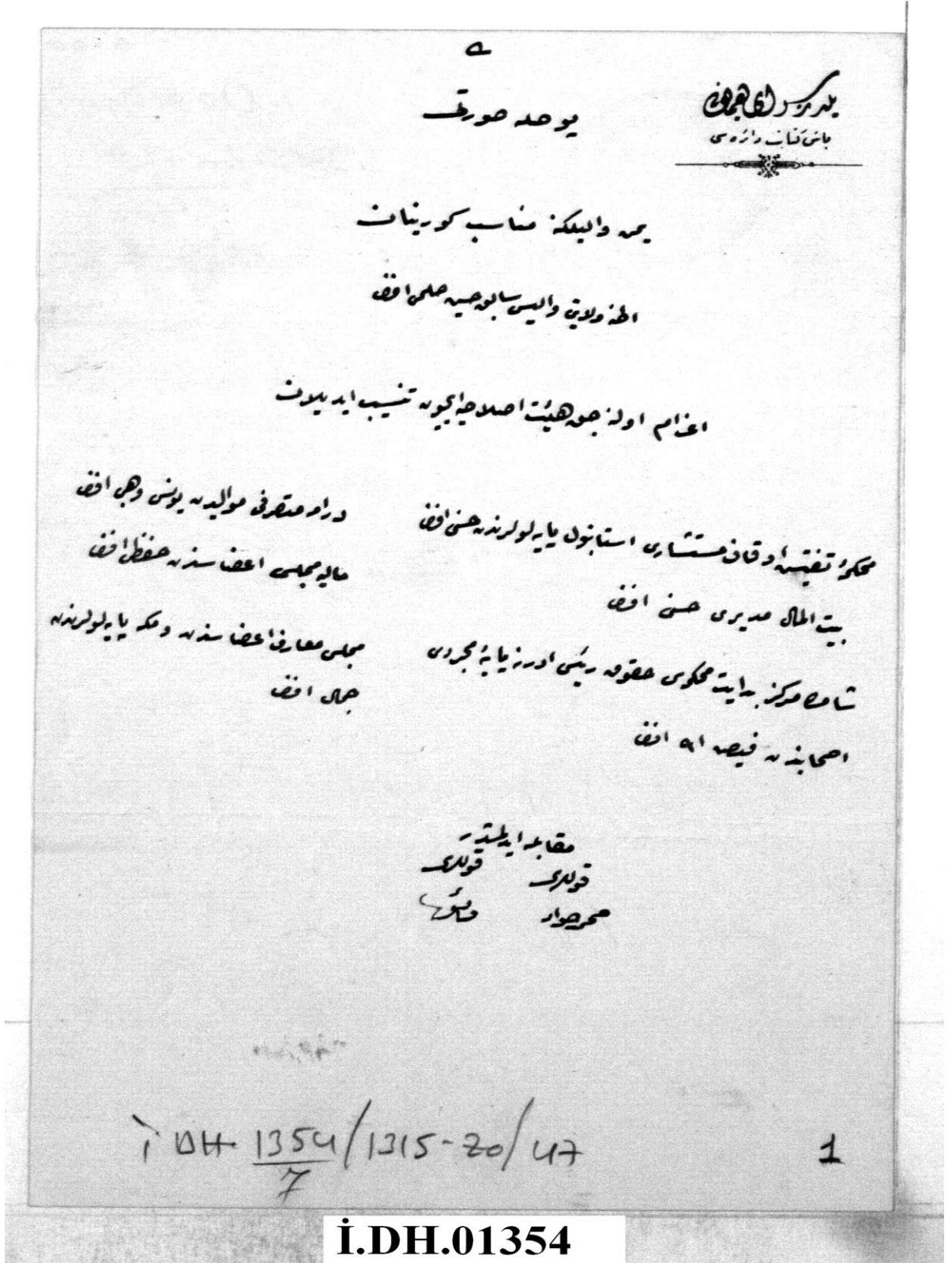
Sadrâzam Rıfat	Şeyhülislâm Cemâleddin
Adliye Nâzırı Abdurrahman	Serasker Rıza
Bahriye Nâzırı Hasan	Şûrâ-yı Devlet Reisi Sa'îd
Hâriciye Nâzırı Tevfik	Dâhiliye Nâzırı Memdûh
Sadâret Müsteşarı Tevfik	Ticaret ve Nâfia Nâzırı Mahmud
Maârif Nâzırı Zühtü	Evkâf-ı Hümayûn Nâzırı Galip
Maliye Nâzırı Tevfik	

Mukâbele olunmuştur

Yazılan zeyl sûretidir

Meclis-i mahsûs-ı vükelânın iş bu mazbatası evrak-ı müteferriesiyle beraber manzûr-ı âli buyrularak bu babdaki tezkire-i sâmiye-i sadâretpenâhi hamış.

Ek 2: Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen'e Tayini Ve Islâh Heyeti'nin Atanmasıyla İlgili Yıldız Sarayı Pusula Sûreti (DAB, İ.DH., 1354/7, 29 Zilkade 1315/20 Nisan 1898)

İ.DH.01354

Pusula Sureti

Yemen valiliğine münâsip görülen Adana vilayeti valisi sabık Hüseyin Hilmi Efendi

Ağram olunacak Heyet-i Islâhiye için tensip edilen

Mahkeme-i Teftiş-i Evkâf Müsteşarı İstanbul pâyelilerden Hüsnü Efendi

Drama Mutasarrıfı mevâliden Yunus Vehbî Efendi

Beytûlmâl Müdürü Hüsnü Eendi

Maliye meclis âzâsından Mustafa Efendi

Şamda merkez Bidâyet mahkemesi hukuk reisi Edirne pâye-i mecîdî ashabından Feyzullah Efendi

Meclis-i Maârif âzâsından ve Mekke pâyelilerden Cemâl Efendi

Mukâbele edilmiştir.

Atufetli efendim hazretleri

Yemen vilayetinin ordu-yu hümayûn müşîriyetinden tefrikiyle valiliğine Adana Valisi sabık atûfetli Hüseyin Hilmi Efendi hazretlerinin tayinine ve idare-i mahalliyenin tanzimi için bir Heyet-i Islâhiyenin ağramına ve teferruatına dair Encümen-i Mahsustan tanzim olunan mazbatanın Meclis-i Mahsus-u Vükelaca mütalaâsıyla kararının arzı hakkında şeref müteallik buyrulan irade-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhiyi mübelliğ tezkire-i hususiye-i atûfileri üzerine cereyan eden müzâkerâtın neticesini mutazammın Meclis-i mezkûrda kaleme alınan mazbata melfuflarıyla beraber arz ve takdim kılınmış olmakla münderecâtı hususunda her ne vecihle irade-i seniyye-i hazret-i padişahi şerefsunuh ve sudur buyrulur ise mantûk-ı âlisi infaz olunacağı beyanıyla tezkire-i senâveri terkim kılındı efendim. 27 Zilkadde 1315/8 Nisan 1314

Sadrazam

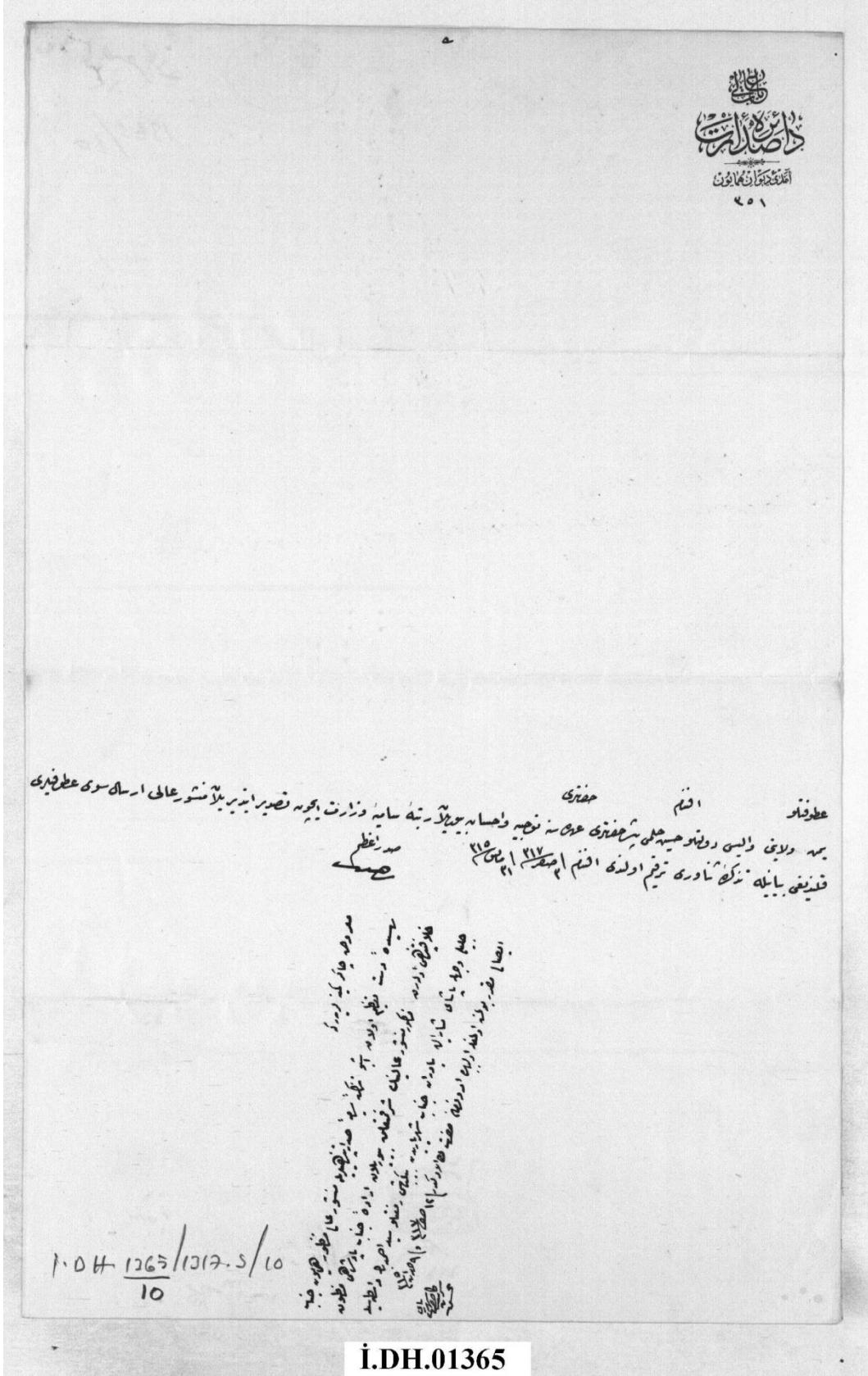
Maruz-ı çaker-i keminelidir ki

Resîde-i dest-i ta'zim olan işbu tezkire-i sâmiye-i sadâretpenâhileri Meclis-i Mahsus-u Vükelânın mazbatasına ve evrâk-ı mutazarıasıyla beraber manzûr-ı âli buyrularak mazbata-i mezkûreye zeyl terkimiyle dahi tebliğ edildiği vecihle vali-i vilayet ile Heyet-i müşâr-ı mumailihimanın bir an evvel hareket ettirilmesi lazımeden bulunduğundan ona göre iktizası ifa kılınmak üzere mucibince irade-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhi şeref müteallik buyrulmuş olmakla ol babda emr u ferman hazret-i veliyyül emrindir.

Serkâtib-i hazret-i şehriyâri bende Tahsin

29 Zilkadde 315/9 Nisan 314

Ek 4: Hüseyin Hilmi Paşa'ya Verilen Vezâret Menşûru Hakkında (DAB, İ.DH., 1365/10, 12 Safer 1317/20 Haziran 1899)

Atufetli efendim hazretleri

Yemen vilayeti valisi devletli Hüseyin Hilmi Paşa hazretleri uhdesine tevcih ve ihsan buyrulan rütbe-i sâmiye-i vezâret için tasdir ettirilen menşûr-ı âli irsâl-i sui atûfileri kılındığı beyanıyla tezkire-i senâveri terkîm olundu efendim. 2 Safer 317/21 Mayıs 315

Sadrazam

Maruz-ı çaker-i kemineleridir ki

Resîde-i dest-i ta'zim olan işbu tezkire-i sâmiye-i sadâretpenâhileriyle menşûr-ı âli manzûr-ı hümayûn-ı cenâb-ı hilâfetpenâhi olarak mezkûr menşûr-ı âlinin şerefmüteallik buyrulan irade-i cenâb-ı padişahî veçhile Paşa-i müşârünileyh cenâb-ı şehriyâriden Binbaşı ref'etli Seyyit Ahmet vasıtasıyla isâl-i mukarrer bulunmuş olmakla ol babda emr u ferman hazret-i veliyyül emrindir. 12 Safer 317/9 Haziran 315

Serkâtib-i hazret-i şehriyâri bende Tahsin

Ek 5: Hüseyin Hilmi Paşa'nın Valiliği Sırasında Düzenlenen Ve Yemen Vilayeti Sınırlarını Gösteren Harita (DAB, Y.PRK.MYD., 21/42, 29 Rebîülevvel 1316/17 Ağustos 1898)

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

Y.PRK.MYD.00021.00042.001

Ek 6: Hüseyin Hilmi Paşa'nın, Hakkındaki Şikâyet Dolayısıyla Görevden Alınıp Başka Bir Yere Gönderilme Talebini İçeren Arıza (DAB, DH.MKT., 487/42, 15 Muharrem 1320/24 Nisan 1902)

هـ

مجهول ذمة له لانا تهنه في العظام

 دارة امور الحيات
 مكتوب
 علاء

ع. م. ماشية بعد آراءه لانه قد ووجه ايد مع اولئك اسباب من كبره وسببه من اوله لادين كخور دوتيم
 تحت راره وانها طيب السمعة وشقة معروفه من قبله في كل طرفه انما في ايد كين قوة اواره وظابط
 كذوليه احسانه مقدره احرار عظمه وسنة ايد به حب الكائنة سروج تفاوته في الاقربى واحوال عايشه وانف
 اوله كبريه نك بقره بولنغينه لاله ايد ك اكثره بالاعلام عرصة بقبه وتقرب اسبابه بمجره جردى نوره يديه
 تدابير اسبابه نك تفصيله مبره ادبورى تبلى جويديه احسانه واواره نظراً احواله واجبا به مبعه في لاي قبه تقير
 وتصيره خوفه اوله بيلم اكله عمن اصدوج واداره ومرفق استخفافه ناوله ليدغم العاطا به سبب حفرة خد قبا هيك
 بذر رهق ولوه استبدال تيره طر برضه مقدره اوله بعض سوء صاقت وكاله من له وقتاً مضى مكرراً وهو كلاً اعتراف
 ايشيم روار عاليم شقده وبورا رول ما موربه وحق شاخ والها طرفه ده عنه اقداله ومعديت ورضف دكتور
 صرت من ايد ايد بمرلة اضيا اتيحجه بطول لا بما فزا اولوزم خدمته ديم وروك ووك نعت بتمينه اشكاف واستن
 وبلا خوفه فزى با ننه ابابيه الكات وخطا به ركههم خدمت وخطا به فلاضيا كعب فزه الطاره هو اهدر
 وخطا به مهورا يد عون سنه ركله شياض الخصب اوله يقابل عاجه ده برقيه نك بيليه ايد كعبا به ولينه ايد
 اخلا وقت انضابه ارفا ليه الرنده نفوز كقولك نفوزى كركه اوله من جفنه ننه رنج با تجرم نابت اوله نفسنه
 ارضه و بويشيه نوه خدمته كفضت به صدى ملك اعترافه طر قناب وقبهم بر محمد نقلمه ولا تبه خطا تى محرم
 برذالته بولن بطنه فوقه اوله ليدغم نيه سوء صاقتهم عرصة ايد رم قناب ٨١ سابع

والى
حسبه

1

DH.MKT 487/42

Yemen vilayetinden alınan şifre telgrafname

6 Nisan 317. Yemen’de aralık aralık tecdit ve tevsi’ eden gavâilin esbabı mezhebîye ve siyasîyeden mütevellid olduğunu henüz devletçe taht-ı idare ve inzibata alınmayan ve şakî-i mahûdun nüfuzunda bulunan kabâil tarafından ibkâh edildiğini kuvve-i irade ve zabıta kendilerine ..... ile haklarında icra-i zulüm ve şiddet edilecek ahalinin silah-ı şekâvete sarılmadıklarını ve ahvâl-i Yemeniyeye vakıf olan her bendenin bu fikirde bulunduğunu zannederek ona göre Bâbiâliye arz-ı keyfiyet ve takrir-i asayiş için zarûrî görülen tedâbir-i esasiyenin tafsiline cesaret olundu. Tebliğ buyrulan ihbarât ve evâmire nazaran ahvâl ve icabât-ı mahalliyeyi layıkıyla takdire muvaffak olamadığım anlaşılmıştır. Yemen’i ıslâh ve idareye nail olduğum in’amât-ı seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhinin bir zerresini olsun istihlal ettirecek bir hizmete muktedir olamadığımı sevk-i sadâkat ve kemal-i hüzn ve teessüfle mükerreren itiraf etmişim. Devâir-i âliyece şiddetinden ve buradaki memurîn ve hatta meşayih ve ahali tarafından da Yemen’de itidal ve mülâyemet ve hikmet ile hareket muzır iken öyle bir meslek ihtiyar ettiğimden dolayı muâheze olunuyorum. Hizmet-i din ve devlet ve velinimet-i biminnetten istikâf ve istifnâ ve bu uğurda hevâ-i candan aba eden erbâb-ı ihanetten değilim. Hizmet ve inâyet-i hilâfetpenâhiye fevk’alade muhtacım. Şakî-i mahûd ile avanesini değil şâfi’ül mezhep olan kabâil-i âsiyeden bir kabilenin bile tedâbir-i hâkimane ve leyyine ile taht-ı inkıyâda idhâliyle aralarında nüfuz-u hükûmetin takdiri mümkün olamayacağı bendelerince bittecrûbe sabit olduğundan arzu buyrulan netice-i hasenenin külfetsizce husûlü halimle mütenâsip ve gayri mühim bir mahalle naklimle vilayette fetâneti mücerreb bir zatın bulundurulmasını mütevakkıf olduğunu yine sevk-i sadâkatle arz ederim ferman. 8 Nisan 317

Vali Hüseyin Hilmi

HÜSEYİN HİLMİ PAŞA'NIN KRONOLOJİSİ

22 Kasım 1855	Midilli adasının Şiryane köyünde doğdu.
1873	Cezayir-i Bahri Sefîd dava vekilliği diplomasını aldı.
1874	Midilli Tahrîrât kaleminde göreve başladı.
12 Temmuz 1875	Midilli Tahrîr-i Emlak Fırka-i Seyyâresi Mukayyedliği görevine atandı.
Ekim 1875	Midilli Tahrîr-i Emlak Kalemi Vukûat Kitâbetine atandı.
13 Temmuz 1876	Midilli Tahrîr-i Emlak Kalemi baş kitabetine yükseldi.
08 Mayıs 1881	Midilli Tahrîrat Müdürü oldu.
12 Ağustos 1883	Aydın vilayeti mektupçuluğuna tayin edildi.
1884	Dördüncü rütbeden Osmanlı nişanı aldı.
1885	Rütbe-i Ülâ Sınıf-ı Sânî mertebesi ile ödüllendirildi.
15 Eylül 1885	Suriye valiliği mektupçuluğuna atandı.
1887	Üçüncü dereceden Osmanlı nişanı aldı.
1890	Birinci dereceden Osmanlı nişanı ve Rütbe-i Ülâ derecesi ile ödüllendirildi.
14 Şubat 1891	Burdur çiftlikleri idare memurluğuna atandı.
27 Ağustos 1892	Bağdat idare müdürlüğüne getirildi.
11 Ocak 1893	Mersin mutasarrıflığına atandı.
08 Mart 1893	Kerek mutasarrıflığına getirildi.
18 Nisan 1894	İkinci rütbeden Mecidî nişanı ile ödüllendirildi.
12 Mart 1896	Nablus mutasarrıflığı görevine atandı.
05 Aralık 1896	Süleymaniye mutasarrıflığı görevine nakledildi.
Nisan 1897	Birinci derece Mecidî nişanı ile Adana Valiliğine atandı.
17 Kasım 1897	Adana valiliğinden azledildi.
21 Nisan 1898	Yemen'e vali olarak atandı.
31 Mayıs 1899	Vezirlik payesi ile ödüllendirildi.
Kasım 1902	Yemen valiliği görevinden alındı.
1 Aralık 1902	Rumeli Genel Müfettişliği görevine getirilmiştir.
31 Mayıs 1904	Murassa Mecidî nişanı ile ödüllendirildi.
30 Kasım 1904	Murassa Osmanlı nişanı ile ödüllendirildi.

- 27 Kasım 1908 Kâmil Paşa kabinesinde Dâhiliye Nâzırı olarak göreve başladı.
- 14 Şubat 1909 Sadârete getirildi.
- 13 Nisan 1909 Sadrazamlık makamından istifa ederek yerini Tevfik Paşa'ya bıraktı.
- 5 Mayıs 1909 İkinci kez sadârete ve Âyan Meclisi azalığına getirildi.
- 28 Aralık 1909 İkinci sadrazamlık görevinden istifa etti.
- 22 Temmuz 1912 Gâzi Ahmed Muhtar Paşa kabinesinde Adliye Nâzırı olarak görev aldı.
- 28 Ekim 1912 Viyana elçiliğine tayin edildi.
- 1918 Elçilik görevinden ayrıldı.
- 3 Nisan 1923 Viyana'da vefat etti.
- 26 Haziran 1923 Cenazesi Beşiktaş'taki Yahya Efendi haziresine gömüldü.

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Hassan Mohsen Yahya Rageh		
Doğum Yeri ve Yılı	Yemen- Hajjah Şehri 01.01.1990		
Medeni Durumu	Evli		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	Türkçe / Orta		
Öğrenim Durumu	Başlama-Bitirme Yılı	Kurum Adı	
	2014-2019	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	
Lisans	2010	2014	Sana'a Üniversitesi
İletişim (e posta)	hassanrageh1@gmail.com		